

ԻՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ
ԱՏՐԻԱՐԶՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅՈՎ
ՆՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

ԿԳ ՏԱՐԻ

Ա-Բ-Գ

1989

ՄԻՈՒՆ

ԱՄԱՍԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԿԳ. ՏԱՐԻ - ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1989

Յունուար - Փետրուար - Մարտ

Թիւ 1-2-3

1989

January - February - March

No. 1-2-3

S I O N

VOL. 63

A MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM

Proprietor: His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem

St. James Press, Jerusalem

№ 662

Ս. Էջմիածին, Ս. Ծնունդ 1989

Նորին Ամենապատուութիւն

Տ. Եղիշէ Արքեպիսկոպոս Տէրտէրեանին

Պատրիարք Երուսաղէմի Հայոց

Երուսաղէմ

“Քրիստոս Ծնաւ եւ Ֆայսնեցաւ”:

Ձերդ Ամենապատուութիւն,

Մեր Փրկչի Քրիստոսի Սուրբ Ծննդեան աւետիսով ողջունում ենք Ձեզ եւ Փրկչի Իջման Սուրբ Սեղանից բերում Մեր սրտից բխած ամենաբարի մաղ-
թանքները Ձերդ Ամենապատուութեան, պատմական Սուրբ Աթոռիդ հոգեւոր
դասին եւ համայն մեր հաւատացեալ զաւակներին, աղօթքով ջերմագին, որ
միշտ պայծառ, լուսառաս մնան Սուրբ Աթոռիդ աղօթքի Տունները եւ միշտ
նրանց Սուրբ Սեղաններից բարեպաշտ ժողովրդին բաշխուեն շնորհները Սուրբ
Հոգու:

Մեր աղօթքն է, որ Քրիստոսի Սուրբ Ծննդեան աւետած երկնառաք
պատգամները լսելի դառնան մեր օրերի աշխարհին, ժողովուրդներին ու պե-
տութեանց ղեկավարներին, որպէսզի մարդկութեանը խնայուի կործանարար
արհաւիրքը պատերազմների եւ մարդիկ ու ազգութիւններ համեմաւ կերպով
զսնեն փրկարար նաւահանգիստը խաղաղութեան:

Աղօթենք նաեւ մեր Եկեղեցու եւ ժողովրդի կեանքի խաղաղութեան
ու մեր բազմաշարժար ազգի արդար սպասումների իրագործման համար:

“Փառք ի բարձունս Աստուծոյ եւ յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ
հանութիւն”: Ամէն:

Նղբայրական սիրով ի Քրիստոս՝

ՎԱԶԳԷՆ Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

2001

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱՐԱՆ ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ — ԼԻԲԱՆԱՆ

Քիւ 406:88

Անթիլիաս, Ս. Ծնունդ, 1989

Ամենապատիւ

Տ. Եղիշէ Արքեպս. Տէրտէրեան

Պատրիարք Հայոց Երուսաղէմի

Երուսաղէմ.

Սիրեցեալ Եղբայր ի Քրիստոս,

Մեր Տէրը եւ Փրկիչը Յիսուս Քրիստոս իր մարդեղութեան խորհուրդով մարդ էակին առջեւ բացաւ փրկութեան համբան: Ինքն էր որ պատգամեց. «Ես եմ ձանապարհ, ձրմարտութիւն եւ կեանք» (Յովն. ԺԴ. 6): Այդ համբան սկիզբ առաւ Բեթղեմէմէն եւ կը շարունակէ Քրիստոսի սնորհնական կեանքի դրուագներէն անցնելով մինչեւ մեր օրերը իր «Խորհրդական Մարմնոյն», Ս. Եկեղեցւոյ մէջէն:

Ահա կը մօտենանք այն օրուան, երբ Խաղաղութեան Իշխանին Ս. Ծննդեան հրաշագան դրուագը պիտի վերակենդանանայ ողջ քրիստոնեայ աշխարհի եւ հայ ժողովուրդի կեանքին մէջ: Իր սիրոյ անձնաւորեալ մարմնացումը մեզ կ'առաջնորդէ մտածելու եւ գործելու այն գիտակցութեամբ որ մեր ապրումները, մտածումները, արարքները եւ գործունէութիւնը ներքափանցուած ըլլան սիրոյ եւ ծառայութեան գաղափարով եւ կամով:

Կ'աղօթենք առ Աստուած, որ Քրիստոսի մարդեղութեան կենսաբար ոյժը դառնայ աղբիւր եւ սիրոյ ու միութեան, համերաժիութեան ու խաղաղութեան բարիքները ընծայէ Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռի ուխտեալ Միաբանութեան եւ համայն հաւատացեալ ժողովուրդին, որպէսզի քրիստոնէական հաւատքին եւ հայութեան հարազատ ապրումներուն նոր շունչ տա, ի ծառայութիւն մեր Ս. Եկեղեցւոյ պատուական ժողովուրդին:

Մնամք Եղբայրական սիրոյ ողջունիւ

Աղօթակից

Գ.Ա.Ր.Ե.Գ.Ի.Ն. Բ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ

SECRETARIAT OF STATE

No. 26/89/b

From the Vatican, 30th January 1989

His Beatitude Yeghishe Elisha Derderian
 Armenian Orthodox Patriarch of Jerusalem
 St. James Monastery — Jerusalem

Your Beatitude,

His Holiness Pope John Paul II duly received the message of prayerful good wishes that you addressed to him for feasts of Christmas and Epiphany, and for New Year.

His Holiness has asked me to thank you, and to assure you that in the festive season he confided to the Lord his prayer for peace and hope for you, your clergy, and your people. In his prayer he also asked that the pastors of all the Churches might receive the grace to persevere with confidence on the path towards full communion, witnessing to the Gospel together for the peace of the world and the glory of God.

In heartfelt union with the good wishes of His Holiness, I offer my fraternal greetings.

Yours sincere y n Christ

CARD. CASSEROLLI

Secretary of State

LAMBETH PALACE, LONDON, SE1 7JU

CHRISTMAS 1988

His Beatitude Yeghishe Derderian

Armenian Patriarch of Jerusalem.

Your Beatitude

"He has put down the mighty from their thrones and exalted those of low degree," (Luke 1:52). So said Mary, the Mother of the Lord, in response to Elisabeth's greeting in recognition of the coming birth of the Messiah. But so familiar have we become with the story of the birth of Jesus Christ that we easily forget that the Word was made flesh through the co-operation of a humble young woman; that it began in the poverty of a stable; and that it was first revealed to simple shepherds. Here, right at the beginning of the Gospel story, we find that the gulf between the glory of heaven and the harsh realities of human existence is bridged.

This is a truth that I was privileged to experience again for myself — and to see in the lives of many others — at Lambeth Conference which met at Canterbury earlier this year. Every one of the 525 bishops who assembled from all over the Anglican Communion had stories to tell of human misery, injustice and suffering. Sometimes the causes were man-made — the deliberate or unintended results of political decisions. Sometimes they were the results of natural disasters.

Yet, as the bishops talked about their pastoral ministry, we heard many stories of how God had been discovered in a world of poverty and need. The bishops repeatedly bore testimony to ways in which our great and holy God had entered the human situation and transformed it: "He has put down the mighty from their thrones and exalted those of low degree,". This year the whole world has witnessed such a transformation in the events that are accompanying the Millennium of the Baptism of Kievan Rus. Our prayers are with the Churches and Peoples of the Soviet Union at this time and especially with the sufferings of the people of Armenia.

I pray that the celebration of Christmas may renew in our own experience the self-giving of God the Word which not only transforms the human condition, but also the whole creation over which humankind has been given a precious stewardship.

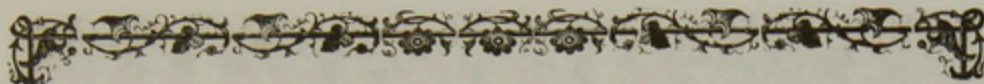
At this holy time, I send to you and to your Church my sincere Christian greetings.

Your Brother in Christ

DR. ROBERT RUNCIE

Archbishop of Canterbury

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր

Ամանորի և Ս. Ծննդեան տօներուն առիթով, Ամեն. Ս. Պատրիարք
Հօր կողմէ, Եկեղեցւոյ Սրբազան Պետերուն յղուած են հետեւեալ
շնորհաւորական հեռագիրները:

Երուսաղէմ, 23 Դեկտեմբեր 1988

Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Ա.

Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Նոր Տարւոյ և Ս. Ծննդեան տօներուն բարեբաւաստիկ առիթով, խոնարհաբար կը ներկայացնենք Ձերդ Սուրբ Օծութեան մեր և Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութեան սրտագին շնորհաւորութիւնները, խնդրելով Բարձրեալն Աստուծոյ որ շնորհէ Ձեզ յաջողութիւններով լի երկար և առողջ կեանք, և Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին՝ անսասանութիւն և բարգաւաճում:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 23 Դեկտեմբեր 1988

Նորին Սրբութիւն

Յովնանէս-Պօղոս Բ. Պապ

Վատիկան

Ս. Ծննդեան և Նոր Տարւոյ տօներուն բարեբաւաստիկ առիթով, յարգանքով կը ներկայացնենք Ձերդ Սրբութեան մեր սրտագին շնորհաւորութիւնները, մաղթելով Ձեզ շարունակական առողջութիւն և Ձեր մեծ Եկեղեցիին՝ բարգաւաճում: Թող Ամենակարողն Աստուած յաջողութեամբ պսակէ Ձեր բարի ֆանքերն ու ծրագիրները:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

Երուսաղէմ, 23 Դեկտեմբեր 1988

Ն. Ամենապատուութիւն Պիմէն

Պատրիարք Համայն Ռուսիոյ

Մոսկուա

Ս. Ծննդեան և Ամանորի տօներուն առիթով, կը ներկայացնենք Ձեզ մեր եղբայրական և քերթ շնորհաւորութիւնները, սրտագին մաղթանքներով Ձերդ Սրբութեան առողջութեան և բարգաւաճ զործունէութեան համար:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԷՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԱԾ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՆԵՐՆ ՈՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐԸ ՍՈՒՐԲ ԱԹՈՌՈՅ

«Սիոն», իր ջերմ շնորհաւորութիւններուն հետ կը բաժնէ նոյնպէս բերկրանքը Սրբոց Յակօբեանց Միաբանութեան և մերազն ժողովուրդին, ի տես Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ և մասնաւորապէս Ս. Աթոռոյ նորապատկերեք եպիսկոպոսներուն, որոնք այս կերպ շնորհազարդուած կու գան պայծառացնելու Ս. Աթոռը և ամբողջացնելու իր նուիրապետական շարքը, որ բացառիկ կարեւորութիւն և նշանակութիւն ունի Ս. Տեղեաց մէջ, իրաւունքներ և առանձնաշնորհումներ ունեցող մեր Աթոռին համար:

«Սիոն» ի ընթերցողները կը յիշեն անշուշտ թէ 1983ին Ս. Աթոռոյ Միաբանական Ընդհ. Ժողովը եպիսկոպոսական բարձր աստիճանին արժանաւոր նկատած էր Միաբանութեանս Հայրերէն Հոգշ. Տ. Վաղարշ Վրդ. Խաչատուրեանը, Տ. Վահան Վրդ. Թօփալեանը և Տ. Սեւան Վրդ. Ղարապետը: Անախորժ պարագաներ սակայն պատճառ եղան որ իր ատենին չիրագործուի այս որոշումը և միայն տարւոյս Նոյեմբեր 13ին՝ յիշեալ Հոգեշնորհ Հայրերը ստանան եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն և օծում: Նոյն օրը եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ընդունեցին Ս. Էջմիածնի Միաբաններէն Հոգշ. Տ. Տիրան Վրդ. Կիւրեղեանը, Տ. Ասողիկ Վրդ. Արիստակէսեանը և Տ. Պարզե Վրդ. Մարտիրոսեանը:

Համաձայն Սրբազան Պատրիարքի խնդրանքին, Նորին Ս. Օծութիւնը, Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց, հեռագրով կը հրաւիրէր Ս. Աթոռոյս թեկնածուները Ս. Էջմիածին, եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան համար: Անոնց կ'ընկերանար նաև Պատրիարքը: Երկար բայց հաճելի ճամբորդութենէ մը յետոյ, եպիսկոպոսական երեք թեկնածուները քաղցրազին բախտը կ'ունենային ողջունելու Հայրենիքը և համբուրելու անոր հողը, վայելելով նոյն ատեն Ամենայն Հայոց Հայրապետի հայրական զուրգուրանքն ու ասպնջակա նութիւնը: Նոյեմբեր 13ի Կիրակի օրը, Ս. Էջմիածնայ Մայր Տաճարին մէջ, ի ներկայութեան ծովածաւալ հաւատաւորներու եւ եկեղեցական դասուն, կ'ընդունէին եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն, իրենց իրրև օծակից ունենալով Ս. Էջմիածնայ երեք Միաբանները: Զեռնադրութենէն յետոյ անոնք կը մատուցանէին իրենց եպիսկոպոսական անդրանիկ պատարագները, շրջապատուած միշտ հաւատացեալներու բազմութենէն:

Զեռնասունները աւելի քան երջանիկ են, որ Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վաղգէն Ա. Հայրապետի արդիւնաշատ Ս. Այլէն անոնք բախտը կ'ունեն-

նային ընդունելու եկեղեցական բարձրագույն աստիճանի շնորհը։ Առանց պաշտոնական և նրբազգաց դրուատումներու, որոնց պէտք չունի, ամէն գնահատանքէ վեր, Նորին Ս. Օծութիւն Տ. Տ. Վազգէն Հայրապետը, պէտք է ընդունիլ թէ այսօրուան Էջմիածինը շատ բան կը պարտի իր զահակալին։ Բաներ՝ որոնք դիւրին ձեռք չեն բերուիր, և որոնց համար Լուսաւորչի Աթոռին արդի զահակալը արժանի է բովանդակ Հայ հաւատացեալ ժողովուրդի անվերապահ սիրոյն և յարգանքին։

Նոյեմբեր 13ի կիրակին, առաւել ժամերգութենէն յետոյ, Նորին Ս. Օծութիւն Վեհ. Հայրապետի կարգադրութեամբ, վեց ընծայեալները ծունկի իջաւն Սեղանին առջև, կատարեցին իրենց հաւատարմութեան ուխտը՝ Հայաստանեայց եկեղեցիին, Ս. Էջմիածնի և անոր արժանաւոր զահակալին, ինչպէս նաև կրկնելու իրենց յանձնառութիւնը Հայ ժողովուրդի ծառայութեան, համաձայն մեր եկեղեցւոյ դարաւոր աւանդութեան և սկզբունքներուն։ Թէև մարդոց առջև, սակայն Աստուծոյ և իրենց խղճին հետ դէմյանդիմանութեան այս վայրկեանը, հոգեկան անդո՛հ և զերազոյն յուզումի պահերէն մին պիտի ըլլար անոնց համար։ Ասոնք ապրումներ են՝ որոնք դիւրին չեն բացատրուիր, յուզումներ են, որոնք չեն վերլուծուիր, վասնզի պահեր կան որոնք վեր կը մնան մեզմէ, երբ զմեզ անգամ մը ևս կ'առաքեն հայ պատմութեան դարաւոր խորհուրդին։

Ահա թէ ինչու այլեւս զգացում դարձած անոնց մտածումին մէջէն պահ մը կարծես իրենց տղանցքը կը կատարէին մեր եկեղեցւոյ մեծ դէմքերը, որոնք օր մը ծնրադրեցին Աստուծոյ այս խորանին առջև, իւրաքանչիւրը իր սէրէն, իր նուիրումէն և իր կրակներէն բան մը դնելով այս նուիրական Հաւատառութեան խորանին՝ մոնելու համար յետոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ամբողջ փառքին, կարմիր զեղեցկութիւններուն և անթառամ յոյսի աստուածային ամպհովանիին մէջ։

Ս. Էջմիածնայ դարաւոր կամարներուն ներքև ծնրադրուները վստահ եմ թէ ունեցան այն զգացումը, թէ երախտաւորեալներու շարանը, որ կը հսկէր երկնքի բարձունքէն, ժպիտ ունէր իր շրթներուն՝ վասնզի իրենց գործին ու մտածումին շարունակութիւնն էր օր կը վերանորոգուէր այս ուխտադրութեամբ։ Որքան մեծ են մեր դարերը, իրենց անպարագիծ վշտին ծանրութեանը մէջ բաբախուն։ Եկեղեցական բարձրագոյն աստիճանի այս ուխտադրութեան մէջ տարբեր չէր շնորհազարդուողներու ճակատագիրը անոնցմէ, որոնք մեր պատմութեան ծով դժուարութիւնները դիմակալեցին, մոռցած իրենց պզտիկ մարդը, կեցած իրենց ժողովուրդի ցաւերուն դիմաց, սրբազան ու կարմիր ուխտով մը զրահաւոր։

Յետոյ խորտաւիլակը, յանուն եկեղեցական դասուն, բազկացած եպիսկոպոսներէ, քահանաներէ, սարկաւազներէ, շահրնկալներէ, երգմենեցուցիչներէ, ընթերցողներէ, քննադատներէ, սաղմոսասացներէ, ինչպէս նաև իշխաններէ և աղբատներէ, որոնք զգեստաւորուած կը հրաւիրուէին մաս կազմելու արարողութեան, Հայրապետին կը մատուցանէին ընծայացունները և իրենց բոլորին խնդրանքը, թեկնածուները եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանին բարձրացնելու։

Եօթներորդ աստիճանի շուրթին՝ Հայրապետը կը հրամայէր թեկնածուներուն կենալ արծուենշան զորդին վրայ, իբրև խորհուրդ մտքի և հոգիի բարձրաթուիչ խոյանքին առ Աստուած ։

Տաճարը լեցնող բազմութիւնը կը ծփար ալիք ալիք, համաձայն արարողութեան ընթացող գնացքին ։ Բոլոր գէմբերուն վրայ կը շարժի յուզումին հետ յամբընթաց ծանր ու մտայնող բան մը ։ Վեց ընծայեալներ ծնկաչոք կը կենան Սրբազան Հայրապետին առջև, լսելու մեր հաւատքին և դաւանութեան խոստովանութիւնը, համաձայն ձեռնադրիչ Հայրապետի հարցումներուն ։ Խորհրդաւոր է պոռը, ընծայեալներու երեւակայութենէն կ'անցնին, իբրև խորհրդաբօղ շարժապատկերի մը մէջէն, քրիստոնէական մտածումին սրբութիւնը կերտող մեր եկեղեցւոյ մեծ անձնաւորութիւնները ։

Հակիրճ բայց տպաւորող արարողութենէ մը յետոյ, ընծայեալները բեմին վրայէն կը դառնան ժողովուրդին, ծնրադիր և ձեռամբարձ ։ Եկեղեցւաւանաց դասը երիցս կ'երգէ Վաստուածային և երկնաւոր շնորհ . . . » և դարաց դասը վարէն՝ յանուն ժողովուրդին կը պատասխանէ . « Արժանի են » ։ Յուզումը կը լեցնէ տաճարը, վառուող ջահերուն ներքի գէպի Սեղանը կարկառուող տրամանուշ նայուածքներուն մէջ կը պսպղան արցունքներ ։ Անոնք որ կը զգան ներքին մարդուն նորոգութեան այս երկունքը կը բռնուին տագնապէ մը՝ որ ճնշիչ է և խոր, և որուն հետ կարելի չէ հաշտուիլ առանց աստուածային շնորհին ։ Տակաւ կը խաղաղի լարուած հոգեմիճակը եկեղեցին լեցնող բազմութեան ։ Նորին Ս. Օծութիւն Հայրապետին ձայնը անհուն բարձունքէ մը իջնող պատգամի մը պէս կը հնչէ խորհրդաւոր ։ Ընծայեալները կը կենան դարձեալ ձեռնադրող Հայրապետին առջև, որ յուզումէն կաթկթող ձայնով կը կարգայ շնորհաբաշխութեան մեծ աղօթքը, որով Ս. Հոգւոյն կենսագործող շնորհը կը հայցէ ընծայացուններուն համար ։

Կը քաշուի վարադոյրը, ձեռնադրուողները զղեստաւորուած եպիսկոպոսական հանդերձանքով՝ կը շարունին նորէն Սեղանին առջև ։ Փափն է օծումին, իբր նշանակ Ս. Հոգւով դրոշմուելուն ։ Գպիրները կ'երգեն « Կենդանարար Աստուած » շարականը, Սեղան կը բերուի Ս. Միւռոնի ազաւնին ։ Հայրապետը ընդունելով զայն, կ'երգէ Հոգւոյն Սրբայ իջման շարականը, հեղիով սուրբ իւղը ոսկեայ ընդունարանի մը մէջ ։ « Ամէն, ալելուիա », կը ձայնեն գպիրները ։ Ս. Հայրապետը կ'ամբիոփուի և կը վերանայ կարծես ։ Ծունչ և ախանջ դարձած է ամէն ոք ։ Արարողութիւնը իր ամենէն յուզիչ բարձրակէտին կը մօտենայ ։ Դարլուծիւն, որուն անշարժութեան մէջէն կը հնչէ յուզումէն թրթռացող ձայնը ձեռնադրիչ Հայրապետին, որ կարգով կ'օծէ եպիսկոպոսացուններուն ճակատն ու աջ ձեռքին բոյթ մատը ։ Ապա իւրաքանչիւրին կը յանձնէ արւշութեան ուրոյն օրհնութիւններով, զաւազանը, մատանին և Աւետարանը, մինչ գպիրները վարէն կ'երգեն « Որ ի վերայ բխեալ զաւազանի » շարականը ։ Այսպէս, եպիսկոպոսական թաղով և եմիփորոնով զարդարուած, իշխանութեան մատանին և զաւազանը զգեցած, նորապսակ վեց եպիսկոպոսները Սեղանին վրայ շարուած կը կենան ։ Վերջացած է ձեռնադրութեան խորհուրդը . սորկաւազը կը ձայնէ « Ողջոյն տուք միմիանց » ։ Սրբազան Հայրապետը նախ կը համբուրէ իր ձեռնա-

ռաւոյններուն օծեալ ճակատները: Իրեն կը հետեւին բոլոր հոգեօրականները, որոնք իրենց կարգին ժողովուրդին կը փոխանցեն ձեռնադրուած եպիսկոպոսներուն ողջոյնին անդրանիկ օրհնէնքը:

Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը այս առիթով կը բերկրի նաև ձեռնադրութեամբը Ընծայարանի երկու աբեղաներուն: Մեր զոյգ նորընծաները, Տրց. Յարութիւն և Տրց. Պետրոս, որոնք վերակոչուեցան Հայր Ռազմիկ և Մեսրոպ, և որոնք հոգեւոր ծառայութեան կը նուիրեն իրենց թարմատի կեանքը, կու գան մեր ժողովուրդի խոնարհ՝ բայց բեղմնաւոր խաւերէն: Անոնց մանկութիւնը թէև չէ քալած արեան և կորուստի ուղիներէն, սակայն տեսած ու զգացած են այդ աւերին կնիքով դրոշմուած իրականութիւնը մեր Եկեղեցիին ու ցեղին, և իրենց զգայուն հոգին առաջին օրէն տողորուած է նուիրումի և զոհողութեան խորունկ զգացումով հանդէպ Մայրենի Եկեղեցիին և ազգի ծառայութեան: Ուղեցին զինուորապետի անօր, այն իրական զգացումով թէ ճշմարիտ հայու պարտք մը կը կատարեն, լուսաւորելու, ոգեւորելու և ապրեցնելու, մութի, մոմօքի և մահացումի մասնուած հաւաքականութիւն մը, որ իր զոյութեան զառիթափին վրայ կը զանուի և լոյսին զալու շարժումներ կը փորձէ:

Զոհողութեան ողին միշտ արթուն և կենդանի եղած է մեր դարաւոր կեանքին մէջ. եթէ յաճախ մեզի պակսած է իմաստութիւն, սակայն երբեք զոհողութիւն: Եւ արդէն ի՞նչ արժէք ունի կեանքը, եթէ ան կոտրած ճրագի մը պէս ամէն օր պիտի ձխայ ինքն իր համար միայն: Հայ Եկեղեցին դարերով այդ զոհողութեան կեանքն է ապրեր, վկայ՝ իր բիւրաւոր նահատակներն ու սուրբերը: Հայ Եկեղեցւոյ պատերը իր զաւակներու արեան շաղախով ամրացած են, հայ հաւատքին կանխիկ իր զաւակներու արցունքով միշտ վառ մնացած է: Հայ Եկեղեցին ցեղին խղճմտանքն է, այն սրբարանը՝ ուր հայ կեանքը ամենէն աւելի մարգուեցաւ դէպի բարին և կատարեալը, այն զանձարանը՝ ուր պահուեցան մեր հոգիին ու մտքին շնորհները, և մանաւանդ փրկութեան տապանը՝ մեր պատմութեան արիւնոտ ծփանքներուն զիմաց:

Երբեք մի՛ փոխէք զայն ուրիշ ո՛չ մէկ արժէքի հետ, ան՝ որուն ճարտարապետը եղաւ Լուսաւորիչ, որուն լուսարարապետը եղաւ Մեսրոպ, որուն ժիր մատուցակը հանդիսացաւ Սահակ, որուն աղօթող քուրմը եղաւ Նարեկացին, որ իր հոգիին հետ Աստուծոյ ճենճերեց ցեղի հոգին, և որուն քաղցր երգիչը եղաւ Շնորհալին: Մի՛ նայիք այժմու իր ցնցոտիներուն, անիկա երբեմն ծիրանազգեստ դշխոյ մըն էր, որ իր պատմութեան պատառներով պատեց իր զաւակներուն վէրքերը: Եկեղեցին այսօր առաւել քան երբեք պէտք ունի իր զաւակներու սիրոյն և անվերապահ հաւատքին:

Այս խորհուրդէն ու սրբազան հանդէսէն վերջ, դուք սկիզբը կ'ընէք ձեր նոր կեանքի նորոգուած երեսին. թէև սկիզբ՝ սակայն մենք բոլորս, որ կը նայինք ձեզի հայրական ու որդեական սիրով, պիտի ուզէինք տեսնել զձեզ ամբողջ մինչև ծայրը ձեր այս կեանքի ասպարէզին, կարենալ ըսելու առաքեալին

հետ «Զբարւոք պատերազմն պատերազմեցայ, զընթացն կատարեցի, զհաւատան պահեցի»։ Դժուար անշուշտ, բայց հողիններուն համար որոնք զազափարի բոցէն են բռնկած, ոչինչ կայ անկարելի։ Պահեր կան, անմեռ պահեր, կեանքի մէջ, զորս տարիներու տաղտուկն ու մտահոգութիւնները չեն կրնար փնջել մեր յիշողութենէն։ Լուսաւոր լեռնազաւթներու կը նմանին անոնք, անոնց շքեղութիւնը կրնայ յաճախ տոգուելի բայց չի մարիր։ Մովսէս՝ Սինայի բարձունքին, Պօղոս՝ Դամասկոսի ճամբուն վրայ, առաքեալները՝ Սիոնի վերնատան մէջ, և Եսայի, Հին Ուխտի մեծ մարդարէն, իր առաքելութեան սկզբնաւորութիւնը նուիրագործող տեսիլքին մէջ։

Էր երբեմն որ ազնուականներու, պայազատներու վերապահուած էր այս աստուծոյ։ Սակայն ան այսօր բաժինն է իրական ազնուականներու, մտքի, հողի ընտրեալներու, առանց որուն մարդիկ զուհի՜ արարածներ են, նոյնիսկ իրենց ոսկիէ գէղեբուն և փղոսկրեայ զահերուն վրայ։ Բացէք ձեր միտքը Աստուծոյ լոյսին և մեր պատմութեան հրաշքին։ Վասնզի այս շնորհը ձրի չի գար. պէտք է առատանայ ձեր մտքի տեսութիւնը, մտքուի ձեր հողին, բացուիլ կարենալու համար Աստուծոյ փառքին և մարդոց կարիքին հաւասարապէս։ Ի վերջոյ մի մոռնաք որ արցունքով կը սրբուի հողին կտաւը և կրակով՝ մտքի ոսկին։ Վա՛յ այն եկեղեցականին, որ թափուր մտքով և հողիով կը կենայ իր ժողովուրդին դէմ։ Ունեցէք միշտ սէրը ձեր ժողովուրդին, որ Աստուծոյ վերջ գերագոյն իրականութիւնն է մեզի համար։

Վատան եմ թէ ճնշումին տակն էք այս Հաստատութեան մեծ հողիններուն, որոնք իրենց արցունքով և արիւնով վառ պահեցին Ս. Յակոբայ կանթեղը և յանձնեցին իրենց անունը պատմութեան։ Ումէն անդամ որ ձեռնադրութեան մը շնորհաբաշխութիւնը կը կատարուի, կը խայտան անոնց հողինները իրենց անմահութեան կայքին մէջ։ Զգացէք միշտ ինքզինքնիդ այս յուզումին առթած տպաւորութեան ներքե և պիտի պաշտպանուիք վատառողջ սերմերէն։ Վասնզի այս մեծութիւններուն քով կան մարդկային փոքրութիւններ։ Մի՛ տեսնէք այդ ճղճիմութիւնները։ Ե՛նչ գեղեցիկ է այդ փոքրութիւններու քովէն անցնիլ խրոխտ և փերեւետեալ։

Ումէն Հաստատութիւն իր սէմալովը ունի որ ուխտն է իր կեանքին ու գործին։ Մերը կտրուած զուլս մըն է։ Ով որ ի հարկին պատրաստ չէ տալու իր զուլսը այս նուիրական Հաստատութեան պաշտպանութեանը համար, չի կրնար անդամը ըլլալ Ս. Գլխադրի Ուխտին և անդամ այս զինուորեալ Միաբանութեան։ Կը շնորհաւորենք ձեր մուտքը սրբազան այս Հաստատութենէն ներս, մաղթելով որ ըլլաք «մշակներ առանց ամօթոյ»։ Զեզի կը յանձնեմ Եկեղեցւոյ ծոցը, խնդրելով Աստուծոյ և այս Սրբազան Ուխտին բոլոր սուրբերուն հովանին ձեր երիտասարդ կեանքին վրայ։

Ե.

ՔԱՅԱՆՅԱԱԿԱՆ ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

4 եւ 5 փետուար, Շաբաթ եւ Կիրակի օրերը հոգևոր հոգաբարձու ռախարքան օրեր եղան Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Մայրավանդին համար, որովհետեւ այդ օրերուն — հինգ ու կես տարիներէ ի վեր (յիշե՛լ Քրիստոսի խօսքը, «Հունձք բազումք են բայց մեակ մակաւ» — տեղի ունեցան հաճախական (կուսակրօն) կոչման, ձեռնադրութեան եւ օծման արարողութիւնները:

Շաբաթ օր, Կիրակոսից ժամերգութեան յետոյ, զոյգ ընծայեալներ, Ընծայարանի բաժնէն ընթացաւ Քարե. Յարութիւն Սրկ. Պօղոսեանը եւ Քարե. Պետրոս Սրկ. Ասողեանը, Մայր Տաճարի մօտէն, ծնունդնայ յառաջոցս մինչեւ եկեղեցւոյ դարս, ուր բազմած էր ձեռնադրիչ Ամեն. Ս. Պատարիւրք Լայր: Խորհրդակէ եւ Լուսարապետ Քրե. Տ. Գորեգի Արեւայ: Ժողովուրդը հետաքրքիր եւ խոնարաշէն կը հետեւէր Կոչման արարողութեան:

Կիրակի առաւօտ, Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարիւրք: Ժամաւորն էր Քրե. Տ. Սեւան եպս. Ղաւրիպեան:

Ճաշու Գիրքէն առաջ, Ամեն. Ս. Պատարիւրք Լայրը զգեստաւորուած բազմեցաւ Աւագ Խորանին առջեւ, մինչ ընծայեալները, Խորհրդակէ Լուսարապետ Սրբազանին առաջնորդութեամբ եւ Լոյս. Տ. Տ. Անուշաւան եւ Վանիկ Վարդապետներու առնութեամբ, բնաւ կը բարձրանան եւ կը բոլորուին Ն. Ամենապատուութեան շուրջ, որ կը կարգայ շնորհաբաշխութեան մեծ աղօթք, որու աւարտին կը տարբերուի «Աստուածային եւ երկնաւոր շնորհ» յուրանարար շարականը եւ ընծայեալները ձեռնադրած կը դառնան ժողովուրդին՝ որուն ի դիմաց զայիւրեք կը ծայրեն «Աւանդութեան» Անկէ ետք պահ մը կ'ընդհատուի Ձեռնադրութեան արարողքը, կը կարգադրուին

Ստորեւ կու տանք համառօտ կենսագրութիւնը նորապսակ Սրբազաններուն. —

ԳԵՐԵ. Տ. ՎԱԳԱՐՇ ԵՊՍ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ. — Աւագանի անունով Մկրտչ, ծնած է Այն-Արուս (Հիւս. Սուրիա)՝ 1941ին: Իբր ժառանգաւոր սան նուագողի եկած է 1956ին: Ժամանակ մը ծառայած է Սրբաշէնաց մէջ: 1961 Հոկտ. 1ին Ամեն. Ս. Պատարիւրք Լայր կողմէ ձեռնադրուած է կուսակրօն հաճախ: 1971էն ի վեր կը վարէ Ս. Յարութեան համաքրիստոնեական Տաճարի Տեսչութեան բարձր եւ պատասխանատու պաշտօնը:

ԳԵՐԵ. Տ. ՎԱՀԱՆ ԵՊՍ. ԹՕՓՈԼԵԱՆ. — Աւագանի անունով Լայրապետ, ծնած է Պէյրութ՝ 1940ին: 1957ին նուագողի գալով, կ'աշխատէր ժող. Վարժարանին եւ ապա Ընծայարանին: 21 Յուլիս 1963ին ձեռնադրուած է կուսակրօն հաճախ՝ ձեռնադր. Ամեն. Ս. Պատարիւրք Լայր: Ասեւ մը հովուած է Վալանի (Ֆրանսա) գաղութը: Ս. Արքունին ներս կարն ժամանակ մը վարելէ ետք Աւագ Թարգմանի պաշտօնը 1978ին ղրկուած

է Ամման, իբր Լոյսեւոր Լովիւ Յորդանանի Լայ Լամային եւ Տեսուչ (եւ ուսուցիչ) Իւզպաշեան-Կիւլպէնկեան Վարժարանին:

ԳԵՐԵ. Տ. ՍԵԻԱՆ ԵՊՍ. ՂԱՐԻՊԵԱՆ. — Աւագանի անունով Յովհաննէս, նոյնպէս ծնած է Պէյրութ՝ 1940ին: Գործակալ կենսին հրաժեշտէ տակ ետք ժամանակ մը հետեւած է արհեստի: Նուագողի գալով 1965ին, աշակերտած է Ս. Արքունի Ընծայարանին: Արեւոյ ձեռնադրուած է 28 Յուլիս 1968ին, Ամեն. Ս. Պատարիւրք Լայր: Դասաւանդած է երկար տարիներ ժողովուրդաց Վարժարանէն ներս եւ ասեւ մըն ալ Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարանէն ներս: 1975էն ի վեր կը վարէ Սրբոց Զրեշակապետաց վանքի Տեսչութեան պաշտօնը (որ է Լոյսեւոր Լովուրիւրներ տեղացի Լայ Լամային), իսկ 1982էն ի վեր նաեւ Աւագ Թարգմանի փափուկ պաշտօնը: Վարած է նաեւ Սուրբ Աստուածածնայ Տաճարի Տեսչութեան եւ Մոսալարարի պաշտօնները, իսկ 1977էն սկսեալ՝ Լուսահանի պաշտօնը: Անդամ է նաեւ Դանձասն Մարմին:

Սուրբ Արթուրյս երկու նորնձանները
Զախէն աջ՝ Հոգե. Տ. Ռազմիկ Աբեղայ, Ամեն. Սրբազան
Պատրիարք Հայր, Հոգե. Տ. Մեսրոպ Աբեղայ:

Սուրբ Արթուրյս նորած եպիսկոպոսները
Գեռ. Տ. Սեւան Եպս. Ղարիպեան, Գեռ. Տ. Վաղարշ
Եպս. Խաչատուրեան եւ Գեռ. Տ. Վահան Եպս. Թօփալեան:

Գրեթե չէր հասնում Աւեստաւան: Չեանադուրեան երկրագլխի բաժնին մեջ, բնծայեալները կ'ընդունին պատարագիչի զգեստաւորման զանազան մասեր: Յետոյ կը բաշտուի վարագոյրը: Երբ կը բացուի՝ Ստղան կը բերուի Ս. Միւռնի աղաւնին: Վեռաւելոյ աղաւնոյն կ'եղանակուի Սրբազանէն՝ դաւն ու հոգեյոյզ:

Կը հասնի Օծման խորհրդալից պանը: Ներկաներու լաւուածութիւնը հասած է իր բարձրակէին: Անուանափոխութիւնը, իբր նշանակ հոգեփոխութեան: Ու ահա Սրբազան Պատրիարք հասիկ հասիկ կ'արտասանէ նոր անուններ, երբ կ'օժէ նակասն ու զոյգ ամբերը բնծայեալներուն: Յարուրին Սրկ.ը կը դառնայ Տ. Ռազմիկ արեղայ, իսկ Պետրոս Սրկ.ը՝ Տ. Մեսրոպ արեղայ: Յետոյ Սրբազանը իրենց կը յանձնէ Ս. Սկիհը, տալով Ս. Պատարագ մասուցանելու իշխանութիւն եւ կը ձայնէ Վեռնա խաղաղութեան: Նորընծաները «եղաղալութիւն ամենեցուն» ու իրենց անգրանիկ օրհներկ կու տան ժողովուրդին: Ստիպուալը կը ձայնէ «Ողջոյն տու միմեանց» եւ նախ Ս. Պատրիարք ու ապա Սրբազան Պատարագիչը եւ ետք ամբողջ հոգեւորական ցուր, բնի բարձրանալով, կ'ողջագուրուին նորընծաներուն հետ, համբուրելով անոնց օծեալ նակասները: Քիչ ետք անոնք կ'իջնեն եկեղեցւոյ դասը եւ կը կենան զրակալներու վրայ բացուած Աւեստաներու զիմաց, ուր ժողովուրդը հերքով եւ երկիւղածութեամբ կը մօտենայ համբուրելու անոնց օծեալ աչերը:

Ս. Պատարագէն ետք, Հուսարաւայեհ Գեռ. Սրբազանը, վեղարի տրչութեան կարգի աւարտին, շնորհագարդեց երկուքին զլուսները կուսկրօնութեան ազգայնացած խորհրդանիշով:

Նորընծաները իրենց հառասունքի աւաթխարութեան շրջանը անցուցին Ս. Հրեշտակապետայ վանուց տնայարանին մէջ, ուսանելով Ս. Պատարագի կարգերը Հոգե. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեանէ:

25 եւ 26 Փետրուար, Շաբաթ եւ Կիրակի օրերուն, անոնք մասուցին իրենց անդրանիկ Պատարագներ՝ Մայր Տանարի Աւագ Սեղանին վրայ, ի ներկայութեան իրենց հոգեւոր ծնողին: Իսկ իրենց ուսուցիչն ու վարժիչը պատարագեց նոյն խորանին վրայ 27 Փետր., երկուշաբթի, Տնառնընդառաջի տօնին:

Ստեղծ կու տան հակիրճ կենսագրութիւնը նորընծաներուն. —

ՀՈԳԵ. Տ. ՌԱԶՄԻԿ ԱՐԼ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ, աւագանի անունով Յարուրին, ծնած է 7 Ապրիլ 1927ին՝ Ամման: 1929ին բնականօք փոխադրուած է Երուսաղեմ, ուր յանձնարած է «Թեքա Սանթա» դպրոցը երկրորդական ուսումը կիսաաւարտ քաղած՝ 1942ին սկսած է աշխատիլ որպէս ոսկերիչ, եւ այդ շրջանին Հայերէն գրել-կարդալ սորված է ինքնաաշխատութեամբ: 1970ին, մօրը ու եղբայր-բոյրերուն հետ Աւստրալիա կը գաղթէ, ուր ամեն Կիրակի կը մասնակցի Ս. Պատարագի երգեցողութեան: Առաջնորդ Գեռ. Տ. Աղան Սրբազանի ձեռամբ 1986 Օգոստոս 3ին, Սիւնիի Սուրբ Յարուրին եկեղեցւոյ մէջ Գարուրեան տաճիւնն օսացած է եւ նոյն ամսու 17ին՝ Սուրբ Աստուածածնի Վերափոխման տօնին, Մեկուրնի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ՝ Աւագ Սարկաւագութեան տաճիւնն: Ամիս մը ետք կը մեկնի Ս. Էջմիածին, ուր կես տարի կը հետեւի Հոգեւոր ձեմարանի դասընթացին: 1988ի Մարտին կու գայ Երուսաղեմ ու կ'աշխատի Սուրբ Աթոռոյս Ընծայարանին:

ՀՈԳԵ. Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐԼ. ԱՍՈՂԼԵԱՆ, աւագանի անունով Պետրոս, ծնած է Պեդրուր՝ 1961ին: Իր տարրական կրթութիւնը ստացած է տեղւոյն Փիրքը եւ էլիզապէթ Թորոսեան վարժարանին մէջ: 1976ին Հայ. բնիկ մեկնելով՝ կ'աշխատի Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր ձեմարանին: 1980ին, աւարտելէ ետք Ընծայարանի Ա. դասարանը, կ'անցնի Երեւան եւ կ'ընդունուի բիւ 1 բազային բժշկական ուսումնարանի Laborator բաժինը, ուրկէ 1982ին կը վկայուի որպէս «Laborator assistant»: Նոյն տարին կը մտնէ Երեւանի Բժշկական Համալսարանը, ուր կը մնայ տարի մը: 1986ի աւետան գալով Երուսաղեմ, կ'աշխատի Ընծայարանին: 1987 Յունուար 26, Անուանակոչութեան տօնին, Ս. Յարութեան Տանարին մէջ, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին առջեւ Աւագ Սարկաւագութեան տաճիւնն ստացած է Պատր. Փոխաւորդ Գեռ. Տ. Կիրեղ Եպս. Գաբրիէանէ:

«Սիւն», յանուն Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, իր սիրտը եւ շնորհաւորութիւնները կը բերէ Միաբանութեան նորագոյն անդամներուն, մտքերով պաշտօնի զօրմունքներին:

ԱՆՑՆՈՂ ՏԱՐԻՆ

Ուրախ տարի մը չեղաւ 1988ը, բայց չեղաւ, բարբախտաբար, անյաշնոյ տարի մը (յաջողութեան յղացքն ու յարաբերականութիւնը տեղին չէ հոս մատնանշել), թէ՛ արտաքին — քաղաքական ու տնտեսական — և թէ՛ ներքին — վանական ու ազգային — տեսանկիւններէ դիտուած:

Հեշտ ու նպաստաւոր պայմաններ անշուշտ թէ կը նպաստեն յղացուած ծրագիրներու և ձեռնարկներու յաջողութեան: Սակայն յաջողութիւններ ու նուաճումներ արձանագրելի ի հեճուկս դաժան ու աննպաստ պայմաններու ու պարագաներու՝ հոսանքն ի վեր թիափարելու նման բազմաճիղ ու զրուատելի արարք մըն է, պատիւ բերող զանոնք իրադրոժողներուն, որոնք, առանց ազդուելու բրգացող խոչընդոտներէն, զիտեն ամուր ու անշեղ քայլերով դիմել իրենց նպատակակէտին:

Եթէ ուզենք խօսիլ վերև մեր ակնարկած դժուարութիւններուն ու դժբախտութիւններուն մասին, անկասկած որ արտաքին ճակատի վրայ, աւելի քան տարիէ մը ի վեր Ս. Երկրին — իմա՝ «Արևմտեան Ափ»ին (մէջն ըլլալով Երուսաղէմի արևելեան բաժինը) — մէջ շարունակուող քաղաքական խլրտումներն ու արիւնալի միջադէպերը կու գան առաջին դժի, անդամալուծելով մանաւանդ տնտեսութիւնը մեր զաղութի ալ զաւակներուն: Շուար ու անապահով կացութիւնը արտազաղթի ճամբան աւելի լայն կը բանայ ու հրապուրիչ կը դարձնէ կոտորակուած Սաղիմահայ զաղութի անդամներուն առջև:

Անդին, մեր վերածաղկեալ Հայրենիքին համար ալ բացառապէս դժուար ու դժբախտ տարի մը եղաւ 1988ը: Չմեռնավերջին սկսած Ղարաբաղի դէպքերը հին ու չսպիացած վէրքերէ ծորած թարախի զարշութեամբ դառնացուցին կեանքը հայրենաբնակ ու Ատրպէյճանաբնակ մեր ժողովուրդին: Յեղային ատելութեան թոյնը տեղական ջարդերով զրսևորուեցաւ ատեն ատեն: Նորէն իջաւ սև վարագոյրը պայծառութեան նշոյլներ արձակել սկսող մեր ժողովուրդի քաղաքական հորիզոնին վրայ: Չհատուցուած ու մարսուած իրաւունքներ ու անդարմանելի մնացած քաղաքական սխալներ ու անարդար վճիռներ ինչպէս համագոյքի շատ մը շրջաններու՝ նմանապէս ա՛յդ երկրամասին մէջ հեռու կը պահեն խաղաղութիւնը խաղաղասէր զանգուածներէն:

Իսկ ինչ որ վերջին ամսուն պատահեցաւ մեր Հայրենիքի հիւսիսային մասին մէջ, դարերը մէկ կրկնուող իր անաւորութեամբ, մեծագոյնը եղաւ անշուշտ վերջացող տարւոյ աղէտներուն: Չափազանցութեան մէջ չէին օտար թղթակիցներ, երբ Գոսաներող Դարու Հայոց Երկրորդ Եղեռնը իբրև ընդունեցին զայն: Երկրաշարժը հնձեց մէկ եօթանասնորորդ Սովետական Հայաստանի սահմաններուն մէջ ամփոփուած մեր հարազատներուն:

Դարձնելով մէտալը միւս երեսին վրայ, ինչպէս ըսինք, 1988ի ընթացքին բարբախտաբար պակաս չեղան պայծառ ու յուսադրիչ երևոյթներ: Միաբանութիւնն ու Վարչական կազմը Ս. Աթոռոյս ըրին իրենց կարելին, ամուր ու ապահով հիմերու վրայ պահելու հոգիւր ու կրթական զործը, աւելի ճիշդ՝ առաքելութիւնը Հայ Երուսաղէմի: 12 նոր աշակերտներ բերուեցան Հոկտեմբեր

ամսուն Լիբանանէն և Սուրիայէն և արձանագրուեցան իբրև սաներ ժառանգաւորաց Վարժարանի: Ընծայարանէն ընթացաւարտ զոյգ մը բարեշնորհ Սարկաւադներ Սուրբ Ծննդեան շրջանին անցըր կը սպասեն, ընդունելու համար վեղարին կոնը իրենց զլխուն: Նոյեմբերին, Միաբանութեան երէց անդամներէն երեքը արժանացան Եկեղեցւոյ իշխանաւորի — եպիսկոպոսութեան — բարձր աստիճանին: Անոնցմէ մին ըլլալով տարիներու սիրուած Հովիւր Ամմանի Հայոթեան, Յորդանանի Թեմն ալ — նման Յունաց և Լատինաց — բարձրացաւ եպիսկոպոսական Վիճակի: Ս. Թարգմանչաց ազգային վարժարանն ալ, շնորհիւ իր բազմամեայ Տեսուչ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Սրբազանին և ուսուցչական որակեալ կազմին, 150 երկսեռ աշակերտներ տաղաւարող իր երեք բաժիններով — երկրորդական, Նախալիթարան և Մանկապարտէզ — զօրծեց ըստ նախընթացի:

Չոյգ Տպարաններէն ներս ալ շարունակուեցաւ ճոխնը մամուլին, հակառակ զօրժաւորներու զգալի պակասին, ինչ որ մեղայատուկ երևոյթ մը չէ: Անոնցմէ նորը, որ իր ճակտին կը կրէ ծածկանունը Ս. Աթոռոյս բանաստեղծ Գահակալին, ոչինչով ետ կը մնայ քաղաքիս ամենէն արդիական տպարաններէն: Այնտեղէն է որ լոյս տեսան Նորին Ամենապատուութեան «Լուսաւորիչը» մեծարժէք զօրծը, ինչպէս նաև 1943ին տպուած և Լեբան Քարոզին վերլուծական մեկնաբանութիւնը ընող սպառած հատորին Բ. տպագրութիւնը: Իսկ դարուկէս կեանք ունեցող հին Տպարանէն լոյս աշխարհ եկան «Սիւն»ի չորս (Եռամսեայ) թիւերը, ինչպէս նաև Ս. Աթոռոյս 1989ի զրպանի Օրացոյցն ու Հայ Երիտասարդաց Միութեան թերթի 50ամեակի Բացառիկը և այլ բազմաթիւ թիւ մը:

Յիշատակութեան արժանի այլ պարագայ մըն է ժառանգ. Վարժարանի պարբերաթերթ «Ձուարթնոց»ի երևումը աշնան եղանակին: Մեր Սարկաւադները զովելի ջանասիրութեամբ մը իրենց սուղ ժամանակն ու համեստ կարողութիւնները տրամադրեցին ուսումնասիրութիւններով կամ թարգմանութիւններով զրական հրապարակ իջնելու: Վստահ ենք որ, շնորհիւ Ս. Պատրիարք Հօր կորովի ջանքերուն և վերադիտողութեան, «Ձուարթնոց»ը խթան մը պիտի ըլլայ որ յառաջիկային մեր Ընծայարանի ուսանողները աւելի հասուն և խնամեալ էջերով շարունակեն իրենց լուսնային բերել Հայ դպրութեան:

Վանական միւս Հաստատութիւններն ալ — Մատենադարան, Թանգարան, Դարմանատուն, Խոհանոց ևլն. — բաց պահեցին իրենց դռները:

Արտաքին աշխարհի մէջ ալ արձանագրուեցան սրտապնդիչ երևոյթներ, որոնցմէ կ'արժէ յիշել Արևելք-Արևմուտք ձգտեալ յարաբերութեանց զգալի բարելաւումը, շնորհիւ Ռէկլընի և Կորպաչևի մեծասրտութեան և Իրան-Իրաքի ութնամեայ անիմաստ ու բազմափնսս պատերազմին դադարումը: Ռուսական բանակներու Աֆղանիստանէն քաշուիլը, Հիւս. Ափրիկէի Արաբական պետութեանց յարաբերութիւններու բարւոքումը մէկ կողմէ և Եգիպտոսի ու իր ցեղակից պետութեանց միջև յարաբերութեանց վերահաստատումը կամ սերտացումը միւս կողմէ ճիշդ չէ բոլորովին անտեսել: Յոյն-Թուրք յարաբերութիւններն ալ ձգտեալ չեն այսօր:

Տայր Աստուած որ գալիք տարին արձանագրէ աւելի մեծ թիւ մը նման սրտապնդիչ երևոյթներու, նոր ու պայծառ հորիզոններ բացող մեր առջև:

Գ. Ճ.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ՆՈՐ ՏԱՐՈՒԱՆ ՊԱՏԳԱՄԸ(*)

«Ուրեմն եթէ մէկը Բրիտանոսի
մէջ է, անիկա նոր արարած
մըն է. հիները անցան և ահա
ամէն բան նոր եղաւ»

(Բ. ԿՈՐՆԹ., Ե. 17):

Պողոս Առաքեալ իր Կորնթացեաց Բ. Թուղթին մէջ քրիստոնեան կը ներկայացնէ իրրեւ նոր արարած: Ան բուռն կերպով զգաց իր մէջ այդ նորութիւնը և զայն քարոզելու և տարածելու համար դիմագրաւեց վտանգներ և չարչարանքներ: Ի՞նչ էր այդ նորութիւնը, որ Գալիլիոյ, Սամարիոյ և Յուդայաստանի մէջ կը հնչէր, մարդոց հրաւիրելու հրաժարիլ իրենց շուտայ կենցաղէն ու եսամոլ ապրելակերպէն: Նորութիւն մը, որ կու գար յեղաշրջելու մարդկային ընկերութիւնը և անոր մարդկայնական դրոշմին դուրսը: Նաեւ աստուածայինը:

Կայսրութիւններ և թագաւորութիւններ չանդօր կը զգային իրենք զիրենք յայտնուող հոգեկոխութեան առջև: Այդ նորութիւնը միայն քարոզներու կամ մարդկայնական բարոյական վեհ սկզբունքներու շարան մը չէր, այլ Անձ մը, նոյնինքն Աստուած՝ յայտնուած մարդկային պատմութեան մէջ: Բրիտանոսութիւնը Բրիտանոսի անձն է, անոր ճառագայթումը, որ դարերու ընթացքին մարդկութեան տուաւ սուրբեր, մարտիրոսներ և մեծագործ հայրապետներ. զերազանցօրէն սիրոյ պատգամ մը, որ մարդկային առողջ ընկերութեան շաղախն է:

Բրիտանոսի նորութիւնը եղաւ հոգեկան զօրութիւն մը, որ յաղթականօրէն պայքարեցաւ աշխարհիկ ուժերու դէմ: Պատմութեան ընթացքին յայտնուած զանազան դադափորարանութիւնները չկերպանան անմասնել քրիստոնէութեան լոյսը, որ եղական աղբիւրը եղաւ ազնուացման և յառաջդիմութեան:

Բրիտանոսի ընկալումը մեր հոգինեւրուն մէջ կը կատարէ նոր մարդու կերտումը: Դժուարին աշխատանք մըն է այդ: Պարտինք անխնայ պայքար մղել հին մարդու մեղանշական ձգտումներուն դէմ, որոնք խոչընդոտ մըն են այդ հիմնական դարձին:

Նոր կտակարանի էջերուն մէջ կը տրտնդէ այդ նորութիւնը, յեղաշրջող այդ պատգամը՝ որ ազատագրիչ է և կերտիչ:

Մարդկութիւնը իր հարցերու լուծումը կը պայմանաւորէ յաճախ բիրտ այժով: Որքանով սակայն կ'արդիւնաւորուին իր ֆանքերը, երբ չկան ներքին դարձը և նոր ծնունդը:

Արդէն կը գտնուինք Մենդեան պահոց շրջանին մէջ: Պարապ տեղը չէ որ բոլոր նկնդեցիներու մօտ Ս. Մենդեան տօնը կը կենայ շատ մօտիկը Ամանորին: Փրկչին ծննդեան և տարուան սկզբնաւորութեան միջև սերտ աղերս մը կայ: Երկուքն ալ իրենց մէջ կը ծրարեն նորագումի, որ է կենսաբան նոր ձևով ապրելու զաղափարը:

Մեր Տէրը Նիկոդեմոսի հարցումին պատասխանեց. «Պէտք է վերստին ծնիլ»: Նիկոդեմոս զայն ըմբռնեց նիւթական իմաստով միայն, բայց Տէրը կ'ակնարկէր խորունկ այն հոգեկան վերափոխութեան, որ նախապայման է բոլորիս, մաս կազմելու համար իր թագաւորութեան:

Ներկայ մարդը նետուած է նիւթի, ոյժի և հաճոյքի հեղձուցիչ յորձանքին մէջ, մոռնալով, անտեսելով այն հոգեկան վերազարթնումը, որ միակ աղբիւրն է կենսարար և բարեփոխիչ ապրումներու:

Անցեալ տարուան վերջին ամսուն մեր հայրենիքին մէջ պատահած ահաւոր երկրաշարժին պատճառաւ, ներկայ Ամանորը կը դիմաւորենք հասկնալի տրամաութեամբ, բայց ոչ առանց յոյսի:

Վստահ ենք որ Հայ ժողովուրդը, շնորհիւ իր առհաւակոն ֆանատիկութեան և կամքի տոկունութեան, պիտի վերաշինէ ինչ որ աւերուեցաւ ընթացեալ այս զարհուրելի աղէտէն:

Նոր Տարուայ սեմին կանգնած՝ իմ մաղթանքն է որ 1989 ըլլայ խաղաղութեան, սիրոյ և համերաշխութեան տարի մը ինչպէս Հայ ժողովուրդին՝ նոյնպէս ալ համայն աշխարհին համար:

ԱՆՈՒՇԱԿԱՆ ՎՐԴ. ԶԴԱՆԵԱՆ

14 Յունուար 1989

(*) Քաղաք՝ խոստած Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի բնէն, Նոր Տարուան առաւօտուն:

ՏԵԱՌՆԸՆԴԱՌԱԶ

«Ով Տէր, արձակէ ծառայ
խաղաղութեամբ քու խօս-
քիդ համաձայն, վասնդի
իմ աչքերս տեսան քու
փրկութիւնդ» (ՂԱՍ. Բ. 29)

Այսպէս ըսաւ Սիմէոն ծնունդին,
«այր արդար» ըստ Աւետարանին, Սուրբ
Հոգիով լեցուած՝ առճարին մէջ, երբ ըն-
դունեց Յիսուս Մանուկը, որ հոն բեր-
ուած էր իր ծնողքէն իր հրաշապատում
ծնունդէն քառասուն օրեր կտք. Մովսի-
սական օրէնքին համաձայն: Մերունիին
Սուրբ Հոգիին կողմէ խոստացուած էր
չմեռնիլ, մինչև որ Տիրոջ Սծաւոր տես-
նէ: Ուստի ան խոր գոհունակութեամբ
— յատուկ՝ իրենց հրազը նուաճած մար-
դերուն — ըսաւ. «Արդ արձակեալ զծա-
ռայս քո, Տէր, ըստ բանի քում ի խա-
ղաղութիւն»:

Յիսուս եղաւ մեր փրկիչը: Ան իր
խաչելութեամբ և քաւչարար մահուամբ
ազատագրեց մեզ մեղքի կապանքներէն և
իր հրաշափառ Յարութեամբը առաւ մեզ
յոյսն ու գրաւականը անմահութեան:
Պատմութիւնը տեսած է շատ մը ինքնա-
կոչ փրկիչներ, բայց անոնք հեռու մնա-
ցին մարդկութեան բերելէ փրկագործու-
թեան գերազանց աւետիսը:

Սիմէոն ունեցաւ անխաբ նախազգա-
ցումը թէ իր ուժաքամ թեքէն գրկուած
մանուկը դարեւ առաջ մարգարէներէն
նախաձայնուած Մեսիան էր, լոյսը հեթա-
նոսներուն և փառքը իսրայէլի ժողովուր-
դին — «Լոյս ի յայտնութիւն հեթանոսաց
և փառք ժողովրդեան քում իսրայէլի»:

Տեսանընդառաջի դէպքին մէջ յիշ-
ուած անձերը — Ս. Կոյս Մարիամ, Հայր
Յովսէփ, Սիմէոն ծնունդի և Աննա մար-
գարէուհի — Տիրոջ կամքին բոլորանուէր
հնազանդութիւն ցուցաբերած անձեր կը
ներկայանան մեզի Ղուկասու Աւետարանի
էջերէն: Առաւել ևս հաւատքի մարդեր:
Եւ գիտենք թէ, ինչպէս Բրիտոս ըսաւ,

«Ուր որ երկու կամ երեք մարդ իմ
անունովս հաւաքուին՝ ես ալ հոն եմ ի-
րենց մէջ»:

Հետեւաբար, Տէրը յուսափար չ'ընէր
իրեն ապաւինած մարդերը: Սիմէոն ծն-
ունդին յաջողեցաւ, հակառակ իր յառա-
ջացեալ տարիքին (Յայտնուելով քանի
մը հարիւրներու կը բարձրացնէ թիւը
կեանքի իր տարիներուն), Յիսուս Ման-
կիկը առնել իր ափերուն մէջ, նախ քան
մանկը գերեզմանի մուծին:

Որքան թելադրական է Սիմէոնեան
հաւաքով գոտեպիւղ մարդերու օրինակը
մեզաւելից այս աշխարհի ալիքներուն վրայ
տարուերող անհատին համար:

Տեսանընդառաջի տօնը մեր մտքին
կը բերէ ընծայման գաղափարը: Յովսէփ
և Մարիամ, ըստ հրէական աւանդութեան
կամ սովորութեան, Տաճար կը բերէին
Մանուկը իրեն ընծայեալ Աստուծոյ: Ըն-
ծայման գաղափարը իր լրումը, ամբող-
ջական իմաստը կը գտնէ զոհողութեան
մէջ: Ուրիշին ընծայաբերուած որեւէ ինչ
զոհողութիւն կ'ենթադրէ, այլ խօսքով՝
արտայայտութիւնն է զոհողութեան ոգիի:
Ոչինչ կ'արժէ ուրիշին մեր առածը, երբ
առոր փոխարէն զոհողութիւն մը, զրկանք
մը չենք ըրած մենք մեզի: Ուրիշ խօս-
քով՝ երբ չկամութեամբ կատարած ենք
դայն: Ընծայման և զոհողութեան գաղա-
փարները լծորդուած են իրարու:

Օրուայ այս մեծ տօնին առիթով, իմ
մաղթանքս է որ Տէրը, արդի մարդկու-
թեան և մանաւանդ մեր ժողովուրդին մէջ,
բազմացնէ հաւատքի մարդերը, բարեխօ-
սութեամբ Սրբունոյ Աստուածածնին —
որուն մաքրութեան (purification) տօնը
համարուած է Տեսանընդառաջը —, որ-
պէսզի զալիք տարիները և դարը ըլլան
խաղաղ և արդիւնաւէտ գործունէութեան
շրջաններ:

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ՎՐԴ. ԶԴԱՆԵԱՆ

27 Փետրուար 1989

(*) Քարոզ՝ խօսուած Ս. Յակոբեանց կայք Տա-
նայի քեմէն: Տեսանընդառաջի առաւօտուն:

ՀԱՒԱՍԱՐՈՒԹԻՒՆ

«Զի՛ք խտիր, ոչ չրէի և ոչ
հեթանոսի, ոչ ծառայի և
ոչ ազատի, ոչ արուի և ոչ
իգի» (ԳԱՂՏ., Գ. 27-28)

Ս. Գրքի մէջ գոյութիւն ունեցող և սխալ մեկնաբանուած բազմաթիւ համարներէն մէկն է մեր իբրեւ բնարան ընտրած վերոյիշեալ համարը: Ինչպէս ազատութեան՝ այնպէս ալ հաւատարմութեան սկզբունքին կամ գաղափարին շուրջ մարդկային ընկերութեան մէջ միշտ ալ գոյութիւն ունեցած են տարրեր, երբեմն մինչև իսկ զիրար հերքող ըմբռնունքներ ու տեսակէտներ:

Գալով սեպտեմբերի միջև առաքելային պատգամած հաւատարմութեան, զայն պէտք է ընդունիլ միայն իրաւունքի հարցին շուրջ և ոչ պարտականութեան: Գիտենք թէ բնախօսական և կազմախօսական տրւեալներ կը բաժնեն երկուքին գործունէութեան գաշտերը իրարմէ: Ասպարէզներ կան որոնք յատուկ են մէկ սեռին և ասպարէզներ՝ որոնք յատուկ են միւսին: Այդ երեք չի նշանակեր սակայն թէ կիներու գործնական կեանքի մէջ վերապահուած դերը կամ կատարած աշխատանքը ստորադաս է կամ իր դերովն ու արժէքովը վար կը մնայ այրերու կողմէ արդիւնաբերուած աշխատանքէն: Բաւ է մատնանիշ ընել մայրութիւնը, որ վսեմագոյն իտէալն է ու գերագոյն կոչումը կին արարածին:

Ընկերային ու ընտանեկան կեանքի մէջ ալ գոյութիւն ունեցած են միշտ և ունին հաւասարութեան հարցին շուրջ ծուռ ու սխալ մեկնութիւններ: Ամէն կազմակերպութիւն ունենալու է իր միակ պետը կամ գլուխը: (Հեռու մեզմէ Զատագովութիւնը օրհորհրդութեան): Ժողովրդական իմաստուն (և ո՞ր մէկը իմաստուն չէ այդ տիպի առածներէն) առածը կ'ըսէ. «Երկու նաւավոր ունեցող նաւը կ'ընկղմի» և «Յոնարարները երբ շատնան ճաշը կ'այրին»: Երկգլխանի կամ բազմա-գլխանի կազմակերպութիւններ, ներքին պայքարներու ու մրցակցութեան ճամբով,

ատակ են քայքայման ու կազմալուծման: Եկեղեցին նոյնիսկ բացառութիւն չի կազմեր ընդհանուր այս սկզբունքէն: Պառակտուած ու իրենց առաքելութեանն ու առաջադրութեանը մէջ վրիպած կազմակերպութիւններ մէկ ու զօրեղ գլուխի մը, դիտակետի մը պակասէն կը տուժն:

Այս առիթը կը գրուին թելադրանքին տակը եկեղեցւոյ մէկ հատուածին մէջ — Անկլիքան (յԱմբսիկա) — բեմադրուած ազեղ ու ամօթալի՝ այլև գայթակեցուցիչ ու աննախնթաց երևոյթի մը, ուր եպիսկոպոսութեան սրբազան կարգին կը բարձրացուի մէկը իգական սեռէն: Ինչ որ պատկերը կը դարձնէ աւելի ևս աւագելի ու ողբերգական այն է թէ խնդրոյ առարկայ դիցունին ոչ մայրապետ էր և ոչ իսկ աշխարհական կոյս, այլ ամուսնացած ու նոյնիսկ... ամուսնալուծուած: Հաւատարմութենէ ճառող նոյն Պօղոս առաքեալը չէ՞ միթէ ներկանակը հետեւեալ պատգամին. «Կանայք յամենայն եկեղեցիս լուռ լիցին. զի ոչ հրամայի նոցա խօսել» (Ա. Կորնթ., ԺԴ. 34): Զարմանալու չենք եթէ յառաջիկային ալ նման արտառոց երևոյթներու ականջալուր ըլլանք եկեղեցւոյ մայր բունէն, հաւատքի վէմէն հեռացած «հոգեւոր» մարմիններու մօտ: Ու ի՞նչ զուգադիպութիւն որ եկեղեցւոյ առաջին իշխանունին պիտի գար ծոցէն ճիշդ այն եկեղեցիին՝ որ կնոջական ճիշդ խնդրով — վերամուսնութիւն — խզեց իր կապը ընդհանրական և Առաքելական եկեղեցիէն:

Չէ կարելի Ս. Գրական հատուած մը մատնանշել, ուր կին մը ձեռնադրութեամբ ստացած ըլլայ հոգեւոր շնորհ:

Ամուր կենանք մեր նախահայրերու հաւատքին և եկեղեցւոյ աւանդութիւններուն վրայ, եթէ կ'ընդունինք թէ նախախնամական է դերը Քրիստոսի Հարսին:

ԳԷՈՐԳ Ս. ՃԻՆԻՎԻԶԵԱՆ

Ծանօթ. — Սիւնի նախորդ թիւով Ս. Պետրոսի և Ս. Պօղոսի մասին գրած մեր յօդուածին մէջ Քրիստոսի 12 առաքելներուն ըրած խոստումը ոչ թէ արքայութեան բանալին երան մասին է, այլ երկրի վրայ կապածներուն երկնքի մէջ կապուած ըլլալն է և փոխադարձ:

Ա Մ Ա Ն Ո Ր Ի Ն

Ասեն կար ուր նոր ճարին
Ունէր խոստումը ոսկի
Մեզ սանելու անվէպ
Մեր երազի կասարին:

Ամէն տարի կու գայ ան,
Նուէրներու պարկն ուսին,
Պահ մը կ'որդէ սիրքը մեր
Խոստումներով փուն ու սին:

Կու գայ նորէն ու շուար
Կ'ուզողէ նայուածքը չորս դին.
Այնքան մէջ կը կարդաս
Կեանքի յանգած մեղեդին:

Ձեռքին ունի մեծ աւել,
Չոր երբ հայեացքդ էր եռուն,
Կեանքիդ զարուն օրերուն
Ձեռք կրնար դուն տեսնել:

Այսօր քիչ քիչ կոթն անոր
Կու գայ քուսիլ փեշերուդ,
Ու մոմունչն է իր անգութ.
— Գնա՛, տեղ տուր մարդուն նոր:

1989

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

Ա Ն Վ Ե Ր Ն Ա Գ Ի Ր

Ժամանակը անկարեկիր
Կը նստոյէ ինքզինք սեւա,
Մեր սէրերը, յոյզն ու երազ
Իրենց տեսում, լուռ վախճանին
Կը դիմեն շեւ ու անվէպ:

Ձայներ վհատ, չարագուշակ,
Կեանքի հեղեղ, տաք տոփին
Կ'արձագանգեն եղբարդին.
Փունջը մեր խառն ապրումներուն,
Աւան հիւանդ համբոյրն ըմպած
Ինչպէս տեսնու մը սրտիւն,
Կ'իյնայ յանկարծ մահուան շուրթին:

Ի՞նչ կ'արժեն յոյզ, ապրում, երազ,
Երբ յուսազուրկ ու անմուրազ
Կ'ընենք մեր չուն դէպի անհուն:
Երբ ժամանակն արագասոյր
Սէրերուն վրայ մեր վարդազոյն
Կը թափէ իր մաղան ու թրուն:

1989

Գ. ՀԱՐՏԱՐ

ՀԱՅ ՆԿԱՐԱԴՆԵՐ

ՍԱՀԱԿ ՎԱՆԵՑԻ

(1630? - 1690?)

Դրիչ, ծաղկող եւ կազմող Սահակ Դպիր Վանեցի որդին էր Ամիրջանի եւ Զինարի: Եղած է աշակերտ էջմիածնեցի Սիմէոն վարդապետի: Ըստ երևույթին աշխատած է առաւելապէս Վանի, Մուշի եւ Բաղէշի վանքերուն մէջ: Իր աւելի քան քառորդ դար (1658 - 1684) տևող գրչական բեղուն գործունէութեան արդիւնքէն կը յիշենք հետեւեալները:

1. - Աւետարան, 1658, Վան: Դրիչ Թաղէոս քահանայ: Ծաղկող՝ Սահակ:

2. - Շարակնոց, 1660, Վան: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Սահակ Դպիր: Ստացող՝ Նիկողայոս քահանայ:

Յուցակագրող Տրդատ Էպս. Պալեանի համաձայն, «Խորանք եւ կիսախորանները, լուսանցազարդք եւ զարդադիրները գունաւոր ոսկեզօծ են եւ շատ գեղեցիկ վրձին» (Լոյս, 1905, էջ 662):

3. - Ժամագիրք - Տօնացոյց, 1660, Վան: Դրիչ՝ Սահակ Դպիր: Ստացող՝ Գրիգոր սարկաւազ. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 5684:

4. - Խորհրդատետր, 1662, Վան?: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Սահակ Վանեցի: Պատուիրատու՝ Պատիկ եպիսկոպոս. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 5464:

5. - Ժողովածու (Պատմական), 1672, Ամրտօլու վանք: Դրիչք՝ Պողոս Դաւրոցի եւ Դրիգոր երէց: Ծաղկող՝ Սահակ Վանեցի: Կը պարունակէ ծաղկողին նկարը: Ստացող՝ Վարդան Վրդ. Բաղիշեցի. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 2639:

6. - Աւետարան, 1673, Մուշ: Դրիչ եւ ծաղկող՝ Սահակ Վանեցի: Ստացող՝ Աւետիս. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 8975:

7. - Աւետարան, 1674: Դրիչ՝ Պողոս Կորկանեցի, Ս. Առաքելոց վանք (Մուշ): Ծաղկող՝ Սահակ Վանեցի, Ամրտօլու վանք: Ստացող՝ Դրիչը. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 6094:

8. - Նարեկ, 1674, Բաղէշ: Դրիչ՝ Թումայ երէց: Ծաղկող՝ Սահակ Վանեցի:

Ստացող՝ Ներսէս վարդապետ. - Զեռ. Ս. Յ., թիւ 2351:

9. - Աւետարան: Դրիչ՝ Յովանէս քահանայ, Կ. Պոլիս, 1674: Ծաղկող՝ Սահակ Վանեցի, Ամրտօլու Վանք, 1675: Ստացող՝ Դրիգոր Քնն. Քաւրոցի. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 5640:

10. - Յայսմաւուրք, 1684, Վարազայ վանք: Դրիչ եւ ծաղկող (մասամբ) Սահակ վարդապետ: Կազմող՝ տէր Դրիգոր: Ստացող՝ Սարխոջ Ղասապ. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 4723:

ՄԻՔԱՅԷԼ ՍԵՐԱՍՏԱՑԻ

(1630? - 1701?)

Միքայէլ գրիչ ծնած է Ժէ. Դարու երկրորդ քառորդին սկիզբները հաւանաբար: Արդին էր Բարդաւ գրչի եւ Մայրաւի: Իր ուսուցիչները եղած են, հայրը՝ տէր Բարդաւ. ինչպէս նաեւ «տէր Աւետիք տումարակիրթ. եւ տէր Մկրտիչ»: Ամուսնացած էր եւ ունէր երկու զաւակներ: Իր գործերը կը վկայեն թէ մեծ կարողութեան տէր նկարիչ մըն էր Միքայէլ: Ան աշխատած է ընդհանրապէս Սեբաստիա (1660 - 1682) եւ Եւդոկիա (1684 - 1701): Իր վրձինէն ծանօթ գործերը կը ներկայացնենք հետեւեալ կարգով:

1. - Աւետարան, 1660ին գրած եւ ծաղկած է Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքին մէջ. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 6518:

2. - Աւետարան, գրած է Մկրտում սարկաւազ Զուղայեցի, 1684ին, Եւդոկիա: Ծաղկող՝ Միքայէլ: Ստացող՝ մահտեսի Ներսէս. - Զեռ. Ս. Յ., թիւ 3144:

3. - Մեկնութիւն Կաթողիկեայց՝ Աարգսի Շնորհալոյ, 1687, Եւդոկիա: Դրիչ՝ Մկրտում Զուղայեցի: Ծաղկող՝ Միքայէլ: Ստացող՝ Մինաս Վրդ. Ամթեցի. - Զեռ. Երեւանի, թիւ 1370:

4. - Մատենագրութիւնք Դրիգորի Նարեկացոյ, գրած եւ ծաղկած է 1692ին, Թոխաթ: Ստացող Մինաս Վրդ. Ամթեցի. - Զեռ. Ս. Յ., թ. 2010, որ կը պարունակէ Նարեկացոյ եւ Ամթեցոյ պատկերները:

5. - Յայսմաւուրք, գրուած 1695ին, Մկրտում Զուղայեցիէ, Եւդոկիա: Ծաղկող՝ Միքայէլ: Ստացողը՝ մահտեսի Առաքել եւ մահտեսի Բաղդասար. - Զեռ. Ս. Յ., թ. 3156

6. — Մաշտոց, 1697, Եւդոկիա: Գրիչ՝ Գէորգ, «գարմ տէր Բարադամի եւ քաջ գրագրի»: Մաղկող՝ Միքայէլ որդի տէր Բարադամ գրիչ: Ստացող՝ Իգնատիոս Արքեպս. Եւդոկիացի. — Զեռ. Ս. Գ., թ. 2285:

7. — Յայամաւորք, օրինակած է Երեւանցի Գրիգոր գրիչ 1698 ին, Էջմիածին: Մաղկուժը կատարած է Միքայէլ 1700 ին, Թոխաթ: Ստացող՝ Նահապետ Կթղ. Էջմիածնի. — Զեռ. Ս. Գ., թիւ 1918:

ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒՐ ԵՒԴՈԿԻԱՑԻ

(1650? — 1705?)

ԺԷ. Դարու վերջին քառորդին Եւդոկիոյ մէջ գործող արդիւնատու անձ մըն է Աստուածատուր քահանայ, որ յայտնի էր իբրեւ գրիչ, ծաղկող եւ կազմող: Մնած է ԺԷ. Դարու կիսուն հաւանաբար: Ան որդին էր Եւդոկիացի գրիչ եւ ծաղկող Մկրտիչ Երէջի, որմէ եւ սորված է գրչութեան արուեստը: Իր գրչական աշխատանքէն, որ տեսած է քառորդ դար (1679 — 1763), կրնանք յիշել հետեւեալները:

1. — Ճաշոց, գրուած եւ ծաղկուած 1679 ին, իր հօրը ձեռքով, զոր կազմած է Աստուածատուր: Ստացող՝ մահտեսի Կիրակոս. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 10356:

2. — Աւետարան, գրած, ծաղկած եւ կազմած է 1686 ին, Փոխտուրուտ գիւղին մէջ: Ստացող՝ Բարսեղ վաճառական. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 5:63:

3. — Աւետարան, օրինակած է 1686 ին, Տաշնէրտիվանի (Եւդոկիա) Ա. Ստեփանոս եկեղեցին. — Ցուցակ Զեռ. Վասպուրականի, Ե. Լալայեան, էջ 965:

4. — Աւետարան, գրած եւ ծաղկած է 1699 — 1700 ին. — Զեռ. Ս. Գ., թիւ 2634:

5. — Յայամաւորք, օրինակած է շուրջ 1701 ին: Ստացող՝ Պապ, որդի Մելքոնի. — Զեռ. Chester Beatty Library, թիւ 604:

6. — Յայամաւորք, գրած եւ ծաղկած է 1703 ին, Տաշ-Ներտիւանի Ա. Ստեփանոս եկեղեցին: Ստացող՝ Աստուածատուր Վարդապետ. — Զեռ. Ս. Գ., թիւ 6:

Գ Ա Բ Ի Է Լ Դ Պ Ի Ր

(1650? — 1712)

Կ. Պոլսեցի յայտնի մանրակարիչ Մարկոսի որդին էր Դարբիէլ Դպիր, իր

կարգին դարձած յայտնի գրիչ մը եւ մանրանկարիչ մը նոյն քաղաքին մէջ: Մնած է ԺԷ. Դարու կիսուն մօտաւորապէս: Հօրեւնական արուեստին սկսած է հետեւիլ պատանեկան տարիքէն եւ շուրջ կէս դար (1667 — 1712) վաստակած է որպէս գրիչ եւ ծաղկող: Իր շիրիմը կը գտնուի Պալլադիոյ Հայոց գերեզմանատան մէջ: Բնատուր տաղանդով օժտուած նկարիչ Դարբիէլ Դպիր վաստակէն ծանօթ են վեց ձեռագիրները:

1. — Դիրք Հարցմանց՝ Գրիգորի Տաթեւացւոյ, օրինակուած 1667 ին, Կ. Պոլսոյ մէջ: Մէկ մասը գրած է Ներսէս Դպիր: Դարբիէլ Դպիր ծաղկած է եւ նկարազարդած: Ստացողն է Շմառն (Շահնազար) սարկաւազ Ագուլեցի. — Զեռ. Ս. Գ., թ. 205:

2. — Սաղմոս, 1672 ին, Ստամպուլի մէջ գրած եւ ծաղկած է ինքն իրեն համար. — Զեռ. Ս. Գ., թիւ 1596:

3. — Հաւաքածոյ — Պատմութիւն Աղեքսանդրի, օրինակուած 1694 ին, Կ. Պոլսոյ մէջ: Աղեքսանդրի Պատմութեան նկարազարդող՝ Դարբիէլ Դպիր. — Զեռ. Վիեննայի Մխիթարեանց, թիւ 319:

4. — Աւետարան, օրինակուած Խաչատուր Դպիր ձեռքով, 1695 ին, Կ. Պոլսոյ մէջ: Նկարազարդող՝ Դարբիէլ Դպիր:

5. — Խորհրդատետր, օրինակուած Պետրոս Դպիր ձեռքով, 1703 ին, Կ. Պոլսոյ մէջ, Ձէյթունցի Կարապետի համար: Մաղկող՝ Դարբիէլ ծաղկաբար. — Զեռ. Երեւանի, թիւ 392:

6. — Խորհրդատետր, օրինակուած Կ. Պոլսոյ մէջ: Մաղկող եւ նկարազարդող՝ Դարբիէլ. — Զեռ. Ս. Գ., թիւ 2270:

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԶԱԿԱՆ ԳԱՍԱԶԱՆԱԳԻՐ

Մեր միջնադարեան գրիչներն ու մանրանկարիչները առ հասարակ բարի սովորութիւնը ունեցած են իրենց գրած յիշատակարաններուն մէջ յիշելու նաեւ իրենց ուսուցիչներն ու աշակերտները: Այդ տեղեկութիւնները կարեւորութիւն կու տան մեզի կազմելու կարգ մը գաւազանագրեր մեր մանրանկարիչներուն եւ ծաղկողներուն աւելումով:

Այստեղ իբրեւ փորձ կը ներկայացնենք 11 անձնու կամ սերունդներու շղթայ մը,

որ կ'երկարի ժ. Դարու վերջերէն մինչեւ ժ. Դարու երկրորդ կէտը, այսինքն Գրիգոր Տաթեւացիէն (1378) մինչեւ Մկրտիչ Բերիացի (1658):

1. — Գրիգոր Տաթեւացի, Աւետարան մը, գրուած 1297 թուին, նկարագարող ի 1378ին. «Աւետիք Աստուածածնի, Գրիգորի ձեռամբ, սպասաւորի բանի, Յոհաննու Որոտնեցւոյ աշակերտի, նկարեալ»։ — Ձեռ. Երեւանի, թիւ 7482: Յիշատակարանք ժ. Դ. Դարի, թիւ 635:

2. — Մկրտիչ Օրբէկեցի, աշակերտ Տաթեւացի Գրիգորի, օրինակած է Աւետարան մը, 1420ին, որուն յիշատակարանին մէջ կ'ըսէ. «Աղայեմ յիշման արժանի առնել զանպիտան գրիչս եւ զծնողսն իմ՝ զՕրպէլ եւ զԴովաթ»։ — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. Մասն, թիւ 268:

Աւելի ետքը, 1432ին, կը գրէ. «Աղայեմ յիշել ... զհոգեւոր որդեակն իմ զՄինաս Դպիրն, որ զգիրս [Մաշտոց] ծաղկեաց»։ — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Ա. Մասն, թիւ 455:

3. — Մինաս Եկարող (1415?–1485?), որդի Մաղթումի, աշակերտ Օրբէկեցի Մկրտիչ Վարդապետի:

4. — Կարապետ Բերկրցի 1473ին օրինակած Աւետարանին մէջ կը կարդանք. «Աղայեմ զծեզ ... յիշման արժանի առնել ... զհոգեւոր հարբն մեր զՊետրոսն եւ զտէր Մինասն՝ զուսուցիչն իմ եւ զվարպետն իմ, որ բազում աշխատանք եւ երախտիք ունին ի վերայ մեր»։ — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Բ. Մասն, էջ 353:

5. — Յովսէփ Աղբաւաբցի 1497ին օրինակած Շարակեոցի յիշատակարանէն կ'առնենք հետեւեալ տողերը. «Այլ եւ աղայեմ յիշել ի Տէր զհոգեւոր հայրն եւ ըզկրկին զծնաւոյն իմ յիմաստս զտէր Կարապետ Բերկրցին, որ բազում աշխատութեամբ ուսոյց մեզ զարուեստքս՝ զլինել մագաղաւտիս, եւ զգրել սորին, այլ եւ ըզնկարելն ...»։ — Յիշտ. ԺԵ. Դարի, Գ. Մասն, թիւ 328:

6. — Սարգիս Բաղանայ (1500?–1572?), որդի Կարապետ Բաղանայի եւ Բնարի, ամուսին Սանուսի, աշակերտ Աղթամարցի Յովսէփի:

7. — Սարգիս Բաղանայի եւ Սանուսի որդի Սարգիս Լիզանցի 1601ին գրած եւ ծաղկած Շարակեոցի յիշատակարանին մէջ կը կարդանք. «Աղայեմ յիշել ի Տէր ... զծնողսն իմ, զտէր Սարգիս վարպետն եւ զնանուսն. եւ զեղբայրն իմ զտէր Մարտիրոս վարպետն, որ աշխատեցաւ հետ անարժանին ի յուսումն եւ ի յարուեստ ուսեցնելն»։ — Յուցակ Ձեռ. Ս. Յակոբեանց, Ե. Հատոր, 1971, էջ 513:

8. — Զէյրուցի Վահան Բաղանայի 1596ին գրած եւ ծաղկած Աւետարանին յիշատակարանէն կ'արտագրենք բանի մը տող, ուր կ'աղայէ յիշել «եւս առաւել տէր Սարգիս վարպետին Լիզանցոյ՝ այսմ արուեստի ուսուցողի»։ — Յուցակ Ձեռ. Հալէպի, 1935, էջ 30:

9. — Զէյրուցի Յակոբ սարկաւազի 1602ին գրած եւ ծաղկած Աւետարանին յիշատակարանին մէջ կան յստակ տողեր, այսպէս. «Դարծեալ աղայեմ յիշել ի Տէր զյուսուցիչն իմ զԶէյրուցի Վահան երէց քաջ բարտուղարն, եւ զԼիզանցի Մարտիրոս վարպետն, որ ուսոյց զոսկուն բանեցնելն»։ — Յուցակ Ձեռ. Հալէպի, էջ 81:

10. — Ղազար Զէյրուցի 1619ին օրինակած Սաղմոսին յիշատակարանէն կ'առնենք բանի մը տող. «Յիշեսցիք ... եւ զուսուցիչն իմ, զտէր Վասիլ վարպետն, եւ զՅակոբ քաջ բարտուղարն, եւ որ բազում աշխատութեամբ աշխատեցան յուսուցանել զանարժանս»։ — Յուցակ Ձեռ. Հալէպի, էջ 122:

11. — Բերիացի Մուրադ (ապա Մկրտիչ Բաղանայ) 1642ին իր օրինակած Մաշտոցի յիշատակարանին մէջ գրած է. «Աղայեմ յիշել ի Տէր զՂազար Բաղանայն, որ է հայրն իմ եւ ուսուցիչ, որ զամենայն աշխատանք ուսոյց ինձ զպատուական արհեստս»։ — Յուցակ Ձեռ. Հալէպի, էջ 154:

Այսպիսի գաւազանագրեր պիտի օգնեն ճշգրտել հայ մանրանկարչութեան կեդրոններուն գործունէութիւնը եւ անոնց կողմէ կատարուած ազդեցութիւնները իրարու վրայ:

Ն. ԱՐԲ. ԽՈՎԱԿԱՆ

(Վերջ՝ 15)

ՅՈՒՇԱՊԱՏՈՒՄ

Մասնավոր աշխատանք կը տարուէր վասպուրականի 1915ի գաղթէն յետոյ, որ կողմիս և Պարսկաստան ապաստանողները երկիր վերադառնալին, լեցնելու համար ամայացած երկրամասերը ապագայի յոյսով և հաշիւներով, վասպուրականի մէջ տակաւ կը կազմուէր բուռ մը հայութիւն և Ռուս հազիւ զգալի իշխանութիւն մը: Հոն էին նաև կոտորի Համբարձումեանը, Պուլկարացի Գրիգորը, Լեոն Շաղոյեանը, Տիգրան Բաղդասարեանը և ուրիշներ: Ասոնց մտահոգութիւնն էր շարունակել մնալ երկրին մէջ և սպասել գարնան, յոյս ունենալով որ Ռուս բանակի և Հայ կամաւորներու յաղթութեան պարագային ժողովուրդը կը վերադառնար:

1916ի գարնան, Կարինը զրուեալով էր կամաւորներէն: Ռուս-առնկական հակառակ բաւական հեռացած էր այժմ վանի սահմաններէն և Կարելի էր յոյս ունենալ վասպուրականի մէջ վերաշինարարական աշխատանքներ կատարելու: Այս մտածումը ընդհանուր էր: Նոյն մտահոգութիւնը ունէր նաև Երեւանի Վերամշտհայ Փախտական կեդրոնական Մարմինը, որ դուրս եկած Վաղթականի հոգեբանութենէն, աւելի լայն գործունէութեան ծրագիրներ որոճելու կը նկատէր: Ասոր համար անհրաժեշտ էր բանալ իդարի-վան գիծը, ապահովելու գաղթողներու վերադարձը:

Եթէ Հայաստանի հիւսիս-արեւելեան բնական սահմանն ու ամուր կռուաններն են Ղարաբաղն ու Սիւնիքը, անոր արեւելեան և հարաւային սահմանը վասպուրականն է: Այդ զոյգ երկիրներու միջոցով է որ Հայաստանը իր ամբողջական կերպարանքը կ'առնէ ու կը պաշտպանուի բնական ամբոթութիւններով: Եթէ ուղինք ապահով Հայաստան մը ունենալ, ատիկա անհնար է առանց վասպուրականի: Ներկայ Խորհրդային Հայաստանը կամ Արարատեան աշխարհը, առանց վասպուրականի և Ղարաբաղի, ձիարշախի կրկէս մըն

է: Յայտնի է մեր պատմութենէն որ վասպուրականը եղած է միշտ ամենէն ուժեղ և զարգացած իշխանութիւնը, Հոն է որ Հայկ Նահապետը, բոս աւանդութեան, նետահար դիտապատ ըրած է Ասորեստանի Բէլը: Առասպելական Մհերը թաքնուած է Ակոռիի քարայրին մէջ, իսկ Արա Գեղեցիկը՝ Առալէզի: Շամիրամի առուն դարերէ ի վեր կ'առգէ վասպուրականը, որ իր ճարտարագիտութեամբ ու հնութեամբ իր հւասարը հունի:

Այս էր գլխաւոր պատճառը որ այդ օրերուն, հայ և օտար ընկերութիւններ վան վերադարձող գաղթողները իրենց հողին կապելու աշխատանքին էին լծուեր, հայթայթելով անոնց լծկան, սերմնացան և գործիքներ: Վանի նոր ղեկավարներն ու ժողովուրդը, պահ մը մոռցած անցեալի դժնդակ իրադարձութիւնները, ժողտագին կը բաւարարուէին ի տես մեր ժողովուրդի հայրենադարձին: Հայը գաղթող ժողովուրդ չէ, անիկա գոհն է իր վրայ խուժող և զինքը իր երկրէն զերեւորող բարբարոսներու, Սելեուքներու, Շահ Արաքներու և նմաններու: Մենք չենք գաղթած դրամ գիղելու, քաղաքական նուաճումներ ընելու գիտումներով, դժխեմ ճակատագրի և անբնական դատաւորումներու հետեւալով: Հայը գաղթող չէ, ան խորապէս կապուած է իր հողին և իր նախնիքներու ժառանգութեան: Հասկնալու համար այս իրողութիւնը, պէտք է նայիլ Անիի աւերակներուն, մեր հազարաւոր եկեղեցիներուն և վանքերուն, հոյակապ Աղթամարին և նմաններուն:

Հետագային վասպուրականը պիտի զարգացնէր իր ինքնատիպ մշակոյթը, պատմութիւնն ու եկեղեցին: Աղթամարը պիտի դառնար փառքիկ էջմիածին մը, վարագը պիտի հակադրուէր Ս. Կարապետի, իսկ Նարեկայ վանքը՝ Սիւնեաց Տաթևին: Հայաստանի ոչ մէկ վայր ծածկուած է այսքան վանքերով և արուեստի ու գիտութեան տաճարներով՝ որքան Արծրունեաց և Ռշտունեաց երկիրները: Վասպուրականցին ինքնուրոյն արուեստագէտ է մինչև այսօր: Ան մտքի թաղաւորներ ալ տուաւ, նման Նարեկացիին և Քուշակին: Վասպուրականի հարցը

միայն Վասպուրականցիներու ապահովման խնդիրը չէ, այլ ընդհանուր հայկական:

Պատմութիւնը կը կերտուի բարոյական և հոգեկան ճիգերով, իսկ արուեստը՝ տեսիլներով: Պատմութիւնը ժողովուրդի մը գոյութեան փաստն է, իր հայրենիքին պաշտամունքը: Գաղթականի հոգեբանութեամբ տագորտւած ժողովուրդ մը չի կրնար պատմութիւն և արուեստ ստեղծել: Գնչուն պատմութիւն չունի, ոչ ալ վաշկատունը՝ հայրենիք: Արարատեան աշխարհի այս խորհրդաւոր երկրին մէջ, ուր ամենաշին աւանդութիւններու համաձայն մարդկութիւնը գոյութեան եկած է, շուրջ 2500 տարիներէ ի վեր հայերը հաստատւած էին իրենց բնակութիւնը: Այս կուս և հսկայածն լեռներուն մէջ է որ հայ ժողովուրդը հողին կապուած՝ կազմած է իր ազգութիւնը:

Մեր նախնիքներու երեւոյթութեան մէջ Արարատը համարուած է գերբնական ուժի հրաշալի մէկ գործը: Ան նաւիրական՝ Էդած է, բնակավայր սգիներու, ունի կոչուած են Վիշապաղունք: Ասուածային ձեռքերով կերտուած այս լեռը հակադրութեան դրուած է առասպելական աշտարակին հետ, զոր մահկանացուները փորձեցին երկինք բարձրացնել: Այն վայրկեանին՝ երբ Արեւելքի մէջ երկինքը կը սկսի վառիլ արշալոյսի յառաջընթաց հուրով, երկնքի վրայ արիւնագոյն կարմիր շերտ մը կ'երևի, որ կը ստանայ հսկայ նետի մը ձևը: Ան Մեծ Արարատի ձիւնապատ կտուրն է, որ արեւու առաջին ճառագայթներուն տակ ծիրանագոյն կը ներկուի:

Հայկական լեռնադաշտի գիրքը ո՛չ միայն կ'ազդէ անոր կլիմային և հողին պարզեւոր աղբիւրքին՝ այլ նաև քաղաքական և գինեւորական արժէքի տեսակէտով ալ իր ժողովուրդին մասնաւոր առաւելութիւն մը կ'ընծայէ: Հայաստանը ինքնիրով կը կազմէ իսկական ամբողջ մը, որ կ'իշխէ առաջաւոր Սոսան՝ ինչպէս նաև Եփրատի և Տիգրիսի ճանապարհներուն: Այս հանգամանքները դարերով դրացի պետութիւններու օխտորմակը դըրձուած են, տիրանալու այս միջնաբերդին:

Հայաստանի անկախութիւնը ապահովելու համար, Հայ ժողովուրդի մղած մշտական պատերազմները, միանալով երկրի խիստ կլիմային, հայերը բրած են ազգային և կորովի ցեղ մը, ինչպէս նաև դիմացկուն և քաջ. անոնք ուժեղ կերպով կապուած են իրենց հողին և իրենց ազատութեան, որուն համար շատ արիւն թափած են:

Եթէ 1917 թուականը նշանաւոր եղաւ աշխարհի պատմութեան մէջ Ռուսոյ յեղափոխութեամբ, Վասպուրականցի ալ կրնայ պարծենալ իր, թէև առժամայն, անկախութեան փորձով, նորէն ստանձնելու իր ճակատադրի տնօրէնութիւնը, ցուցնելու աշխարհի թէ գիտէ պահել իր պապեանկան ժառանգութիւնը եղող ազատութեան սգին, և իր կեանքի գինով պաշտպանելու իր մայրենի հողը: Եւ Վասպուրականը դարանի մտած առիւծի նման կազմ ու պատրաստ՝ ակնդէտ կը սպասէր յարմար առիթի, իր ազատութիւնը վերագտնելու համար: Ռուսական յեղափոխութիւնը սակայն իր ներքին և անդրանիկ յաղթութիւններէն գինովցած՝ տակաւ կը տկարանար, կը պարպուէին իր ռազմաճակատները, ուսքի կը կանգնէին իր թշնամիները՝ որոնց շարքին և թուրքին, իրմէ խելի փորձելու այն՝ զոր պատերազմի նախօրեակին դրաւելու ցնորքը ունեցած էր:

Վասպուրականի ժողովուրդը, Պոլսեիկեան շարժումն իսկ տակաւին չսկսած, Ռուսական յեղափոխութենէն քաջալերուած՝ Ապրիլ ամսուն, Կովկասի Հայոց Բարեգործական Ընկերութեան գրասենեակին մէջ խորհրդակցական ժողով մը կը գումարէր, իր ապագային մասին խորհելու: Զարիգմը տապաւած էր, յեղափոխական նոր կառավարութիւնը ազգերուն քննորոշման կոզմակից ըլլալ կը թուէր, ինչմէ ուրիշն Վասպուրականցի չունենալու կազմակերպուած մարմին մը, որ զբաղէր իր ներքին կազմակերպութեամբ: Կը կազմուէր մարմին մը՝ որ անուան զանազան փոփոխութիւններէ յետոյ Շիրզանային Վարչութիւն անունը կը կրէր, կազմելով Վասպուրականի վաղանցուկ կառավարութեան սաղմը: Շրջանային Վարչութեան անդամներն էին Կոստի

Համարարձանման, Գրիգոր Օհանջանեան, Բժիշկ Տէր Թովմասեան, Սամուէլ Մեսրոպեան, Արմենակ Մաքսապետեան, Սեդրաք Փանոսեան և Բարսեղակ Կապոցիկեան: Ասոնցմէ զոտ Աւետիս Թէրզիպաշեան, որ այդ օրերուն Վանի քաղաքագլուխն էր, և Դանիէլ Վարդապետը:

1918 թուի Յունուարի 6ն էր: Զիւնի հաստ շերտ մը ծածկած էր Վասպուրականի սարն ու քարը: Այգեատանի և Վանի այրուած եկեղեցիներու զանգակները իրենց երկարաշունչ և խորհրդաւոր զօղանջներով եկեղեցի կը հրաւիրէին ժողովուրդը: Ծննդեան առաւօտն էր և ժողովուրդը իր դարաւոր բարեպաշտութեամբ եկեղեցի կ'երթար: Եկեղեցիի դրան առջև՝ շարքով կանգնած էին երկու վաշտ հայկական առաջին զինուորները. իրենց համազգեստով ու զինուած: Անկախ Վասպուրականի անդրանիկ զինուորներ: Պատարագէն վերջ եկեղեցական թափօրը կը յառաջանար դէպի գետակը ու հոն, զոյգ դրօշակներու միջև, աղանի ռեկեզօմ կտուցէն միւսանի կաթիլները կ'իջնէին գետին մէջ: Ազատ Վասպուրականի առաջին Զորօրհնէքն էր որ կը կատարուէր:

Կովկասի հետ յարաբերութիւնները երթալով կը դժուարանային. միւս կողմէ քանակ կազմակերպելու համար դրամի անհրաժեշտ կարիք կար: Այս կացութեան առջև, կոմիսարներու խորհուրդը կը ստիպուէր տեղական գործածութեան համար հրապարակել փոխադրերու նման թղթադրամներ: Ամբողջ բնակչութիւնը, երիտասարդ թէ՛ ծեր, գործի չծուած էր: Ոգևորութեան ալիքները մեծերէն անցնելով թափանցած էին 10-12 տարեկան փոքրիկներու սրտերուն մէջ, փոթորկելով անոնց հոգիները: Արտամէտ գիւղ բնակող Շատախցի յիսուն փոքրիկներ՝ մէկ մէկ փայտ ուսերնուն դրած, Ճմեր Հայրենիքս երգելով, ժողովուրդի ծափերու մէջէն զօրանոց կու գային պահանջելով որ իրենց ալ զէնք տրուի: Այս առդերը գրողը մաս կը կազմէր այդ խումբին:

Մարտ ամիսն էր, գարնանամուտի ամիսը: Վասպուրականի գաշտն ու լեռը ձմեռուան թմրութենէն արթնցած, նորաբողբոջ ծիւերու կանաչ վերարկուն հա-

գած, գարնանարոյր զեփուռի համարոյրներէն գինովցած, կը հրաւիրէին հողագործը դաշտի աշխատանքին: Զիւնիւլը սկսած էր, Վարագայ սարը կուրծք ունեցուցած կը դիտէր իւրաւոր վտակները, որոնք կարկաչելով վար կը սահէին իր կողերէն: Ծիծեռնակն ու արտոյտը իրենց քաղցր ճոռողիւններով կը ճախրէին օդին մէջ: Գարնանամուտ . . . ամէն կողմէ հրաւէր կը կարգացուի աշխատող ձեռքերուն, որոնք սակայն լուռ էին ու անհետաքրքիր: Խաղաղ աշխատանքին յաջորդած էր քանդող պատերազմը: Երէկի անխոնջ գիւղացին, մէկդի դրած իր այնքան սիրած արօրը, իր ձեռքը մահառիթ հրացանին էր երկարած:

ՆԱՀԱՆՋԻ ՍԿՁԲՆԱԽՈՐՈԹԻՒՆԸ

Կարնոյ անկման լուրը ծանր էր. անոր պիտի յաջորդէին Անիսի և Ոստանի պարտութիւնները: Այդ ծանր օրերուն, իշխանութեան անդամները ընդհանուր ժողովէ մը յետոյ նահանջի որոշումը կու տային: Երեկոյեան մութին, պատերուն փակցուած նահանջի յայտարարութիւնը անկնկալ մը եղաւ ժողովուրդին համար, որ կը հարկադրուէր շուտով մեկնիլ և գիշերէն վերջ հասնիլ Թիմար գաւառի Զանիկ գիւղը, Վանէն 50 քիլօմէթր հեռու: Եւ ահա սոսկալի լուր մը: Դիւրտեքը գրաւած էին Բերկրիի ձորը: 1915ի մեծ նահանջը իր սարսափով կը կենդանանար շատերու հոգիին մէջ, որոնք երբեք տարին երաւալ անցած էին այդ դժոխային կամուրջէն: Բերկրիի կիրճը թշնամիի կողմէն գրաւուած էր. հաղարարութիւնը նամիներուն հերոսաբար կուրծք տուող Վասպուրականցին, խուճապի մատնուած, կը սոսկար դեռ երկու օր առաջ իր արհամարհած թշնամիին:

Զանիկի աղբիւրին քով, երկյարկանի տան մը առջև խոնուեր էր ժողովուրդը: Հոն դռնփակ նիստ ունէին Վասպուրականի ճակատագրին մասին մտածող կոմիսարներու խորհուրդը: Եւ ժողովուրդը աչքերը ազատարար դրան դաժմով կը սպասէր շնչահատ: Հեծկտուքով կը բացուէր դուռը և զինուորական համազգեստով մէկը կ'երևար դրան առջև, տալու

Ա Ղ Թ Ա Մ Ա Ր

Առանձնակի տեղ կուտայ Աղթամարին Լիդիա Դուրնովուն։ Ան ևս կը բաժնէ ընդհանրացած կարծիքը համակարգի վաղ քրիստոնէական նիւթերու կրկնութեան և տեղական, առարկայական, երկրորդական նշանակութեան մասին։ Իրաւացի է ան, երբ կը նշէ որթագաւարի գոտիին մէջ աշխարհիկ նիւթերու գերակայութիւնը, սակայն հիմնովին կը սխալի, երբ գլխաւոր գոտիէն վեր տեղաւորուած զօրաւոր ելուստ ունեցող քանդակաշարը կը սեպէ խորթ տաճարի պատկերազրական համակարգի բերուած, ճնթանոսական ամբողջի, որուն քարերը Գագիկ Աթոռունին օգտագործած էր տաճարը կառուցելու համար։ Աղթամարի բարձրաքանդակներուն անգրադարձած են շատ հետազոտողներ, և չենք կրնար նշել ոչ մէկ հայկական միջնադարեան կոթողական արուեստի նուիրուած աշխատութիւն, որտեղ այս կամ այն առիթով խօսուած չըլլար Աղթամարի պատկերազրական արուեստի մասին։ Աղթամարի տաճարը և յատկապէս անոր պատկերաքանդակները տեղ գտած են նաև արտասահմանեան շարք մը հետազոտողներու գործերուն մէջ։ Սակայն, բացի

Սիրարփի Տէր Ներսէսեանի գործերէն, խիստ դժուար է գտնել թէկուզ մէկ հետազոտութիւն, ուր հայկական արուեստի այս հոյակերտ կոթողը ստանար իր արժանի գնահատականը և հանդէս գար որպէս հայկական մշակոյթի անբաժանելի մէկ մասը։ «Ակզնազքիւրներու» որոնումները հեղինակներուն կը տանին հին Ասորեստան և Եգիպտոս, կեդրոնական Ասիա և Պարսկաստան, մինչև իսկ Իսլամական և Թրքական արուեստին, չըսելու համար որ շատերը զայն կը սեպեն Բիւզանդական արուեստի արեւելեան դպրոցի մը արտայայտութիւնը։

Այս ընդհանուր հոսանքէն կը բաժնուի Մ. Դպիրօղլուի աշխատութիւնը, թէև այստեղ ևս ամէն ինչ կայ, բացի հայկական արուեստի հնաւանդ նախադրեալներէն։ Ասոր հետ միասին հեղինակը կը փորձէ բացատրել Աղթամարի պատկերաքանդակներու տեղաբաշխումը լուսաստուկերային փոփոխութիւններով, կապուած արեւի շարժման և վերջինիս բարձրութեան հետ։ Հեղինակը կը նշէ բարձրաքանդակներու կատարման մեծ վարպետութիւնը, իսկ կառուցուածքը

Արամազդեան պատգամը սպասող ժողովուրդին։ «Զինուած ձիււորներ» շարքի, իսկ ժողովուրդը, ճերմակ դրօշակ պարգած, թող վերադառնան իրենց տեղերը և յանձնուին։ Ահաւոր փոթորիկ մը ծայր տուաւ։ Ժողովուրդի մեծ մասը, չուզելով քսմունի իր սիրելիներէն, որոնց գոյութեան համար էր որ տարիներով Ոստանի և Անիսի ձիւնածածկ խրամներու մէջ կուրծք տուած էին թշնամիի զնդակներուն, կը բռնէր Լիմ անապատի ճանապարհը, յանձնելով ինքզինքը ճակատագրի անօրինութեան։

Չարագուշակ չէնք պատին տակ կանգնողներէն մին ալ հայրս էր։ Երբ վերագարձաւ փրփուր կար իր շրթներուն և

բերանը լեցուն էր հայհոյանքներով։ Հայրս և մայրս համաձայնեցան Լիմ կղզին գացողներուն ընկերանալ։ Երբ մօտեցանք ծովուն, նաւակը արգէն ծանրաբեռնուած էր մեկնողներով և պիտի վերադառնար նորեր տանելու։ Ես երբ տեղեկ եղայ հօրս և մօրս կղզին երթալու մտադրութեան, յանկարծ տարօրինակ զգացումով լեցուեցայ և գետին պառկելով մերժեցի նաւակով կղզին երթալ։ Հայրս և մայրս պահ մը մնացին զարմացած, յետոյ մայրս ըսաւ. «Դուցէ Աստուծոյ ազգարարութիւնն է որ կը տրուի մեզի այս անմեղի միջոցաւ»։ Եւ երբ նաւակը վերադարձաւ նորեր տանելու, մենք արգէն հեռացած էինք ծովկղերէն։

ընդհանրապես որպես ճարտարապետութեան և քանդակագործութեան հիմնադրման ուշագրաւ մէկ նմոյշը: Աղթամարի պատկերազրական համակարգին անդրադարձած ենք մենք, փորձելով բացայայտել պատկերազրական համակարգը: Սկզբունքային նորութիւնը հայ արուեստի պատմութեան միջև պայմանաւորուած էր այն պատժաքական իրադրութեամբ, որ ստեղծուած էր Հայաստանի և յատկապէս Վասպուրականի մէջ, Թ. - Ժ. դարերու սահմանադրիւնը:

Սակայն, անոր հետ միասին, թէ՛ ընդհանուր համաշխուսթեան, թէ՛ առանձին նիւթերու և առարկաներու պատկերազրութեան հարցին, Մանուէլը և անոր հետ աշխատող միւս վարպետները հանդէս կու գան նախորդ դարերու ինչպէս հայ՝ այնպէս ալ Սասանեան արուեստի մէջ ընդհանրացած ձևերու հիմնային իմացութիւնը: Աղթամարի մէջ իր ցայտուն արտայայտութիւնը կը գտնէ Թ. - Ժ. դարերու սահմանագծին հայ արուեստի մէջ կազմաւորուող ռեալիստիկ այն նոր ուղղութիւնը, որը կէս դար յետոյ արդէն ճարտարապետութեան քանդակներն պէտք է մարմնաւորէր Անիի բազմաթիւ հոյակերտ կառոյցներու մէջ: Համանման չեն մշակուած տաճարը շրջանցող զօտիները: Առաջին հիմնական զօտին մօտ երկու մէթր բարձրութեամբ հարթքանդակներու շարք մըն է, որ սկսելով արեւմտեան ճակատէն, կը շրջանցէ կառուցուածքի բոլոր ճակատները: Յաջորդը հնաւանդ խորհրդանիշերու զօտին է, որտեղ պատկերաքանդակները արտակարգ զօրաւոր ելուստ ունին և կը շրջանցեն տաճարը բոլոր կողմերէն: Աւելի վեր կ'ընթանայ որթատունկի զօտին, որտեղ խաղողի որթազաւարի շարժուն ձևերու մէջ պատկերացուած են ժողովուրդի կեանքէն ամենատարբեր տեսարաններ, թէ և հիմնականը այգիի մշակութիւնն է և բերքի պահպանումը յափշտակողներէն: Ա' աւելի վեր՝ խաչաթելերու և ճակատի պատերուն քիւերու երկայնքով կ'երկարի դիմաքանդակներու, զինանշաններու և սահմանաշաններու զօտին, իսկ աւելի վեր՝ թմբակի քիւին վրայ, կենդանավազի զօտին է,

որ կ'ամփոփէ ամբողջ պատկերազրական համակարգը:

Համակարգի համեմատական ուսումնասիրութիւնը ցոյց կու տայ, որ այստեղ հիմնական միտումն էր փառաբանել Արծրունեաց իշխանական տունը, անոր նախնիքը և թագաւորական տան անդամները, ցոյց տալ անոնց աստուածասիրութիւնը և աւանդը քրիստոնէութեան տարածման, երկրի բարօրութեան և բարգաւաճման գործին մէջ: Այս, ըստ էութեան ոչխարհիկ թէզի մարմնաւորման համար Մանուէլը չունէր աւելի վեհ ու յստակ կերպարներ քան Ս. Դրային հանրայայտ նիւթերը: Անոնց հերոսներու մեծագործութիւններուն հետ բաղդատուիլ կրնային միայն Արծրունիներու գործերը: Անոր հետ միասին գլխաւոր զօտին կոչուած էր մեծաբելու Արծրունեաց նախարարական տունը և Գագիկ թագաւորը: Խաղողի վազերու զօտին պէտք է խորհրդանշէր Վասպուրականի բարեօք կեանքը, իսկ իշխաններու զօտին՝ իշխանական տուններու համեմատութիւնը և միասնութիւնը: Մանուէլը կը քաղէր իր կերպարները հայրենի երկրի կենդանի աւանդոյթներէն, իշխանական տոհմային պատմութենէն և ժողովրդային բանահիւսութենէն:

Աշխարհիկ կեանքը և մտածողութիւնը իրենց խիստ որոշակի կնիքը դրած են համակարգի վրայ, որ ըստ էութեան աշխարհիկ հիմքի վրայ ստեղծուած պատժաքանդակային մեծ գործ է, իրականացուած քանդակի վառ և յստակ կերպարներու լեզուով:

Տաճարը անոր պատկերազրական համակարգը կը մարմնաւորէ զօրաւոր կեդրոնական իշխանութիւն ունենալու յառաջդիմական գաղափարը, ցոյց կու տայ Արծրունեաց իշխանական տան մեծագործութիւնները այդ ճանապարհին և այն երջանիկ ու խաղաղ կեանքին, որուն կը ձգտի ժողովուրդը: Պատահական չէ, որ աւատատիրական գաղափարախօսութիւնը արտայայտող կերպարներու կողքին վեր կը խոյանան ժողովուրդի ընդերքէն դուրս եկող հեթանոսական հաւատալիքներու արձագանգը հանդիսացող կերպարներ, որոնք առանձնակի շունչ և կենդանութիւն կը հաղորդեն ամբողջ համալիրին:

Պատկերագրական այս բարդ միջավայրի մէջ շատ հասանքներ խաչաձևեւած են, սակայն Մանուէլի ստեղծագործական որոնումներու ոլորտներու մէջ ամենահիմնականը, գլխաւորը միշտ ալ հայկական միջավայրն էր, հայրենի ժողովուրդի բախտը և անոր կենսա-փիլիսոփայութիւնը:

Պատկերագրական շարքերու սկզբը նաղբիւրները կ'երթան դարերու խորքը, դէպի իշխանական տուններու տոհմապատումները, դէպի ժողովրդական բանահիւսութիւնը: Սակայն ոճական միասնութեամբ դրսևորուած այդ գծերներուն մէջ իրենց հեռաւոր արձագանգները գտած են միայն հին արեւելեան և վաղ միջնադարեան հայկական քանդակի տարրերը, այլև այստեղ առկայ և արդէն նոր կազմաւորուող ոճական ուղղութեամբ բնորոշ շարք մը յատկանշական գիծեր, որոնք գերակշիռ կը դառնան յետագայ դարերուն:

Աղթամարի պատկերագրական համակարգը նոր, փայլուն էջ էր, եզակի երեւոյթ մը, որ ծագեցաւ, մշակուեցաւ ու զարգացաւ որոշակի պատմա-քաղաքական պայմաններու մէջ, և պատահական չէ որ այն անկրկնելի մնայ, այնպէս ինչպէս անկրկնելի էր անոր ստեղծող ժամանակը:

Վերը յիշուած է, թէ Աղթամարի տաճարը մէկ դարէ աւելի է որ կը կազմէ հետազօտողներու ուսումնասիրութեան գլխաւոր առարկան, և բազմաթիւ աշխատութիւններ հրատարակուած են անոր մասին: Սակայն փաստը կը մնայ փաստ, որ Արծրունեաց մայրաքաղաքը, անոր աշխարհիկ կառոյցները, միջնաբերդը և արհեստական նաւահանգիստը, որ ինքնին հայկական միջնադարեան կառուցողական մտքի փայլուն մէկ յուշարձանախումբը կը հանդիսանայ, պարզապէս դուրս մնացած էին ուսումնասիրութիւններու շրջանակներէն, և միայն Յ. Օրբէլիի աշխատութեան մէջ է, որ այդ կառոյցները իրենց որոշակի անդրադարձը գտած են: Մեր կարծիքով, Աղթամարի նուիրուած իւրաքանչիւր գործ պէտք է ընդգրկէ ամբողջ համալիրը, որովհետեւ թէ՛ պալատը, թէ՛ միւս կառոյցները եզակի երեւոյթ են ամբողջ միջնադարեան

հայկական ճարտարապետութեան համար ընդհանրապէս: Այդ սկզբունքէն ելլելով, մենք նախ և առաջ կ'անդրադառնանք քաղաքաշինական հարցերուն, աշխարհիկ կառոյցներուն, բուն տաճարի ճարտարապետութեան, և յետոյ միայն պատկերագրական համակարգին ու տաճարի որմանկարներուն:

ԱՂԹԱՄԱՐ ՔԱՂԱՔԸ

ԵՒ ՄԻՋՆԱԲԵՐԴԻ ԿԱՌՈՑՆԵՐԸ

Երկրին աւատապետական բաժանումները Թ.-ԺԱ. դարերուն մեծապէս նպաստեցին առանձին կեդրոններու կազմաւորման, որոնց շարքին էր Վասպուրականի մայրաքաղաք Աղթամարը: Արծրունեաց իշխաններու վաղեմի նպատակն էր ստեղծել իրենց առանձին թագաւորութիւնը և հասնիլ ամբողջ երկրին միութեան: Արծրունեաց գերիշխանութեան ներքեւ Երկրի ազատագրումը, պետականութեան վերականգնումը Բագրատունեաց կողմէ, քաղաքի զարգացումը և աշխարհիկ մտածողութեան ընդլայնումը էական հիմքեր էին այդ նպատակին ձգտելու: Իրենց հզօրութեամբ մրցելով Բագրատունիներու հետ, Արծրունեաց իշխանները փնտռէին խնայելու ճօնաշինութիւն իրենց քաղաքները և առաջին հերթին՝ Աղթամարը:

Պէտք չէ մոռնալ որ Աղթամարի հիմնադրման ժամանակ չկային ո՛չ Անին, ոչ ալ երկրին քիչ թէ շատ նշանակալից կեդրոնները, իսկ Բագրատունի թագաւորները տեղէ տեղ կը փոխադրէին իրենց նստավայրերը: Հազիւ թէ կարելի ըլլայ կասկածիլ, որ Աղթամարը կը հիմնադրուէր որպէս տպագայ մայրաքաղաք, կոչուած ըլլալու ոչ միայն կեդրոն Վասպուրականի, այլև ամբողջ երկրին: Գտնուելով Վանայ լիճի համանուն կղզիին վրայ, այն յուսալիօրէն պաշտպանուած էր, իսկ արհեստական նաւահանգիստը կ'ապահովէր նաւերու անխափան գործունէութիւնը, նոյնիսկ փոթորկալայող օրերուն: Աղթամարը անմիջապէս չստեղծուեցաւ: Այդ կապակցութեամբ առաջնակարգ հետաքրքրութիւն կը ներկայացնէ Ոստան քաղաքը, որուն շինութիւնը նախորդած է Աղթամարին: Պահպանուած են պատմիչ-

ներս նկարագրութիւնները, Ոստան քաղաքի մնացորդները, որոնց զուգահեռ վերլուծութիւնը ակնյայտ կը դարձնէ որոշ ընդհանրութիւններ, որոնք առկայ եղած են Ոստանի և Աղթամարի թէ՛ տեղաբաշխման, թէ՛ անոնց միջնորդող կազմաւորման քաղաքաշինական սկզբունքներու միջև: Բոլոր հիմքերը կան ենթադրելու, որ Մանուէլը աշխատած է Ոստանի մէջ գեոէս միջին Աղթամարը, և ինք եղած է Արծրունեաց տան գլխաւոր ճարտարապետը գեոէս միջին մայրաքաղաքի հիմնադրումը: Ոստան քաղաքի պալատը համաժամանորէն կը նկարագրէ Անանուն Արծրունին, գրելով այդ մասին հետեւելը. «Ամբոցի գագաթը ծովափէն հեռու է և շատ վայելուչ: Երբ հողմերէն յուզուած՝ կ'ալեկոծի ծովը, անոր տաշկաձև ալիքները հաճելի և վայելուչ կ'երևին, իսկ երբ օդը յստակ կ'ըլլայ, բոլորին կը գրաւէ՝ իր ծաւալումը տեսնելու համար, որուն պատճառով թագաւորը կը ձեռնարկէ անոր մէջ կառուցել ապարանքներ, սենականեր, փողոցներ՝ հրաշալի, պատկերաւոր և պէսպէս յօրինուածքով, ինչ որ չեմ կրնար նկարագրել: Պարիսպով շրջապատուած է նաև ծովի կողմէն զօրաւոր վէմերով, հիմքերը դնելով անհնարին խորութեան մէջ. իսկ պարիսպէն վեր և ծովին առջև կը շինէ ձեմադահլիճ մը, զարդարուած ոսկեզարդ և պէս-պէս ներկերով, յոյժ լուսաւոր աշխարհ շոյելու յուրախութիւն իր սրտի և իր արժանիքներու: Կը կազմէ կամարաձև, օդարեր, զովացնող դռներ, միաժամանակ նաև շողարձակ լուսամուտներ, որոնք արեգակի ծագման և մայրամուտի պահերուն փայլատակելով ծովուն վրայ, դահլիճի սրտին մէջ կը նետեն իրենց շողերը և պէս-պէս գոյներով շրջնելով դրոշմուած պատկերներն ու յօրինուածքները, կ'ապշեցնեն դիտողներուն: Պալատական այս կառոյցի նկարագրութիւնը, կառոյց՝ որը անշուշտ կազմած է

Ոստանի միջնորդող կեդրոնը, այնքան մօտ է, այնքան շատ ընդհանրութիւններ ունի Աղթամարի պալատի նոյն պատմիչի կողմէն բերուած նկարագրութեան հետ, որ տարակոյս չի մնար անոնց կառուցողական ընդհանրութիւններու, երկու տեղերուն մէջ ալ միևնոյն ճարտարապետի գործունէութեան մասին:

Աղթամար կղզին, ոչ հեռու լիճի հարաւային ափէն, արտակարգօրէն յարմար էր պաշտպանութեան համար: Այդ կը վկայեն կղզիի հիւսիսային մասին մէջ պահպանուած կիկլոպեան պատերու մնացորդները, իսկ անմշակ ժայռաքիւղորէն կազմուած պատերը մնացած են նախարարական ժամանակներէն:

Վաղ միջնադարուն ևս Աղթամարը կը պահպանէր իր նշանակութիւնը որպէս երկրի նշանաւոր ամրութիւններէն մին: Պատահական չէ, որ Բիզանդական կայսրութեան դէմ մղուած պայքարի տարիներուն այստեղ ամրացած էր երկրի կառավարիչ Թէոդորոս Թշատունին: Այս շրջանի կառույցներէն ոչ ինչ պահպանուած է, թէև կասկածի առիթ չի տար որ կղզիին ամրացուած ըլլալը գեոէս հին ժամանակ ևս խթան հանդիսացած է անոնց զօրացնելու և այդ տարածքի վրայ յուսուիօրէն պաշտպանուած քաղաք հիմնադրելու համար:

Ամրաշինութեան հարցով ափամերձ կղզիներու օգտագործումը քաջ յայտնի էր, ընդ որում այդ կը տեսնենք նոյն տարիներուն Սեանի մէջ, որտեղ համանուն կղզիին մէջ ամրացաւ երիտասարդ թագաւոր Աշոտ Երկաթը և այստեղէն սկսաւ իր յաղթարշաւը, ազատագրելու համար երկիրը Արաբներէն: Աւելի ուշ, նման առափնեայ ամրոցներու կը հանդիպինք Կիլիկիոյ մէջ, ուր նաւահանգիստներու մատոյցները կը վերահսկէին ափէն ոչ հեռու կղզիներու վրայ գտնուող ամրոցները (Կորիկոս):

ՍՏԵՓԱՆ ՄՆԱՏԱԿԱՆԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 2)

Արեւմտահայերէնի վերածեց՝

ՄԵՍՐՈՊ ՎՐԴ. ԱՍՈՂԼԵԱՆ

LE TESTAMENT DE NORAYR N. BUZANDATZI

Pour ceux des lecteurs qui n'auraient pas pris connaissance de nos deux articles consacrés à Norayr, géant de la philologie arménienne, parus respectivement en arménien dans la revue arménologique *Bazmavèb* de St. Lazare en 1983, No. 1-4, p. 62-96, et en français dans *Oriens Christianus* de Wiesbaden en 1985, Band 69, p. 194-209, nous rappellerons très sommairement l'homme que fut Norayr, un Arménien d'Istanbul, ancien Mkhitariste de St. Lazare. Tout ce que nous avons écrit et tout ce que nous dirons et publierons ici est tiré des archives personnelles de Norayr, conservées à la Bibliothèque centrale de l'Université de Göteborg en Suède, dont nous remercions la Direction de nous n'avoir rien refusé.

Une famille arménienne de Constantinople, comme on appelait cette ville à l'époque, Ohannès Djismédjian et Houlianée Dzaghigian, de confession catholique, eut fils le 16 mars 1846 (n. s.), le prénomma Stéphane dont voici un extrait de l'acte de naissance, légalisé par Consulat de France et le Consulat Général de Suède et de Norvège dans la ville de Constantinople; il a été délivré en 1899 à la demande de Norayr. Il est rédigé en arménien et en français.

PATRIARCAT

ARMÉNIEN - CATHOLIQUE

Constantinople 1899

N° 281

Certificat de naissance de M. Stéphane (Etienne) Djismédjian (connu depuis 1876 sous le nom de Néandre (Norayr) N. de Byzance).

Nous soussigné déclarons et certifions que d'après les registres de Notre Patriarcat M. Stéphane Djismédjian, fils des époux légitimes Ohannès (Jean) Djismédjian et Julianée (Juliette) (familièrement appelée Foulig) née Zaghigian, et connu depuis 1876 sous le nom de Néandre (Norayr) de Byzance est né à Constantinople le 4/16 Mars Mill huit cent quarante cinq (2845).

En foi de quoi nous avons délivré le présent certificat.

Constantinople, Péra

le 11/25 Mai 1899.

Avédis Arpiarian

Arch. Tit. d'Anazarbe

Locum tenens patriarchal

Et voici un extrait de son acte de baptême:

PATRIARCAT

ARMÉNIEN - CATHOLIQUE

Constantinople 1899

N° 282

Certificat de baptême de M. Stéphane (Etienne) Djismédjian (connu depuis 1876 sous le nom de Neandre (Norayr) N. de Byzance).

Nous soussigné déclarons et certifions que d'après les registres de Notre Patriarcat M. Stéphane (Etienne) Djismédjian fils des époux légitimes Ohannès (Jean) Djismédjian et Julianée (Juliette) (familièrement appelée Foulig) née Zaghigian (et

connu depuis 1876 sous le nom de Néandre (Norayr) de Byzance) a été baptisé et confirmé selon le rite Arménien Catholique en l'église Cathédrale de Saint Sauveur le 18/30 Mars Mill huit cent quarante-cinq (1845) par le Rév. P. Timothée Aghatchirakian ayant eu pour parrain le Sieur Gomidas Zarpánélian.

En foi de quoi Nous avons délivré le présent certificat.

Constantinople, le 11/23 Mai 1899.

Avédis Arpiarian

Arch. Tit. d'Anazarbe

Locum tenens Patriarcal

Le petit Stépane aura deux frères et trois soeurs, et son père, simple artisan ou ouvrier, a du mal à nourrir toutes ces bouches. En 1854, il envoie Stépane au couvent des Père Mkhitaristes de St. Lazare, "A un moment, écrira plus tard le fils à sa mère, une femme très tendre, où moi-même je ne savais pas et ne comprenais pas ce que je faisais". Et pourtant le P. N. Akinian écrit en 1921 dans *Handès Amsorya*, p. 85: "Il y était allé pour devenir un Mkhitarist".

En 1866, Stépane se laisse ordonner prêtre célibataire. Il avait présenté auparavant plusieurs demandes écrites pour retourner dans le monde, travailler et aider son père, fonder une famille, mais le surveillant des séminaristes avait attisé dans son imagination les feux de l'enfer s'il renonçait, avait fait miroiter la béatitude éternelle du paradis en compagnie de la Sainte Vierge, avait dévoilé le Mal qui régnait dans le monde hors du couvent. Mou de caractère, le jeune diacre avait consenti malgré lui, car comment oserait-il confesser que "l'aiguillon de la chair", le travaillait plus fort que les discours et le rongait comme une maladie.

Devenu un beau jeune homme, aux yeux noirs et mélancoliques, grand et débordant de santé physique, n'ayant jamais revu sa famille, Stépane ne rêvait que de la femme idéale que représentaient à ses yeux, naïfs et émerveillés, les portraits de reines et princesses qu'il avait découverts et découpés dans des revues innocentes, dénichées au grenier du couvent. Aucun dictionnaire, aucun manuel de théologie ne pouvait lui faire comprendre le sens exact du mot "concupiscence", ou celui de "chasteté", et il n'avait osé demander à personne pourquoi sur les photos et même en réalité (comme il l'avait remarqué) les femmes avaient le "poitrine élevée". Ses lettres intimes, où il parle franchement de toutes les questions qui l'ont tourmenté pendant des années, sont d'une naïveté poignante. Nous avons publié à Beyrouth en 1986, dans la revue littéraire *Pakine*, une partie de sa confession, décrivant sa vie monastique.

Le jeune moine, Père Haroutyon Therzontz, dépérit de jour en jour, Le Père supérieur n'y comprend rien, mais conseillé par un vieux médecin italien ayant bien diagnostiqué le "maladie", l'envoie en mission à Constantinople, afin qu'il retrouve sa famille et voie du mond. Pour s'être placé du côté de "nation", et avoir combattu avec d'autres prêtres catholique le prosélytisme trop ardent du patriarche arménien catholique Hassoun, il est frappé d'interdit d'offices religieux et assigné à résidence comme enseignant et surveillant au Collège Mkhitariste de Kadiköy. Il est plus qu'aigri, et sa "maladie", n'arrange pas les choses. Malgré les conseils d'un médecin arménien, il refuse de rendre visite à certaines "dames", ou de se marier en quittant l'habit. Oui fait, mais de quoi se nourrir? Il accepte dans cet état d'âme l'offre que lui fait un riche commerçant arménien catholique, d'accompagner ses deux fils, comme prêtre, pédagogue et tuteur, pendant leurs études en Suisse et en France. C'est ainsi que le Père Therzontz est à Lausanne et à Paris, nourri, logé et payé, avec une paire de costumes

par an, de 1872 à 1876. Il n'abandonne jamais son dictionnaire français-arménien ancien, entrepris au couvent sur le conseil du Père supérieur.

Pour avoir ramené de Paris à Constantinople son élève cadet tombé malade à Paris, obéissant ainsi au médecin traitant, il est brutalement congédié par son "patron", qui le prive de sa mensualité et lui réclame les frais de ce voyage "inutile", entrepris sans son autorisation! On ne badine pas avec les riches! Le Père Haroutyoun s'endette pour retourner à Paris où il avait quelques économies, et la philologie l'attendait. "Mangeant de la vache enragée (c'est sa propre expression en français dans ses lettres), il s'acharne à achever son dictionnaire; il consulte des manuscrits arméniens à la Bibliothèque Nationale pour rédiger son ouvrage *Haykakan baraknnoutyoun* ("Critique arménienne de mots"). Il jette "la soutane aux orties" (l'expression, en français, est de lui) en 1876, se nomme en arménien *Norayr N. Buzandatzi*, signe en français *Néandre de Byzance Norayr*. *Norayr* et *Néandre* signifient "Homme nouveau". Entre temps, la Congrégation Mkhitariste de St. Lazare l'avait rayé de sa liste. Libéré de toute contrainte, Norayr revoie sa connaissance Mlle. Selma Jacobsson, photographe de la Maison royale de Suède, rencontrée à Paris. Elle l'apprécie énormément.

Norayr rentre à Constantinople au printemps 1879 et cherche à publier son dictionnaire monumental et son petit ouvrage qui demeure un classique du genre philologique. Celui-ci est édité avec ses économies, 128 pages. Il entreprend une campagne afin de constituer une liste minimale de 500 abonnés indispensables à la publication de son dictionnaire. Il passe des annonces dans les journaux, ses quelques amis demeurés fidèles constituent un comité de soutien. Il attend. Il promet son petit ouvrage en prime. Il lui faudrait 10.000 livres ottomanes. Après un an et demi, il n'a que 150 abonnés.

Le 18 juin 1881, Norayr et Mlle Selma Jacobsson se marient à la Chancellerie de la Légation Royale de Suède et de Norvège à Constantinople. Voici une copie du *Pactum Antinuptiale*, fait en français

PACTUM ANTINUPTIALE

Néandre Noraïr dit de Byzance et Selma Ida Jacobsson

Aujourd'hui Samedi

Le Dix-Huitième Juin Mil Huit Cent Quatre Vingt Un, par devant Nous Oscar Gustave de Heidenstam, Chancelier de la Légation Royale de Suède et de Norvège à Constantinople.

Ont comparu en la chancellerie de cette Légation: —

Le Sieur Néandre Noraïr

Littérateur natif de Constantinople et domicilié à Constantinople sujet Ottoman (Arménien Grégorien); majeur et

La Demoiselle Selma Ida Jacobsson, native de Stockholm, Rue de la Reine 80 A. sujette Suédoise, Israélite majeure, libre aux termes de la loi Suédoise de contracter mariage;

Lesquels ont déclaré vouloir contracter mariage et avoir arrêté les clauses et conditions civiles de ce mariage comme suit: —

1° Il y aura séparation de biens entre les futurs époux, qui ne seront point tenus des dettes l'un de l'autre, créées soit avant soit après la célébration du mariage.

2° Les futurs époux jouiront divisément de leurs biens, chacun d'eux conservant le droit de propriété absolu sur tout ce qu'il apporte dans la communauté et chacun

renonçant à toute prétention ou revendication des biens apportés par l'autre. La future épouse conserve par conséquent le droit de gérer, régir et administrer tous ses biens meubles et immeubles sans qu'il lui soit besoin d'une autorisation plus spéciale. —

3° Les époux se réservent le droit de disposer par testament chacun pour sa part et indépendamment de l'autre, de leurs biens, chacun pour la totalité de son apport à la communauté ou de biens acquis subséquentement.

Cette déclaration ayant force et valeur de Contrat a été fait par les comparants sus-nommés, avant la célébration de leur mariage devant Nous Oscar Gustave de Heidenstam chancelier sus-qualifié et les Témoins sous signés à ce requis et à Nous connus. Fait et signé en double, l'un pour être conservé aux Archives de cette chancellerie, l'autre pour être remis aux futurs époux et servir à ce que de raison les jour mois et an que dessus. [Signé]

Néandre (Norayr) de Byzance

Selma Ida Jacobsson

Georges Abdullah

témoin

Yens Nicolaysen

témoin

O. G. von Heidenstam

Voici les dispositions testamentaires des époux Norayr:

DISPOSITIONS TESTAMENTAIRES

des Époux

Néandre et Selma Noraïr dit de Byzance

Les époux soussignés, Néandre Noraïr et Selma Ida Noraïr née Jacobsson déclarent par les présentes avoir pour volonté et arrêter comme disposition testamentaire ce que suit: à savoir;

Dans le cas où il ne naîtrait pas d'enfant de notre union, le survivant d'entre Nous héritera des biens de l'autre et possédera en propriété absolue tout ce qui appartient à la communauté de notre mariage, tant de l'apport des époux que de biens acquis subséquentement, la communauté demeurant indivise et la propriété en entier et exclusive du survivant d'entre Nous. Après la mort du survivant les biens de la communauté seront partagés également entre les héritiers naturels de chacun de Nous selon la loi.

Fait et signé à Constantinople en présence des témoins soussignés ce 30 juin 1881.

Selma Jacobsson N. de Byzance (Norayr)

Néandre N. de Byzance (Norayr)

Yens Nicolaysen

O. G. von Heidenstam (témoin).

Capitaine du port. Légation de Suède et Norvège, Constantinople.

N° 29. Vu à la légation Royale de Suède et de Norvège pour légalisation des signatures de Mo. Néandre (Norayr) de Byzance et de Madame Néandre N. de Byzance son épouse, née S. Jacobsson.

Constantinople le 29 Juillet 1881

Le Chargé d'Affaires

O. G. von Heidenstam

MARTIROS MINASSIAN

Université de Genève

(La Suite Continuera)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ

ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՆԵՐ, Ե-ԺԲԴԴ.

Ուրախութեամբ ձեռք առինք Արամ-
շէս Ս. Մաթևոսեանի նոր երկը՝ Հայե-
րէն Զեռագրերի Յիշատակարաններ, Ե-
ԺԲ. դարերի, Երևան, 1988, որ կոչուած է
կարեւոր նպատակ մը բերելու հայ բանա-
սիրութեան:

Դիրքը կը բաղկանայ իւր + 366 էջերէ՝
հետեւեալ բովանդակութեամբ: Հայերէն
Զեռագրերի Յիշատակարանները (էջ Ե-
ԻԵ), Յիշատակարաններ 1-357 (էջ 1-
340), Յանկ Օգտագործուած Աղբիւրների
և Գրականութեան (343-347), Անձնանուն-
ների Յանկ (348-360), Տեղանունների
Յանկ (361-364), Առարկայական Յանկ
(365-366):

Այս յիշատակարաններուն մէկ մասը
ժամանակին հրատարակուած էր Յովսէփ-
եան Գարեգին կաթողիկոսի կազմած Յի-
շատակարանք Զեռագրաց երկին Առաջին
Հատորին մէջ, միւս մասը կը հրատա-
րակուի ներկայիս առաջին անգամ: Այ-
կերպով Ե-ԺԲ դարերուն պատկանող յի-
շատակարանները, որքան որ մատչելի
եղած են Հեղինակին, այժմ մէկտեղուած
են մէկ հատորի մէջ, դիւրացնելով բա-
նասէրներու աշխատանքը:

Գնահատելի է յարգելի Հեղինակին
եռանդն ու նուիրումը գլուխ հանելու
այսպիսի երկ մը, որ դիւրութեամբ ի-
րականացուելիք գործ մը չէ անտարակոյս:

Հատորս կարգալու ժամանակ հանգի-
պեցանք նկատողութեան արժանի զանա-
զան կէտերու, զորս կը ներկայացնենք
ստորեւ յօդուած ընթերցողաց:

1. — էջ 42, տող վարէն 10-9 «Եւ
երկիր պագեալ զիշխանն զաջն նորա,
համբուրէր և զերեսն փառաւորս»: Ուղ-
ղելի. «Եւ երկրպագեալ իշխանն զաջն
նորա համբուրէր և զերեսն փառաւորս»:

2. — էջ 62, ծանօթ. 2. — Լուսանց-
քում այդ բառերի դիմաց գրված է, հա-

վանաբար այլ ընդօրինակողի ձեռքով. «Ի
ստուգութենէ հեռի էր, թէ ոչ եւք աշ-
խատեալ մեծագէտ»: Դիւս. Չակերտեալ
տողերը գրած է հետագայ ստացող Յով-
հաննէս Քահանայ = Սարկուազ Վարդա-
պետ, որ ծայրէ ծայր սրբագրած է սոյն
ձեռագիրը:

3. — էջ 63, Ծնթ. — Մեր Յուցակին
մէջ յիշատակարանի վերջում տրուած
Նիջ տարեթիւը տպագրական վրիպակ է,
ուղղելի է ՆՂԶ: Ուստի այդ յիշատակա-
րանին ճիշդ տեղը պիտի ըլլայ 1047
թուականին տակ:

4. — էջ 65, տող բնագրի, վարէն 5.
«անճեշութեան»: Ուղղելի՝ «ճեշութեան»:

5. — էջ նոյն, վարէն առաջին տող.
«որ յարժամ դեգերիմ յընթեռնուին իսկ
գործ» և ոչ փոքր ինչ ժամանակ սահման-
եալ որոշեմ: Ուղղելի՝ «որ յարժամ դե-
գերիմ յընթեռնուին. իսկ գործոց և ոչ
փոքր ինչ ժամանակ սահմանեալ որոշեմ»:
Տես Զեռ. Ս. Թ., թիւ 1238, էջ 390, որ
ունի տող մը ևս. Աւաղ թէ ընդ վայր լիցի:

6. — էջ 75, տող բնագրի, վարէն 2.
«ելողին ի Հաւրէ և յՈրդւոյ, ոչ բաժա-
նողին»: Ստորակէտը աւելորդ է և ան-
հարազատ:

7. — էջ 84, թիւ 100. — Երուսաղէմի
թիւ 256 ձեռագրի պահպանակին վրայ
այդպիսի յիշատակարան չկայ: Լինս. Յի-
շատակարանք Զեռագրաց, թիւ 95:

8. — էջ 91, թիւ 110, տող 7. «աղ-
ջախոհակ»: Յիշատակարանի մէջ «որ-
ջախոհակ». արգեօք ո՞րն է ճիշդը:

9. — էջ 93, տող վերին 8. «Ի ճշգրիտ
գաղափարէ յիմաստնոյ իսիսեե, առն ճար-
տարի գրչի»: Ընդգծեալ բառը կը թուի
ըլլալ գրչին անունը՝ ծածկագրեալ, եթէ
այդպէս է կրնայ վերծանուիլ Անանե, և
նոյնացուիլ Սանահնեցի Անանիա (Անանէ)
Վարդապետին հետ:

10. — էջ 93, տող բնագրի, վարէն 15.
«զգառնանայոյն շնորհն»: ձեռագրին մէջ
«զգառնայ...ն»: Ուղղելի՝ «զգառնայոյն»:

11. — էջ 102, տող վերին 1. «աղա-
չանք»: Ուղղելի՝ «աղաւանք»:

12. — էջ 104, թիւ Բ, վարէն տող 3.
«գծաւղս»: Ուղղելի՝ «գծնաւղս»:

13. — էջ 110, տող վերջին 18-23. «գիւսիս ինչ քայլ ի ... հրաժարելուց իմաց ի ծփանաց կենցաղոյ, հասի անելի ... ամենեցուն ... աղաւթիւք»։ Ուղղելի է՝ գիւսիս ինչ քայլ ի ... հրաժարելոյն իմոյ ի ծփանաց կենցաղոյս. հասի երանելի ... ամենեցունց ... աղաւթիւք։

14. — էջ 121, տող վերջին 4. «զամենեան»։ Ուղղելի՝ զամենեանս, Նոյնպէս՝ էջ 166, 195, 213, 239, 252։

15. — էջ 149, տող վերջին 11. «զոր իմ կերակոսի սլալի և անարժանի»։ Ուղղելի՝ սլալի։

16. — էջ 173, ծանօթ. 1. «Սուլյն Յառաջարանութիւնը գրված ենք համարում 'ի Զձ և Դ (1154)' թվականից ոչ շատ ուշ և դնում ենք այդ թվաշարքում»։ Այդ թուականը շատ կանուխ կը թուի, նկատի առնելով որ խնդրոյ առարկայ «Յառաջարանութիւնը» գրուած է Ներսէս Շնորհալիի կենաց աւարտէն, այսինքն 1173 թուականէն ետք։

17. — էջ 195, տող վարէն 10. «երբք»։ Ուղղելի՝ իրբև։

18. — էջ 197, տող վերջին 10. «և որդւովքն Չորդուանելին, հասանէր նոցա»։ Ուղղելի՝ «և որդւովքն Չորդուանելին. ապա յանկարծակի յետ ամի միոյ անցելոյ, զկնի մահուանն Չորդուանելին, հասանէր նոցա»։

19. — էջ 223, տող վարէն 15. «ոչ ոք ձեռն հասիցէ»։ Ուղղելի՝ ոչ ոք ձեռն հաս իցէ։

20. — էջ 241, տող վերջին 15. «ըստեղծմամբն»։ Ուղղելի՝ ստածմամբն։

21. — էջ 244, տող վերջին 7. «աւերինակն»։ Ճշգրիտ՝ աւերինակն, առ ի ընդոստնու ժիշտ սովաւ։

22. — էջ 248, տող վարէն 8. «երից թնաւորութիւնն և մի բնութիւնն»։ Ուղղելի՝ Գ անձնաւորութիւնն և մի բնութիւնն։

23. — էջ 270, թիւ 277. վերնագիր. «Մխիթարանաց»։ Ուղղելի՝ Մաղթանաց։

24. — էջ 311, տող վարէն 15. «մինչև ի ժամանակ Դիոկղիտիանոսի Աղեքսանդրու հայրապետին»։ Դիս. — Աղեքսանդրիոյ հայրապետ՝ Դիոկղիտիանոս անունով ծանօթ չէ. կայ Դիոնէսիոս՝ Գ. Դարու կիսուն։

25. — էջ 319, տող վերջին 5. «ծնաւդ»։ Ուղղելի՝ գծողի։

26. — էջ 325, թիւ 337. «Երուսաղէմ 1706»։ Ուղղելի՝ 1796, Նոյնպէս՝ էջ 345։

27. — էջ 327, թիւ 341, Ե. «Բաղում ողորմած»։ Ուղղելի՝ բազումողորմ ԱՃ.։

28. — էջ 336, տող վարէն 5. «ի յիւր միանգամապալուստն»։ Ուղղելի՝ միւսանգամ։

Նկատի առնելով հայերէն ձեռագիրներու յիշատակարաններուն մեծ կարևորութիւնը պատմութեան և մատենագրութեան համար, ինչպէս նաև անոնցմէ ոմանց գրական արժէքը, հարկ է չեւտել թէ յարգարժան Հեղինակը շատ օգտակար հատոր մը կ'ընծայէ հայագիտութեամբ պարապողներուն՝ իր այս աշխատութեամբ, որով երախտապարտ կը թողու ներկայ և զաւիթ սերունդները։

Ն. ԱՐԳ. ԾՈՎԱԿԱՆ

“ՀՈԳԵՅՈՅԶ ՑՈԼՔԵՐ”

Հեղինակ՝ ՍԵՊՈՒՀ Զ. ՎԵՐԻՆ, ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ

Տողերս գրողը ամբաստանուած է իրրեւ մեր գրական կեանքի մէջ իրական արժէքները անտեսող և թերիներուն ու վրէպներուն խոշորացոյցով նայող գրողատ, Օշականի մասնաւորաբար և «Մեհնան»ի իր խմբագիր ընկերներուն ընդհանրապէս կիրարկած հարբեցի սխալ սկզբունքով առաջնորդուող, թէ ճիշդ չէ մեր գրական անդաստանին սպառնացող վերահաս խորշակին ազդարարին ու ողբերգուն ըլլալ ու կրծող նախանձով անբարբառ կենալ հոն արմատաւորուած կաղնիներու հասակին դիմաց: Չէ որ համագոյքի չորս ծագերէն կիւլպէնկան Մասնադարան հասող հատորները, փոքր ու մեծափոր, հագիւ կրնան ուս ուսի, կայք մը ապահովել իրենց համար գրապալատի դարակներուն վրայ: Հապճեպով տրուած ափայտոյ վճիռ:

Հայր Սեպուհի այս գործը — 1985ին լոյս տեսած Անթիլիաս, Մ. Տ. Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան Տպարանէն, 22 կտոր կրօնա-բարոյական խորքով գրութիւններ, 179 էջերով, մաքուր թուղթի վրայ — կարելի է դասել ճշդ շունչով կարգացուելիք գրքերու շարքին: Բայց պէտք չէ խաբուիլ բառերէն: Երկու — և իրարու հակադիր — մեկնութիւններ կարելի է տալ վերի (չակերտեալ) բանաձևին: Ուրիշ խօսքով, երկու դասակարգի կարելի է բաժնել ճշդ շունչով կարգացուելիք գրքերը: Անոնք որոնք իսկապէս կը հմայեն ընթերցողը ու գինք իրենց կը կապեն, որով դժուար կը դառնայ ընդհատումը, ընդմիջումը ընթերցումին, և անոնք՝ հասարակ ու ծամուած խօսք, որոնց վրայէն կարելի է անցնիլ թռչունի արագութեամբ, քանի որ գաղափարներն ու մտածումները, լոյս ու թափանցիկ, իրենց ծանաղութեան, մակերեսայնութեանը բերումով շատ դիւրաւ կ'իւրացունեն, կը մարսուին միջակ ընթերցողէն, ու էջերը կը քալեն արագօրէն՝ անճիգ ընթերցումէն մտրակուած:

Պիտի ուզէինք չխօսիլ ուղղագրական կամ տպագրական վրէպներու մասին:

Բայց չկրցանք անտարբեր անցնիլ գաղթաշխարհի մեր մամուլին մէջ յաճախողէպ կարգ մը ազեղ կամ սխալ երեւոյթներու առջևէն: Այսպէս, էջ 9ի վրայ կը հանդիպինք ժողովուրդի ազեղ տողագարծով կիսուած բառին և երեք էջեր անդին, ներ-շրջումի կիսուած բառին մէջ թխմուած ըին (սչնչիւ տրմատ բառ է): Բաղժաթիւ են այս կարգի վրէպներ, որոնք գուցէ ներելի ըլլային հասարակ օրաթերթի մը պարագային:

Հայրսուրբին լեզուն, արդար ըլլալու համար պէտք է խոստովանիլ, սահուն է ու գրեթէ անթերի: Ինչ որ կը պակսի իրեն իր զգացումները թեւաւորելու և մտածումները խորացնելու արուեստն է (ընդգծուած բառը չենք նկատեր անտեղի ինչպէս ծանրակշիռ):

Հայր Սեպուհի «Հոգեյոյզ Ցոլքեր»ը դժբախտաբար չկրցան յուզել մեր հոգին և ոչ իսկ միտքը: (Մէկէն միւսը երկարող կարմիր թելը նուրբ է բայց դիմացկուն:) Կա՛մ այն է որ մեր զգայարանները, ժամանակէն մրճահարուած, քթացած են — իրողութիւնը ազպէս չէ բարեբախտաբար: Մեր զգայնութիւնները փորձաքարի զարնելու համար դիմեցինք Սիրամանթոյին ու վարուժանին: Արդիւնքը, ուրախ ենք ըսելու, եղաւ քաջալերական: Եւ կա՛մ վարդապետին ներաշխարհէն — միտք, սիրտ — արձակուած ցոլքերը, փայլատ ու ուժեղամ, անգոր են յուզելու ընթերցողը:

Այս բոլորով հանդերձ, Հայր Սեպուհի չենք թելադրեր իր գրիչը կտորելու: Ուրախալի է մեզ Հայ հոգեւորականի ձեռքին մէջ խաչին հետ ու քով տեսնել նաեւ գրիչը, պայմանաւ սակայն որ անկէ բխած տողերը նորութիւն մը բերեն մեզի. առնուադն Ս. Գրական ճշմարտութիւնները աւելի ցայտուն ու առինքնող գոյներով բանան մեր տեսադաշտին: Կ'ընդունինք թէ դիւրին չէ այդ գործը: Բայց կամքն ու յարատեւ, հետեւողական ու համբերատար ճիգը կրնան հարթել մեր առջև դիզուած դժուարութիւններուն կէսէն աւելին: Զայդ կը մաղթենք Հ. Սեպուհին:

Գ. ՃԱՐՏԱՐ

ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԱՌԱՋ

ԱՆԱԿՆԿԱԼ ԵՒ ԱՆԺԱՄԱՆԱԿ ՄԱԼ
Տ. ԹՈՐԳՈՍ ՊՏՐՔ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻ

Տ. Թորգոսը Սրբազանի առողջական վիճակը տարիներէ ի վեր դադարած էր բնականօն ըլլալէ։ Այս խանգարումը իր սկիզբը կ'առնէր այն օրերէն, երբ առաքելութեան ելած էր դէպի Հնդկաստան և Հռոմեական կղզիները (այժմու ինտոնէզիան — Մ. Խ.), ուր կ'ենթարկուէր վատառողջ կլիմայի մը բոլոր վտանգներուն և քանիցս կը հիւանդանար ծանրապէս։ Իր ֆիզիքականի տկարացման մէջ դեր ունեցած են նաև իր ի ժամու և տարածմու, անդուլ — անդադար մտաւորական բազմաթիւ աշխատանքները։

Աւելի քան քսան տարիներէ ի վեր Սրբազանը հնթակայ եղած էր շաքարի հիւանդութեան (diabète), որ սակայն իր մէջ լուրջ հանգամանք մը չէր ստացած, չնորհիւ իր զգուշաւորութեան և պահած խիստ ճշգրիտին։

Կը նեղուէր նաև դժուարամարսութենէ, զոր կը դարձանէր մարսիչ աղերով։ Չափազանց զգոյշ էր ցրտառութեան դէմ։

Աւելի քան տարի մը առաջ իր անցուցած ոտքի արկածը պատճառ եղած էր իր ոչ-տոկուն առողջութեան աւելի խանգարման։ Շուրջ երեք ու կէս ամիս մնացած էր հիւանդանոց, գրեթէ գոմուած անկողինին։ Արկածը թէև տկարացուց Ս. Հօր ֆիզիքականը, բայց բարեբախտաբար հետք չձգեց ոտքին վրայ։

Նկատուած էր որ Սրբազանը իր մահուան օրը (10 Փետր., Ուրբաթ) անսովոր կերպով զուարթ տրամադրութեան մէջ էր։

Առաւօտուն արթնցած էր ժամը 7ին, նախաճաշած և գործի սկսած։ Շաքարը նոյն օր 1000ի վրայ 4 համեմատութեամբ էր, ինչ որ սովորական և աննշան քանակութիւն մըն էր։ — Ժամը 9.15ին Ընծայարանի երկու դաստարաններուն միասնաբար «Տեղիք Աստուածաբանութեան» դասն ունէր։ Ներս մտած է իր անբաժան շալիքը ուսին՝ առոյգ քալուածքով։ Իր լաւ տրամադրութիւնը փխտոնցուած է

աշակերտներուն, որոնք իրարու մէջ բաներ մը կը փոփոխ եղեր նոյն պահուն։ «Ինչ կայ», հարցուցած է Սրբազանը։ «Ոչինչ, Սրբազան Հայր», պատասխանած են անոնք, «խեցիք որ Սրբազան Պապը (Պիոս ԺԱ.։ Զոյգ հովուապետներու նոյն օրուն մէջ մեկնումը մեր աշխարհէն, ինչ զուգադիպութիւն — Մ. Խ.) վախճանած է այս առաւօտ»։

Նոյն օրը Տնօրէն Ժողովի գումարման օրն էր։ (Ժողովը կը գումարուի իր աշխատութեան սենեակին մէջ)։ Ժամը 4.5 անցած, երբ Ժողովը դեռ պաշտօնապէս չէր բացուած, Սրբազանը արտասովոր նշաններ ցոյց կու տայ. արժուկը սեղանին, ճակատը ափին մէջ, անհանգիստ երևոյթ մը կ'առնէ։ Ժողովական Հայրերէն մին նկատելով տիկա կը հարցնէ. «Սրբազան Հայր, բան մը կ'ուզէք»։ Փոխան պատասխանի, տարօրինակ նայուածք մը կ'ուղղէ վարդապետին, որ չփոթած՝ իր տեղը կը վերադառնայ։ Սրբազանը ելնելու փորձեր կ'ընէ, չի յաջողիր և գրեթէ ուշակօրոյս կը սահի աթոռէն։ Ապաստուորը eau de cologneով ճակատը կը չփէ։ Այդ պահուն կը հասնի վանքին բժշկը, Տթթ. Ն. Եաղլեան, և առաջին իսկ ակնարկէն կուահելով որ Սրբազանը կաթուածի ենթարկուած է, ձեռքերուն — ոտքերուն ասեղի թեթև հպումներով կը ստուգէ որ Սրբազանին ամբողջ աջ կողմը անշարժութեան մատնուած է։ Կը հասնի նաև Լու. սարարապետ Մեսրոպ Սրբազան և չփոթահար կը մնայ, տեսնելով Պատրիարք Սրբազանը անաւոր տազնապի մէջ և ուշակօրոյս կը կանչուին նաև Ֆրանսական հիւանդանոցի բժշկապետ Տթթ. Պաուէր և երեք այլ մասնագէտ բժշկներ, որոնք կու գան այն եզրակացութեան, թէ Սրբազանին կաթուածը ամենէն անաւոր տեսակէ ուղեղային արինահասութիւն էր։

Պատրիարքը, 65 տարեկան, վախճանեցաւ երկկոյնան ժամը 7.17ին և թաղուեցաւ Կիր., 12 Փետր. ին մեծ չուքով։
(«Սիոն», 1939, Ժ.Գ. Տաւրի, Մարտ-Ապրիլ, րիւ 3-4, էջ 146-149)։

«Սիոն» յաջորդ թիւով հանգամանօրէն պիտի անդրադառնանք մեծանուն Պատրիարքի բաղմարդիւն կեանքին ու գրական բեղմնաւոր վաստակին։

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԵՕԹՆԵԱԿԸ

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԷՁ

1967 թ. վեցօրեայ պատերազմէն յետոյ սկիզբ առած զեղեցիկ սովորութեան մը համաձայն — եղեղութիւնը ոչ մէկ կապ ունի յիշեալ քաղաքական դէպքին հետ, որուն հետեանքով Երուսաղէմի Հին Քաղաքը ևս անցաւ Խորաշինեան իշխանութեան տակ — այս տարի ևս, 22-29 Յունուարի միջև, Երուսաղէմի մէջ կայացաւ Եկեղեցիներու — կամ Քրիստոնէական — Միութեան Եօթնեակը:

Մասնակցող Եկեղեցիները ինչպէս այդ վսեմ նպատակին համար գործածուած աղօթաւոյրերը եղան գրեթէ նոյն, նման նախընթաց տարիներուն: Ըսինք զրեքէ, որովհետեւ փոխան Ասորիներուն, որոնց վանքը առաջնորդող ճամբան փակուած էր քոյմաի շէնքերուն փուլածան վտանգին պատճառաւ, Ռուսեր, երկրորդ տարին ըլլալով, իրենց մասնակցութիւնը (թէ և ոչ — գործօն) բերին յիշեալ շարժումին:

Այս տարի ևս առաջին աղօթաժողովը կայացաւ Անկլիքաններու Սէյնթ Ճօրճ Եկեղեցւոյ մէջ: Քարոզիչն էր համայնքապետ Սամիր Քաֆիթի Եպս., որ խօսեցաւ վերջին քսան տարիներու ընթացքին եփիւմէի շարժումին պարզած դրական երեւոյթներու մասին, շեշտը դնելով սակայն Անկլիքան և Լուսերական Եկեղեցիներու միջև սերտացող յարաբերութիւններուն վրայ: Եղան տաղեր, աղօթք — մաղթանքներ և Ս. Գրական ընթերցումներ: Տիրապետող լիզուններն էին Անգլերէնն ու Արաբերէնը:

23 Յունուար, Երկուշաբթի, դարձեալ երեկոյեան ժամը 5ին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարի մութնուլոյս կամարներուն տակ խոնուած էին բաղձաղգի քրիստոնեաներ, եկեղեցական թէ աշխարհական, այր թէ կին, ալևոր թէ թարմատի: Նկատի առած ամիսուկէս առաջ Հայաստանի մէջ պատահած ահաւոր երկրաշարժը, այս տարի, զանազան լիզուններով կատարուած Աստուածաշնչական ընթերցումներէ և Մենդեան ու Յայտնութեան տաղ — մեղեդիներէ բաղկացած հոգեգրաւ յայտագրի մը աւարտին, Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. ի նախագահութեամբ և օտար հոգևորականներու մասնակցութեամբ, հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ յիշեալ աղէտի բաղձաճաղար զոհերուն համար: Նոյն նիւթն էր որ իր խօսքին մէջ շօշափեց Բարշ. Վարդան Սրկ. Անէմեան, Ամերիկահայ, որ քանի մը ամիս առաջ քաղաքս եկած էր ուսանելու մեր Ընծայարանին մէջ:

24 Յունուար, Երեքշաբթի, Լուսերականներու Եկեղեցիին էր կարգը: Բողոքական — Անկլիքան, Լուսերական, Սովորական — կրօնաւորներէ բացի, յայտագրին մէջ մաս առաւ Յոյն-կաթօլիկ համայնքի պետ Գերշ. Լուծֆի Եպս. Լահամ: Կուռ ելոյթ մը ունեցաւ Արաբ-Լուսերական Եպս. Նա'իմ Նասսար: Աւարտին, երիցատան մէջ հացն ու գինին կը սպասէին ճաշակուելու բաղձալիզու ներկաներէն:

25 Յունուար, Չորեքշաբթի, Պրանչիսկեաններու Ս. Փրկիչ Մայր Տաճարն էր ժամադրաւոյրը: Քարոզիչն էր համայնքի հովիւի փոխանորդ Հայր Ճօրճ Պուսթանի: Ս. Գրական և Աւետարանական ընթերցումներու համար գործածուած լիզուններն էին Արաբերէնը, Անգլերէնը, Պրանսերէնը, Իտալերէնը Սպաներէնն ու Գերմաներէնը: Եղան նաև Փօլօներէն և Փօթթուգալերէն լիզուններով մաղթանքներ: Երգեհոնի վրայ ճարտարօրէն նուագուեցան Տիրամօր զովաբանութեանը նուիրուած զմայլելի մեղեդիներ, ինչպէս նաև միջաղգային կրօնական դասական երաժշտութեան գլուխ — գործողներէն մասեր: Գերշ. Կիւսթոտը տուաւ փակման օրհնութիւնը:

26 Յունուար, Հինգշաբթիին վերապահուած էր ամենէն խորհրդաւորը ութօրեայ հանդիսութեանց: Ժամը 4ին, երբ մօտակայ Տորմսիոն Աբրայարանի զանգերը հնչեալուր կը ղօղանջէին, Սիոնի վերջին Ընթրեաց վերնատունը ասեղ ձգելիք տեղ չէր մնացած: Հոն էին Հայն ու Լատինը, Հայպէն ու Ասորին, Անկլիքանը, Կաթո-

ՎԵՐԱՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆ Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ

Տեղեկագիր Ս. Յարութեան Տաճարին մեզ կատարուած Հայկական պեղումներու մասին,
ինչպէս նաեւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Տաճարին եւ Հանդերձից Բաժանման մասրան
վերանորոգութեան առիւ:

Ամենապատիւ Տ. եղիշէ Ս. Արք. Տէրտէրեան,
Բարեխնամ Պատրիարք Ս. Աթոռոյ
ի Ս. Աթոռ

Ամենապատիւ Ս. Պատրիարք Հայր,

1963 Յունիս 1ին, Ձերդ Սրբազնութեան բարեհաճ կարգադրութեամբ, վերստին
նշանակուեցանք վերահսկիչ Ս. Տեղեաց եւ Ս. Յարութեան Տաճարի վերանորոգու-
թեան գործին:

Ձերդ Ամենապատուութեան վերին հսկողութեան տակ, մինչև աւարտուած Ս.
Յարութեան հայապատկան մասերուն վերանորոգութեանց գործին, մենք խղճմտօրէն
կատարեցինք մեզի վստահուած այս պատասխանատուութիւնը եւ, գոհութիւն Աստու-
ծոյ, այսօր հայկական բաժիններու վերանորոգութիւնները արդէն իսկ վերջացած
են եւ գնահատանքի առարկայ եղած ընդհանրապէս իրենց շնչուած հայեցիութեամբ,
պարգութեամբ եւ գեղեցկութեամբ: Աւելին՝ հայապատկան մասերուն վերանորոգու-
թիւնները, բաղդատած մեզի իրաւակից Յոյն եւ Լատին համայնքներու վերանորո-
գութեանց, եղան ամենէն նուազ ծախսալիցը եւ ամենէն արագը: Մեր բաժիններուն
վերանորոգութիւնները վերջնականապէս աւարտեցան 1983 թուականին, մինչ Յոյ-
ներ եւ Լատիններ ցայսօր կը շարունակեն իրենց վերանորոգութիւնները:

Տաճարի Հայ, Օրթոտոքս եւ Կաթոլիկ զուտ համայնքային սեփականութեանց
առընթեր, կան մասեր տակաւին, որոնք վերոյիշեալ երեք համայնքներու ընկերովի
սեփականութիւններն են, ինչպէս Գրիգորի Սուրբ Գերեզմանը, արտաքին մուտքի
գաւիթին սալայատակը (սկսելով մուտքի արտաքին արեւելեան եւ արեւմտեան երկու
դռներէն), Բոլորաշէնին սալայատակը, Պատանատեղոյն սալայատակը: Ասանց վե-
րանորոգութիւնը տակաւին չէ վերջացած: Ձէ վերջացած նաեւ մեծ զմբէթի ներքին
վերջնական յարդարանքը, որուն շուրջ իրաւակից երեք համայնքներու միջև կան
տարակարծութիւններ որոնք կը սպասեն լուծումի:

Ձեն կատարուած վերանորոգութիւնները Ղպտոց սեփական մասերուն, որոնց
շուրջ անհամաձայնութիւններ կան Ղպտոց եւ իրաւակից երեք համայնքներու միջև,
իր նորոգութեան կը սպասէ նմանապէս Յովսէփ Արիմաթացոյ մատուռը, որուն
սեփականատիրութիւնը եւ նորոգութեան իրաւունքը վիճելի կը մնայ Հայոց եւ Ասոր-
ւոց միջև:

Ի մօի ունինք հատորով մը գրի առնել Ս. Տեղեաց մէջ դարագլուխ յատկանշող
Ս. Յարութեան Տաճարի այս վերջին վերանորոգութիւններու պատմութիւնը, ուր
մանրամասնօրէն ներկայացուած ըլլան Տաճարին համաքրիստոնէական նշանակու-
թիւնը եւ պատմականը, մեր օրերու վերանորոգութիւնները ու այդ առթիւ ծագած
իրաւական վէճերը: Սակայն նախքան այդ, ընդառաջելով Ձերդ Բարձր Սրբազնու-
թեան հրահանգին, մեր ներկայ Տեղեկագրով կը ներկայացնենք պատմականը եւ ար-
ժէքն ու նշանակութիւնը այն պեղումներուն, որոնք կատարուեցան վերանորոգու-
թեանց առթիւ հայապատկան մասերուն եւ յատկապէս Ս. Լուսաւորիչ Տաճարի զոյգ
խորաններուն ետին գտնուող միջոցին մէջ: Ինչպէս նաեւ այն վերանորոգութիւն-
ները, որոնք կատարուեցան յարակից հայապատկան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Տաճա-
րին եւ անոր կից՝ Հանդերձից Բաժանման մատուռին մէջ:

ՊԵՂՈՒՄՆԵՐ

կը կասկածէինք թէ Ս. Լուսաւորչի արեւելեան պատին ետին պէտք է ըլլայ պարապ միջոց մը, որը եթէ կարենայինք ձեռք ձգել, Ս. Յարութենէն ներս մենք պիտի ունենայինք թէ՛ մեր սեփականութեանց յաւելում և թերեւս նաեւ Հայապատկան ելքի մը կարելիութիւնը դէպի Տաճարէն դուրս:

Մեր այս կասկածը կը հիմնուէր հետեւեալ տուեալներուն վրայ. —

ա. — Ս. Աթոռոյա Միաբան հանգուցեալ Տ. Մկրտիչ Արքեպս. Աղաւնունի, իր Ս. Եւկրի Սրբավայրեւոյ Աւանդութիւնները կրկասիրութեան մէջ, էջ 42, ունի այսպիսի յիշատակութիւն մը. —

«Ժողովրդային աւանդութիւն մը. — Ուղեգիրներ կը ծանօթագրեն թէ, ըստ ժողովրդային զրոյցներու, այս եկեղեցիին (Ս. Լուսաւորչի) հիւսիսային պատին վրայ աշակողմեան սեղանին մօտ նախապէս կար բացուածք մը, ուրկէ յստակ կերպով իրր թէ զԺսիքէն կը լսուէին պատիժի ենթարկուած տառապող հոգիներու հառաչանայ և աղաղակներու ձայները, բայց յետոյ այդ բացուածքը գոցուած է:»

Ուրեմն Ս. Լուսաւորչի աշակողմեան խորանին քովը կամ ետեւը պէտք էր ըլլային լքուած, մոռցուած տեղեր, որոնք կ'արժէր վերագտնել: Այդ մտածումով իսկ ձեռնարկեցինք և քննութեան մը ենթարկեցինք եկեղեցւոյ կառոյցը:

բ. — Յատկանշական երեւոյթ մըն էր այն որ Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ հիւսիսային պատը որ Դ. դարու կոստանդինեան պաղիլիքայի գետնայարկի պատն է, այժմեան Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ հիւսիս-արեւելեան անկիւնին վրայ չէ ընդհուլուած Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ արեւելեան պատին հետ (զոյգ խորաններու նիւթերուն պատը) որ ԺԲ. դարու յետագայ շինութիւնն է, այլ կը շարունակուէր անկէ անդին: Ուրեմն, հարց էր թէ մինչև ո՞ր կ'երկարէր այս պատը, արդեօք այդ պատը իր շարունակութեան մէջ կը չըջարկուէր Ս. Լուսաւորչի խորաններուն ետեւ գտնուող ենթադրուած մէկ միջոց մը, բացուած մը:

գ. — Ատեն մը վերջ կըր լատիններ սկսան վերանորոգել Գիւտ Խաչի այրը, անոր հիւսիսային ձեռակերտ պատին վրայ մօտ 70 ս. մ. խորութեամբ, կամարակապ նիւթ մը ուղեցին բանալ, իրենց հանդիսաւոր արարողութեանց պատն զայն զործածելու համար որպէս նիւթ իրենց հանդիսապետի աթոռին: Նիւթ կ'ստովին բացած էին երբ յայտնի դարձաւ որ Խաչ Գիւտի այրին հիւսիսային պատին ետին կայ երկրորդ պատ մը, որ կ'ենթադրուէր ըլլալ Յ. Բ. Ա. դարու շինութիւն: Իսկ այդ նորագիւտ պատը հաստատուած էր ժայռեղէն հարթակի մը վրայ: Ուրեմն արդեօք նորագիւտ պատը հաստատուած էր ժայռեղէն տափարակ յատակով մը, այդ պատին ետին կը գտնուէր պարապ միջոց մը, ժայռեղէն տափարակ յատակով մը, արդեօք այդ միջոցը շարունակութիւնը չէ՞ր Գիւտ Խաչի այրին, որ կ'ընդարարդեօք այդ միջոցը շարունակութիւնը չէ՞ր Գիւտ Խաչի այրին: Այս մտածումներով ձեռուէր դէպի մեր Ս. Լուսաւորչի զոյգ խորաններու ետին: Այս մտածումներով մենք բողոքեցինք Լատինաց Բիւստոտիային և կեցնել տուինք նիւթին բացումը մինչև որ Հայոց Պատրիարքարանին և Լատինաց Բիւստոտիային միջև կնքուէր համաձայնութիւն մը բացուելիք այդ նիւթին կամ խորշին կապակցութեամբ, քանի որ մենք Գիւտ Խաչի քարայրին հիւսիսային պատը կը նկատենք միջոցաւոր պատ մը մեր Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ և Լատինաց Գիւտ Խաչի այրին միջև: Քանի մը ժողովական նիստերէ և վէճերէ յետոյ, կնքուեցաւ համաձայնութիւն մը, որուն յատկանշական յօդուածն էր այն՝ որ վերոյիշեալ Ա. դարու պատին այն երեսը որ կը նայի Գիւտ Խաչի քարայրին կողմը՝ Լատինաց սեփականութիւնն է, իսկ յետսամասը որ կը նայի դէպի Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցին՝ կը պատկանի Հայոց, որով պատը կը նկատուէր Հայոց և Լատինաց ընկերովի սեփականութիւնը: Իրաւական տեսակէտէն նախապատրաստութիւն մըն էր ասիկա, մօտիկ ապագային, Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ խորաններուն ետին մեր կատարելիք պեղումներուն, որով մենք բանիւ և գործնականապէս սեփականատէրը եղանք ոչ միայն այդ պատին յետսամասին, այլև Խաչ Գիւտի քարայրին ամբողջ հիւսիսային ձեռակերտ պատի յետսամասին:

դ. — Մեզի մեկնակէտ ունենալով վերոյիշեալ տուեալները, յարմար նկատեցինք սերտել Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ պատմական-ճարտարապետական դրոյթը, որմէ թերեւս կարելի ըլլար եզրակացնել թէ Ս. Լուսաւորիչի զոյգ խորաններուն ետին (աւելի ճիշդ՝ պիտի ըլլար ըսել արեւելեան պատի ետին) իսկապէս կար բացուած, միջոց մը: Այս կապակցութեամբ մենք ի ձեռին ունէինք հետեւեալ պատմական տուեալները. —

Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցին գետնայարկն է Դ. դարուն շինուած կոստանդինեան պաղիլիքային: Անոր երկու կողմի՝ հիւսիսային և հարաւային պատերը այդ պաղիլիքային կեդրոնական նաւին (Nave) երկկողմանի սիւնաշարերուն հիմնախարիսի գետնայարկի պատերն են^(*): Այդ պաղիլիքային շինուած էր մեր այսօրուան Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տանիքին վրայ, արեւելքէն արեւմուտք դիւրքով, խորանը՝ արեւմուտք, իսկ մուտքերը՝ արեւելակողմ:

Հարց է թէ որքա՞ն էր տարածութիւնը կոստանդինեան պաղիլիքային: Յիշեալ պաղիլիքային իր կեդրոնական նաւուն քով (որ կը համապատասխանէր այժմու Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ լայնքին) ունէր նաև 4 թեւեր (aisle), երկուական թև իւրաքանչիւր կողմ: Որքա՞ն էր լայնքը այդ թեւերուն, և հետեւաբար որքա՞ն էր ընդհանուր լայնքը կոստանդինեան պաղիլիքային: Այս հարցով, լուստարանող տուեալ մը եղաւ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ հարաւ-արեւմտեան կողմը կոստանդինեան պատին կտի գտնուող Ս. Յարութեան Յոյն Միաբանութեան ճաշարանը և անոր գետնայարկը, որ կ'իյնայ Գողգոթայի խաչելութեան արձալարին ճիշդ ետին: Այդ տեղ կատարուած պեղումները — Յունաց Պատրիարքարանին կողմէ — ցոյց տուին որ այս ճաշարանին և անոր գետնայարկին երկու կողմի կոստանդինեան Դ. դարու պատերը (անոնցմէ մէկը արդէն մեր Ս. Լուսաւորիչի հարաւային պատի միւս երեսն է) և անոնց միջև եղած միջոցը ճշգրիտ կը համապատասխանէ կոստանդինեան պաղիլիքային հարաւային առաջին թեւին չափերուն, իսկ անոր յարակից եթովպական Չորս կենդանեաց մատուռի երկու կողմնակի պատերը կը համապատասխանեն կոստանդինեան պաղիլիքային հարաւային երկրորդ թեւի չափերուն: Ուրեմն հարաւէն գտնուած էր կոստանդինեան պաղիլիքային սահմանագիծը:

Անդրադառնալով հիւսիսակողման սահմանագծին, անկեա պէտք է ունենար նոյն չափը ինչ որ հարաւայինը ունէր, ու կը կարծուի թէ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տանիքին հիւսիսակողմը գտնուող Հապճշաց վանքի հարաւային պարիսպը և անկէ քիչ անդին գտնուող Ղպտոց մայր վանքի հարաւային արտաքին պատը (որոնք զուգահեռ կ'ընթանան Ս. Լուսաւորիչի հիւսիսային կոստանդինեան պատին) հաստատուած պէտք է ըլլան կոստանդինեան պաղիլիքային հիւսիսային առաջին թեւին հիմնապատերուն վրայ և այս երկու պատերուն միջև ինկող փողոցի լայնքը կը համապատասխանէ կոստանդինեան պաղիլիքային հիւսիսային առաջին թեւին չափերուն, իսկ անոր զուգընթաց հիւսիսային երկրորդ թեւը արտաբանօրէն պիտի ունենար առաջինին հետ նոյն չափերը: Որով կոստանդինեան Տաճարի լայնքը գտնուած կարելի է համարել:

Արեւմուտքէն կոստանդինեան պաղիլիքային սահմանը յայտնի կը դառնար Ս. Յարութեան Տաճարի Յունաց քաթօլիքոնին մէջ կատարուած պեղումներով, որուն խորանին կիսաբոլոր ճիւղին տակ գտնուեցան կոստանդինեան պաղիլիքային խորանին կիսաբոլոր ճիւղին աւերակ մնացորդները:

Իսկ կոստանդինեան պաղիլիքային արեւելեան սահմանը կը մնար անձանօթ: Զայն գտնելու համար ուրեմն պէտք էր անդրանցիլ Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ տ-

(*) Ըստ ճարտարապետ-պատմաբան Հայր Գալուստին, Ս. Լուսաւորիչի հարաւային պատը աւելի հին ծագում ունի: Անկեա Բ. դարուն շինուած Ազրիանոսեան տաճարի գետնայարկի պատն է որ յետագային (Դ. դարուն) կոստանդինոսի կողմէ վերստին դորձաձուած է իւրեք իր Գրիստոնէական Տաճարին — պաղիլիքին — գետնայարկի պատը:

բեկելակողմի երկու խորաններու նիւթերէն ու պատէն տնդին ուր հաւանաբար պիտի գտնուէր տարածութիւն մը որ ըլլար կոստանդիանոսի պազիլիքային գետնայարկին շարունակութիւնը և արեւելեան սահմանածայրը նոյն պազիլիքային:

Այստեղ որպէս ծանօթութիւն մեր ընթերցողներուն, յիշենք որ կոստանդինեան պազիլիքան աւերուեցաւ Պարսիկներուն կողմէ Է. դարուն, վերաշինուեցաւ Մօսես-տոս Պատրիարքին կողմէ և ապա, 18 Հոկտեմբեր 1009ին, վերջնականապէս կործանեցաւ Եգիպտոսի Հաքիմ Խալիֆային կողմէ: Անոր կեդրոնական նաւի գետնայարկի Դ. դարու կոստանդինեան պատերը սակայն զերծ մնացին աւերումէ և յետագային, ԺԲ. դարուն, այս պատերը վերաշին գործածուեցան ներկայի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ կառոյցին մէջ, որպէս անոր հիւսիսային և հարաւային պատերը: Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ քառասուն, զմբէթաւոր կեդրոնական մասը, տանիքը, էջքի սանդուխներն ու արեւելեան պատը, խորանի զոյգ նիւթերով, ԺԲ. դարու կառոյցներ են:

Ե. — Այս տուեալներու հիման վրայ պէտք էր քննել նաև Ս. Լուսաւորիչի զոյգ խորաններուն ետին մեր ենթադրած բացուածին վերնամասը, տանիքը: Արդեօք այնտեղ կայի՞ն խորունկ հիմերով ծանր կառոյցներ և զտանք որ այդ մասին մէջ կար յատկանշական չափերով քառանկիւն հողաշերտ մը, որուն չափերը յետագային ալ տեսանք որ ճշդիւ կը համապատասխանէին մեր կողմէ պնդուած մասերուն տարածութեան չափերուն, իսկ ծանր և խոր հիմերով չէնքերը կը գտնուէին այդ տարածութեան շուրջը միայն, իսկ անոր վրայ հաստատուած էին եթովպական Տէյր ըլ Սուլթան վանքի խուցերը, որոնք հասարակ, անկանոն խճիթներ էին և չէին ենթադրեր խորունկ հիմեր: Անոնց հաւանական բարձրութիւնը Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ յատկէն մօտ 12-15 մէթր պէտք է ըլլար: Հետեւաբար մեր պնդելիք մասերուն մէջ մենք պէտք է ունենայինք թէ՛ ի տարածութեան և թէ՛ ի բարձրութեան միջոց մը:

Այս տուեալներու հիման վրայ, կատարուելիք պեղումներու հարցը ներկայացուցինք Զերդ Բարձր Սրբազնութեան 1970 ի Սեպտեմբերի սկիզբներուն և ստացանք Զերդ Սրբազնութեան հաւանութիւնը:

Ս. Տեղեաց մէջ Հայ, Յոյն և Լատին իրաւակից համայնքներէն որեւէ մին երբ այսպիսի արտակարգ ձեռնարկ մը կը կատարէ, անհրաժեշտ է որ ունենայ հաւանութիւնը իրաւակից միւս երկու համայնքներուն: Հետեւաբար 11 Սեպտ. 1970ին գուժարուած երեք իրաւակից համայնքներու մէկ նիստին, պեղումներու հարցը ենթարկուեցաւ նաև անոնց նկատառման, հետեւեալ քանաձեւով. — «Հայ համայնքին յատուկ սենեակ մը կ'ուզենք կերտել Ս. Լուսաւորիչ խորանին ետև, որ պիտի գործածուի իբրև պահեստարան Ս. Յարութեան Հայոց գոյքերուն»:

Մեզի իրաւակից Յոյն և Լատին համայնքները վէճերէ յետոյ հաւանեցան, պայմանաւ որ մեր Ուշաթափման մատուռին մէջ գտնուող զգեստներու դարակները վերցունին և զետեղուին այդ սենեակին մէջ: Հաւանեցանք, և սակայն Յոյներ և Լատիններ ուզեցին որ տեղւոյն վրայ նոյն իմաստով համաձայնագիր մը խմբագրուի և ստորագրուի մեր կողմէն, ինչ որ կատարուեցաւ: Մեր կողմէ դարձուածք մըն էր եղածը, գործը սկսելու համար պարզապէս:

(Շարունակելի՝ 1)

ԿԻԻԲԵՂ ԵՊՍ. ԴԱԲԻԿԵԱՆ

ՎԵՐԱՅԻՒՄՈՒ Ս. ԵՄՐԱՅԻԱՆ ԾԱՃԱՐԻ
ՎԵՐԱԳՈՐԶՈՒՄԵՆ

Յեռ ԴՐԱՅԻԱՆ. — Սիոնի յաջորդ քիւով կը հրատարակենք Յեռ Ս. ԵՄՐԱՅԻԱՆ ԾԱՃԱՐԻ ընդհանուր յառակագիծը, պեղումներու յառակագիծերն ու ցորգութեանց հեռ կապ ունեցող նկարներ:

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

Հ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր

Ս. Վարդանանց տօնին առիթով (2 փետր.), որ անուան տօնն է ազգիս վեհափառ Հայրապետին, հետեւեալ հեռագիրը յղուած է Մայր Աթոռ. —

Երուսաղէմ, 1 փետրուար 1989

Ն. Ս. Օձուրին Տ. Տ. Վազգէն Ա.

Կարողիկոս Ամենայն Հայոց

Ս. Էջմիածին

Զեղ Սրբուբան անուանուողութեան տօնին ուրախ առիթով, հանեցեք ընդունիլ մեր, Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան եւ Սաղիմանայ համայնքի ջերացիներ ընդհանուրութիւնները, երկար ու երջանիկ օրերու լաւագոյն բարեմաղութիւններով հանդերձ:

ԵՂԻՇԷ ԱՐՔԵՊՍ. ՏԵՐՏԷՐԵԱՆ

Պատրիարք Հայ Երուսաղէմի

ՎԱՐԴԱՊԵՏԱԿԱՆ ԳԱՌԱՋԱՆԻ

Տ Հ Ի Զ Ո Ւ Թ Ի Ն

25 Մարտ, Շաբաթ, երեկոյեան ժամերգութեան աւարտին, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր վարդապետական չորս ասիմաններ ընդհանց Սուրբ Արթուրոս կրօնք Միաբաններէն Հոգե. Տ. Գուսան Աբղ. Ալմանեանի, Հոգե. Տ. Ռազմիկ Աբղ. Պոլոսեանի եւ Հոգե. Տ. Մեսրոպ Աբղ. Ասողեանի: Խառնակակն եւ Հուսաբարապետ Գեորգ. Տ. Գաբելին Արք. եպս.: Վերջին երկուքին մասին գրած ենք ամսագրիս 13րդ էջին վրայ, տնոց ձեռնադրութեան առիթ, իսկ Հայր Գուսան, արքիով կրօնքագոյն Ս. Ուսիս Միաբանութեան անդամներուն, ձեռնադրուած է 1983 թուականին: Ան, հմուտ եկեղեցական երաժշտութեան, այդ ճիւղը կը դասուանդէ ժող. Վարժարանէն ներս եւ նոյն տան կը հետեւի ձայնամարգութեան մասնաւոր դասընթացներու Rubin Academy of Music-ի մէջ: Ի սրէ կը ընդհանուրենք երեք Հոգե. ընդ Հայրերը:

ԵԿԵՂԵՏԱԿԱՆ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Կիր. 1 Յուն. — Նոր Տարի բար Նոր Տոմարի: Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ Ս. Յարութիւն, մեր վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● Դշ. 4 Յուն. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայր Տաճարին մէջ. Հանդիսապետն էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր: Արարողութեանց աւարտին, Միաբանութիւնը Ս. Աթոռոյ շարականը երգելով բարձրացաւ Պատրիարքարան:

● Եշ. 5 Յուն. — Գարի մարգարէն եւ Յակոբայ Տեառնորդ (Տոն Առաքելական Արթուրոս երուսաղէմի): Ըստ սովորութեան, առաւօտեան ժամերգութեան միջոցին, Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը զգեստաւորեալ բարձրացաւ Տեառնորդ Աթոռի պատուանդանին: Ըստ սովորութեան Սրբազանը բարեմաղութիւնները բար. Ն. Ամենապատուութեան: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատրիարք Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուց Պատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիրեղ եպս.: Իսկ Գերշ. Տ. Սեան եպս. Նախագահեց Ս. Աթոռոյ հանգուցեալ Պատրիարք Հոգիներուն համար կատարուած հոգեհանգստեան հանդիսաւոր պաշտամունքին:

● Ուր. 6 Յուն. — Ամեն. Սրբ. Պատրիարք Հայրը նախագահեց Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած նախատեսակին: Տօնին բարձրապիւր Հայրերն էին Հոգ. Տ. Անուշաւան Վրդ. եւ Հոգ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Եր. 7 Յուն. — Սեփանսի ճախավային: Առաւօտեան ժամերգութեան ընթացքին, մեր 5 Սարկաւաղներն ու 2 Ուրարակիները, աւաղաւոր զէշիս եւ բարձրապիւր ձեռնին, պաշտուցին յիշատակը իրենց մատակարարին: Հանդիսապետն էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր: Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ աւանդատան — Ս. Ստեփանոս մատարան — Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Համբարձում Վրդ. Քէշիշեան:

● Կիր. 8 Յուն. — Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ Ս. Յակոբ (Ս. Աժաճնայ խորան): Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան: Ս. Թ. Վարժարանի աշակերտութիւնը ստացաւ Ս. Հաղորդութիւն:

— Նախատեսակին Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Սեան եպս.:

● Դշ. 9 Յուն. — Պետրոսի եւ Պողոսի առաքելոց: Ս. Պատրիարք մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պետրոսի վերնամաստան մէջ: Ժամարարն էր Հոգ. Տ. Գուսան Աբղայ:

— Կէտրէ ետք, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը շարժապիսով մուտք գործեց Մայր Տաճար, ուր նախագահեց մեծահանդէս նախատեսակին եւ թափօրով բարձրացաւ Պատրիարքարան:

● Դշ. 10 Յուն. — Տոն Ս. Որդոցն Արաման: Օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատրիարք Մայր Տա-

հարկ Ս. Գլխադիր մատրան մէջ մատոյց Լուսարարացեալ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս, Ապա, Ամեն Սրբ. Պատրիարք Հայրը, Կենաց փայտի մատունքն ի ձեռնին և ամպնոյանի ներքեւ, նախագահեց եռագործ թափօրին, որմէ ետք Միաբանութիւնը երգեցողութեամբ բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր Պատարագիչ Սրբազանը նշխար բաժնեց բոլորին:

● Եր. 14 Յուն. — Նոր Տաթի քա շին Տոմարի և Ս. Բարսեղի խաչապետին: Կէս գիշերին, Մայրավանքի և Ս. Գարուբեան Տաճարի (Յունաց) զանգերու Ամանորը աւետող զուարթ և միատեղ զօղանէին ետք, Մայր Տաճարի քիւրի մօտ սպասող Սարկաւազներն ու ժողովուրդը սաները երգեցին փառք ի բարձունսն, իսկ Հայր Գուսան մենեղեց Վէր, Կեցոնն: Լուսարարացեալ Սրբազանը բնա քանի մը խօսք — Յերեկին, Աւագ խորանին վրայ Պատարագեց և քարոզ մը խօսեցաւ ժամօրհնող Հոգշ. Տ. Անուշահան Վրդ. Զղջանեան (տե՛ս էջ 10): Հայրենական երկրաշարժին պատճառաւ, զանց առնուեցաւ Պատրիարքարանի հանգէսը:

● Կիր. 15 Յուն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գարուբեան, մեր վերնամասրան մէջ ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

● Դշ. 18 Յուն. — Ճեպղայոց Ս. Ծննդեան: Առաւօտեան ժամը 10-20ին, Ամեն Ս. Պատրիարք Հօր գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը պայծառ օդով համբայելաւ զէպի Ս. Ծննդեան քաղաքը՝ Բեթղեհէմ: Յապաղումը արդիւնք էր քաղաքական տխուր զէպքերու բերումով համբու կէսին կատարուած դիմաւորութեան զեղչման: Այս տարի չկային նաեւ սկստական խումբեր:

— Ժամը 11ին, Ս. Ծննդեան հրապարակին վրայի դիմաւորութիւնը, ինչպէս նաեւ Տեաչաբանի պատուատրութիւնը կատարուեցան նախընթաց տարիներու յարեման:

— Կէսօրէ ետք, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Գաւրիկեանի գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շրջապատումով մուտք գործեց Ս. Ծննդեան Տաճար, ուր Ս. Այրի ուխտէն ետք, մեր քառնին մէջ պաշտուեցաւ ճրագալոյցի կարգ, որուն աւարտին Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ս. Այրին մէջ ժամարարն էր (Ամերիկայէն, Ս. Ուխտի Միաբան) Հոգշ. Տ. Գեղամ Ծ. Վրդ. Զաքարեան: Հանդիսացեալ Սրբազանին նախագահութեամբ կատարուած նախատօնակէն ետք, սինաղարգ գաւիթէն անցնելով, Միաբանութիւնը խորհուրդ մեծը երգելով բարձրացաւ վանքի սեղանատունը՝ ընթրիքի:

— Զորանկէս ժամերու զաղարուճէ ետք, գիշերուան ժամը 10-30ին, վերսկսան արարողութիւնը Տաճարի մեր քառնին մէջ:

● Եշ. 19 Յուն. — Ծննդեան և ԱՍՏՈՒԱԾԱՍԱՏՆՈՒԹԻՒՆ: Կէսգիշերին, խորհրդաւոր զանգահարութիւնէ մը ետք, Միաբանութիւնը, գլխաւորութեամբ Ամեն Սրբ. Պատրիարք Հօր, իջաւ Ս. Ծննդեան այրը, ուր կատարուած ա-

րարողութիւնները, 40 վայրկեան, ձայնասփռուեցան Խորայելեան առաօկայանէն: Ներկայ էին Երուսաղէմի և Բեթղեհէմի Քաղաքապետները (Թէոփ Բօլլէք և Էլիսա Շրէյն) և Բեթղեհէմի Զին. Կառավարիչ: Ապա զոյգ Պատարագներ մատուցուեցան, առաջինը՝ մեր քառնին մէջ Անթիլիասի Միաբան Հոգշ. Տ. Խորէն Արղ. Տոլարամանէ, իսկ երկրորդը՝ Ս. Այրին մէջ, Պատր. Փոխ. Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. է, որ և նախագահեց ճրագահէքի արարողութեան: Արևածագը մօտ էր երբ թափօրով Միաբանութիւնը բարձրացաւ Ս. Ծննդեան հայավանք, ուր նախահաշէն առաջ փակեց շարքը՝ հոգեպարար հանդիսութեանց:

Բոլորն ալ Երուսաղէմ էին ժամը 7-10ին:

— Երուսաղէմի մէջ, ճրագալոյցի կարգէն ետք, Ս. Պատարագը Գրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ մատուցւեց Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.: Նախատօնակին նախագահեց Տաճարին Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Վաղարշ Եպս. Խաչատուրեան:

— Հինգշաբթի առաւօտ, ի Ս. Գալոս հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցւեց և ճրագահէքի կարգին նախագահեց, ըստ սովորութեան, Ս. Հրեշտակապետաց վանուց Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Սեան Եպս. Ղարիպեան:

— Երկու օրերուն ալ, տեղացի զպրններ վարեցին երգեցողութիւնները:

— Նախատօնակին ի Ս. Գալոս նախագահեց Գերշ. Տ. Սեան Եպս. Ղարիպեան:

● Ուր. 20 Յուն. — Թիւսակ մեկեղոց: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղտնին վրայ պատարագեց առժամ Աւագ Թարգման Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան: Հանգստեան կարգին նախագահեց Գերշ. Տ. Սեան Եպս.: Նոյնը կրկնուեցաւ ներքին գաւթին մէջ:

● Եր. 21 Յուն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխադիր: Ժամարարն էր Անթիլիասի Միաբան Հոգշ. Տ. Բարդէն Արղ. Զարեան:

● Կիր. 22 Յուն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Աստուածածնայ խորանին վրայ: Ժամարարն էր Անթիլիասի Միաբան Հոգշ. Տ. Նշան Արղ. Թօփուղեան:

● Դշ. 25 Յուն. — Նախատօնակին ի Ս. Գալոս նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.:

● Եշ. 26 Յուն. — Անուամկոյութիւն Տեառն: Առաւօտուն, Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. գլխաւորութեամբ, Միաբան Հայրեր շրջապատումով մուտք գործեցին Ս. Գարուբեան Տաճար, ուր Գրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ օրուան հանդիսաւոր Ս. Պատարագը մատուցւեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. Սրբազանը: Վանք դարձին, սինաղարգ դիմացի հրապարակէն, թափօր, երգելով լէոյս ի լուսոյ շարականը, բարձրացաւ Պատրիարքարան, ուր Ամեն Ս. Պատրիարք Հայրը նախագահեց Վճօրհնէքի արարողութեան, որ Հոգշ. Տ. Հայրիկ Վրդ. գլխաւորութեամբ կրկնուեցաւ սեղանատան մէջ, ուր և օրհնուեցաւ տօնին յատուկ հերիսէի հաշը:

● Ուր. 27 Յուն. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Սևան Եպս.:

● Եր. 28 Յուն. — Իննուհինգ Յովհաննու կաթալեթին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Կարապետի խորանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Կիր. 29 Յուն. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եր. 4 Փետր. — Հայրագեանց Արամայի եւ Գիրգի: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրէ-խաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.:

● Կիր. 5 Փետր. — Զեռնադրութիւն երկու արեւանբու (տե՛ս էջ 12-13):

● Եր. 11 Փետր. — Գրիգորի Ասուածարանին Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ.:

● Կիր. 12 Փետր. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Եր. 18 Փետր. — Ողորդ եւ քոռանց Ս. Գր. Լուսաւորին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արդ. Ալեանեան:

● Կիր. 19 Փետր. — Բարեկենդան Առաջաւորի պահնց: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատարն մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ.:

● Ուր. 24 Փետր. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Գերշ. Տ. Սևան Եպս.:

● Եր. 25 Փետր. — Ս. Սարգսի զօրավարին: Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ իր անդրանիկ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Նորընծայ Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Արդ. Գօղոսեան: Սարգիս Կիւլպէնկեանի հոգեւոյն համար կատարուած հանգստեան կարգին Նախագահեց Գերշ. Տ. Սևան Եպս. Դարիպեան:

● Կիր. 26 Փետր. — Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ իր անդրանիկ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Նորընծայ Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Արդ. Ասողիւն:

— Տեառնընդառաջի մեծահանդէս Նախատեսակին և անոր յաջորդող եղանակի առաջին Անդասանին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

— Գիշերակիցը, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած եկեղեցւոյ և Հովման կարգերուն Նախագահեց Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկոպոս:

— Այս տարի ևս, քաղաքական փոփոխ կացութեան պատճառաւ զանց առնուեցաւ տօնին յատուկ գիշերային խորոյկահանդէսը:

● Բշ. 27 Փետր. — Տեառնընդառաջ: Օրուան հանգիստը Ս. Պատարագը Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցուեցաւ Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղջանեան (վարժիշ-ուսուցիչը Նորընծաներուն) և քարոզեց (տե՛ս էջ 17):

● Եր. 4 Մարտ. — Իսահակայ Պարբի հայրապետին: Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գլխաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ. Մանկասարեան:

● Կիր. 5 Մարտ. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Արեղայ:

● Դշ. 8 Մարտ. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահեց Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.:

● Եշ. 9 Մարտ. — Թ. Վարդանանց զօրավարացն մերց (Յիւսակ մեռնից եւ Տօն ազգային): Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ պատարա եց, ըստ սովորութեան, Ժառ. Վարժարանի և Ընծայարանի Փոխ-Տեսուչը՝ Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Արդ. Ասողիւն, որ Ս. Հայորդութիւն տուաւ ուսանողութեան Լուսաւորապետ Տ. Գարեգին Արքեպս. ազգայնաշունչ քարոզ մը խօսեցաւ և ապա Նախագահեց Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Վազգէն Ա. ի անուան տօնին առթիւ կատարուած շնորհակցեցական Մարթնարին: Իսկ Ս. Պատարագի աւարտին, Գերշ. Տ. Կիրեղ Եպիսկ. Նախագահեց օրուան յատուկ հոգեհանգստեան պաշտամունքին:

● Ուր. 10 Մարտ. — Ըստ իրաւական սովորութեան, Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Ասորոց Ս. Մարկոս Աւետարանչի եկեղեցւոյ մէջ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Շէրպէթեան: Երթուղաթմիթափօրները գլխաւորեց և քարոզեց Գերշ. Տ. Սևան Եպս. Դարիպեան: Պատուաւիրութիւն եղաւ Ասորոց Եպիսկոպոսէն:

● Եր. 11 Մարտ. — Կ. Պոլսոյ Ս. Ժողովոյն (381): Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Գրէ-խաղիր: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Գուսան Արդ.:

— Երեկոյեան Ժամերգութեան ընթացքին, Մայր Տաճարի Սեղանին ու գլխաւոր սրբանկարները վարպետութեան:

● Կիր. 12 Մարտ. — Բուն Բարեկենդան: Փակեալ-խորանի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռուբէն Վրդ. Յովակիմեան:

● Դշ. 15 Մարտ. — Սկիզբ կարգաց Մեծի պահնց: Առաւօտուն Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցաւ Արեւագալի՝ իսկ երեկոյեան՝ Իսաղաղականի առաջին Ժամերգութիւնը:

● Ուր. 17 Մարտ. — Նախատեսակը պաշտուեցաւ Մայրավանքի Ս. Թորոս եկեղեցւոյ մէջ (Զեռադրատուն): Հանդիսապետն էր Զեռադրատան Տեսուչը՝ Գերշ. Տ. Նորայր Արքեպս. Գողարեան:

● Եր. 18 Մարտ. — Թէոդորոսի զօրավարին: Առաւօտեան Ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Թորոս: Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Արեղայ:

— Կէսօրէ ետք, Լուսաւորապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. գլխաւորութեամբ, Միաբանութիւնը շնորհակցեց ի մուտք գործեց

Ս. Յարութեան Տաճար, ուր պաշտուեցան ժամերգութիւնն ու նախատօնակը մեր վերնամատրան մէջ։ Ապա կատարուեցաւ Տնօրինական Սրբատեղեաց այցելութեան հանդիսաւոր թափօր Տաճարէն ներս։ Թափօրապետն էր Հոգշ. Տ. Կոմիտաս Վրդ. Երեւելիքն։

● Կիր. 19 Մարտ. — Արամբաճի։ Գիշերաշին և առաւօտեան ժամերգութիւնները պաշտուեցան և Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յարութիւն, մեր վերնատան մատրան մէջ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղիանեան։ Ապա կատարուեցաւ եռադարձ մեծահանգէս թափօր Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին և Պատանատեղւոյն շուրջ։ Թափօրապետն էր Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.։ Թափօրականք երգեցին Այլակերպութեան շարականներ։

● Եշ. 23 Մարտ. — Մայր Տաճարին մէջ պաշտուած Մեծ Պահոց առաջին Հսկումին նախագահեց և քարոզեց Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս.։

● Եր. 25 Մարտ. — Կիւրղի երուսաղիմացոյն։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի աւանդատան Ս. Կիւրղի սեղանին վրայ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Վանիկ Վրդ.։

● Կիր. 26 Մարտ. — Անառակից։ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Յակոբ, Ս. Աճաճնայ խորանին վրայ։ Ժամարարն էր Հոգշ. Տ. Մեսրոպ Վրդ. Ասողկեան։

● Եշ. 30 Մարտ. — Հսկումին ի Ս. Յակոբ նախագահեց Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս.։

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

● Եր. 7 Յուն. — Իտալական Ընդհ. Հիւպատոս Պր. Մարինօ Ֆլէրի այցելեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր և ապա, առաջնորդութեամբ Պր. Գեորգ Լինդլեանի, այցելեց Մայր Տաճար և վանուցս այլ բաժանմունքներ։

● Գշ. 10 Յուն. — Ս. Ուխտիս Միաբան Հոգեշ. Տ. Գեղամ Մ. Վրդ. Զաքարեան Ս. Աթոռ ժամանեց՝ տօնական օրերը մեր մէջ անցընելու համար և Քաջ մինչև Ուր., 27 Յունուար։

● Եշ. 12 Յուն. — Անթիլիասէն (Կիւպրոսի նամրոյ) Ս. Աթոռ ժամանեցին Հոգշ. Տ. Խորէն Արդ. Տաղրամաճեան, Հոգշ. Տ. Բարդէն Արդ.

Զարեան և Հոգշ. Տ. Նշան Արդ. Թօփուղեան, բերելու համար իրենց մասնակցութիւնը մեր Ենեղեան հանդիսութեանց։ Մեկնեցան Լինդլ-շարթի, 26 Յունուարի երեկոյեան։

● Գշ. 24 Յուն. — Ժառ. սաներ և ուսուցիչներ պտոյտի օր մը անցուցին Եաֆա։

— Նոյն օրը, Հոգեշնորհ Տ. Հայրիկ Վրդ. Դաւայնեան ներկայ եղաւ Լաթրոնի վանքին մէջ Թրափիթի հայազգի Հայր Դանիէլի յուզարկաւորութեան։ Հանդուցեալը, Արաբատեան Որբանոցի սաներէն, դասընկերը եղած է Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր։

● Եր. 18 Փետր. — Հիւս. Եւրոպայի այլազան երկիրներէ Իսրայէլ ժամանած Լուսերական եկեղեցւոյ քարձրաստիճան հոգևորականներու խումբ մը այցելեց Ս. Աթոռ։

● Կիր. 19 Փետր. — Նախագահ Հայրմ Հէրցօկի ձափօն մեկնումին առիթով, Հոգշ. Տ. Անուշաւան Վրդ. Զղիանեան ողջերթի գնաց Քնէէթի գիմաջի պարտէզը։ Նախագահը կը մեկնէր մասնակցելու համար 7 Յուն. ին վախճանած Հիթօհիթօկայսեր յուզարկաւորութեան։

● Ուր. 3 Մարտ. — Կէսօրէ ետք, Վիլիսդ-դային Աղօթքի Օրոշուան առիթով, Յոյն-Կաթօիկ եկեղեցին դացին Հոգշ. Տ. Գուսան և Հոգշ. Տ. Ռազմիկ Արեղաներ։

● Կիր. 12 Մարտ. — Կէսօրէ առաջ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպս. և Տիար Գ. Լինդլեան ներկայ եղան Զիթենեաց լերան Դալիլիոյ վանքի եկեղեցիին մէջ կայացած Յունական Ընդհ. Հիւպատոս Պր. Էլիաս Մալթէզօսի փոքրիկին Մկրտութեան Խորհուրդին, որուն նախագահեց Ամեն. Տ. Տիառնոս Պատրիարքը։

● Բշ. 13 Մարտ. — Ժառ. սաներ և ուսուցիչներ — հոգևորական թէ աշխարհական — Մեծ Պահոց առաջին օրը անցուցին Թապղայի Հիւրանոցը (Տիբերիա) կատարուած պտոյտով։

● Ուր. 24 Մարտ. — Երեկոյեան, վաղուան Յունաստանի Անկախութեան 168րդ տարեդարձին առիթով, Հէլլէն Ընդհ. Հիւպատոսին կողմէ նշելընալ պանդոկի մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցան Լուսարարապետ Գերշ. Տ. Գարեգին Արքեպիսկ., Պատր. Փոխանորդ Գերշ. Տ. Կիւրեղ Եպս. և Տիար Գ. Լինդլեան։

Ս. ԱԹՈՌՈՑՍ ԿԻՒԼՊԷՆԿԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ
ՍՏԱՅԱՆ Է ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԴԻՒՆՆԵՐԸ

- Հոգեւոր Ուղեւորութիւն — Գարեգին Բ. Կաթողիկոս: Անթիլիաս, Տպ. Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեծի Տանն Կիլիկիոյ, 1984, էջ 23:
- Ճանչնանք մեր եկեղեցին — Նուպար Սրկ. Պէրպէրեան: Հրատ. Մ. Տ. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան Կիրակնօրեայ Դպրոցներու: Անթիլիաս, 1988, էջ 165:
- Երգեր Հողի եւ Հատուցման — Ալեք Գլըճեան: Քերթուածներ: Պէյրութ, Տպարան «Թեքնոփրես», 1985, էջ 238:
- Արցախ-Ղարաբաղը՝ Իր Անցեալով եւ Ներկայով — Լ. Մկրտչեան: «Յեղափոխական Դրադարան» թիւ 1, Աթէնք, Հրատ. Հ. Յ. Դ. Բիւրոյի, 1988, էջ 64: Յաւելուած՝ Արցախահայ Բնաշխարհ ու Մշակոյթ:
- Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը Իր Կազմութենէն Մինչեւ Ժ. Ընդհ. Ժողով (1890-1924) — Հրաչ Տասնապետեան: Աթէնք, «Դրօշակ» Տպարան, 1988, էջ 259:
- Ստուեր եւ Սրժագանգ — Զարեհ Որսիսունի: Քերթուածներ: Մոնրէալ (Դանատա), Հրատարակութիւն Մոնրէալի Պոլսահայ Միութեան, 1988, էջ 104:
- Սովետական Հայաստան — Հայկական Սովետական Հանրագիտարան: Երևան, 1987, Ինչ եւն Ոսում Կեռասները — Անահիտ Պարսամեան: Երևան, 1985, էջ 31: [էջ 687: Մշակոյթ, Անժ եւ Համահաղորդում — Վլադիմիր Ս. Դոլուխանեան: (Մշակութային Աւանդոյթների Սոցիալ-Հոգեբանական Վերլուծութեան Փորձ): Երևան, 1985, Զորս Դաս Լեհիկից — Մարիետա Շահինեան: Երևան, 1975, էջ 349: [էջ 167: Ես — Հանրի Զարեան: (Պատմութեան և Հէքիթների): Երևան, 1986, էջ 146:
- Ծիրանը Կուտ է Կերել — Սամուէլ Կոսեան: Երևան, 1986, էջ 28:
- Երկեր — Տիգրան Կամարական և Տիգրան Զեօկերեան: (Տ. Կամարական՝ էջ 1-348, Տ. Զեօկերեան՝ էջ 349-591): Երևան, 1984:
- Սոցիալիստական Երկրների Ժողովրդական Հէքիթներ — Ա. Գ. Յամաքեան (Կազմող): Նկարիչ՝ Յելիք Գիւլանեան: Երևան, 1985, էջ 253:
- Մայրենին — Ռաֆայէլ Իշխանեան: Երևան, 1986, էջ 121:
- Առասպելներից Մինչեւ Բիւրական — Վարուժան Վասիլեան: Երևան, 1985, էջ 222:
- Հայաստանի Թաշուններ — Մարտին Ս. Ագամեան: Երևան, 1985, էջ 226:
- Մանկական Հանելուկներ — Գէորգի Եարալեան: Երևան, 1986, էջ 48:
- Բանաստեղծութիւններ Բառեակներ, Պոէմներ, Լեզնիղներ եւ Բալլադներ — Յովհաննէս Թումանեան: Երևան, 1986, էջ 383:
- Ընտիր Երկեր — Յովհաննէս Թումանեան: Հատոր Երկրորդ՝ Պատմութեան, Յօդուածների, Հէքիթների Ելոյթների և Նամակների: Երևան, 1985, էջ 542:
- Բանաստեղծութիւններ, Պոէմներ, Լեզնիղներ եւ Բալլադներ — Աւետիք Իսահակեան, էջ 1-285: Բանաստեղծութիւններ — Վահան Տէրեան, էջ 286-519: (Հայերէն և Ռուսերէն): Երևան, 1985:
- Այծնմինկ — Լուսիկի Դուրեան: Նկարիչ՝ Հենրիկ Մամեան: Երևան, 1984, էջ 88:
- Տաղարան — Կայծակ Լեփէճեան: Երևան, 1987, էջ 130:
- Բանաստեղծութիւններ — Սիլվա Կապուտիկեան: Երկեր՝ Երեք հատորով: Հատոր Ա-Առջին: Երևան, 1984, էջ 543:
- Քարաւանները Քայլում են — Սիլվա Կապուտիկեան: Հրապարակագրութիւն: Երկեր՝ Երեք հատորով: Հատոր Երկրորդ: Երևան, 1984, էջ 437:
- Ուղեգրութիւն — Սիլվա Կապուտիկեան: Երկեր՝ Երեք հատորով: Հատոր Երրորդ: Երևան, 1985, էջ 437:
- Կապոյտ Երազ — Յամիկ Դարեան: Բանաստեղծութիւններ: Երևան, 1986, էջ 121:
- Արագածից Արարատ — Երուանդ Պետրոսեան: Բանաստեղծութիւններ: Երևան, 1986, էջ 232:
- Երկեր — Ռուբէն Սեակ: Երևան, 1985, էջ 478:

- Երկեր — Ակսել Բակունց, Դպրոցական Գրադարան, Երևան, 1985, էջ 396;
- Երկեր — Ակսել Բակունց, Հայ Դասականների Գրադարան, Երևան, 1986, էջ 670;
- Դառնութեան Բաժակը — Անդրանիկ Անդրեասեան, Պատմուածքներ, Սփիւռքահայ Դպրոցներ, Երևան, 1984, էջ 323;
- Ալեւորներ — Հրաչեայ Մաթևոսեան, Վիպակ և Պատմուածքներ, Երևան, 1984, էջ 308;
- Մի Հայի Պատմութիւն — Յարութիւն Մկրտչեան, Երևան, 1985, էջ 334;
- Արծաթէ Դար — Միքայէլ Շաթիրեան, Դիրք Երկրորդ, Երևան, 1986, էջ 605;
- Երազների Հովիտը — Յովիկ Վարդուհան, Վիպակ, Երևան, 1986, էջ 75;
- Հայ Դրամատուրգիա — Ս. Սահակեան (Կազմող), Երևան, 1985, էջ 636;
- Մեծ Լուսնիւն — Պերճ Զէյթունցեան, Երևան, 1985, էջ 404;
- Լուսնաբար — Ուիլի Բոլինգ, Արկածային Գրադարան, Ռուսերէնից Թարգմանեց՝ Վահան Բ. Վարդանեան, Երևան, 1985, էջ 590;
- Բանաստեղծութիւններ, Պոէմներ, Ակնարկներ — Էդուարդաս Մեծեայտիս, Կազմեց՝ Զ. Բախչինեան, Երևան, 1984, էջ 276;
- Պատմուածքներ — Ա. Պ. Զեխով, Թարգմանիչ՝ Ա. Փաւանջեան և ուրիշներ, Երևան, 1985, էջ 428;
- Հայի Փորձութիւն — Վազգէն Սարգսեան, Պատմուածքներ-Վիպակ, Երևան, 1986, Կոմիտասեան Դրամ — Առաքել Պատրիկ, Երևան, 1985, էջ 174; [էջ 154];
- Այցելութիւն ի Հայաստան 1878 թ. — Արիստակէս Տեկանց, Երևան, 1985, էջ 136;
- Եղիշէ Զարեհը եւ 1920ական Թուականների Սովետահայ Պոէզիան — Դաւիթ Գաւալարեան, Մ. Արեղեանի Անուան Գրակ. Ինստիտուտ, Երևան, 1983, էջ 407;
- Թուրքիայի Պատմութեան Ուրուագծեր — Մ. Ա. Հասրաթեան, Ս. Զ. Օրեչկովա և Յու. Ա. Պետրոսեան, Երևանի Պետ. Համալսարան, Երևան, 1986, էջ 402;
- Դիրք Թարգմանութեանց — Գէորգ Էմին, Բանաստեղծութ., Երևան, 1984, էջ 549;
- Զինուորի Օրագրից — Գէորգ Էմին, Բանաստեղծութիւններ և Պոէմներ, Երևան, 1985, Այդպիսի Սէր — Զարգոնդ Դարեան, Երևան, 1986, էջ 363; [էջ 141];
- Բարոյագիտական Բառարան — Ի. Ս. Կոնի (Խմբագիր), Երևան, 1985, էջ 455;
- Դիցարանական Բառարան — Մ. Ն. Բոտովինիկ, Մ. Ա. Կոզան, Մ. Բ. Ռաբինովիչ և Բ. Պ. Սելեցկի, Թրգմ. Ս. Մ. Կրկնաշարեան, Երևան, 1985, էջ 264;
- Ռուս-Հայերէն Դպրոցական Դարձուածարանական Բառարան — Հ. Յ. Յակոբեան և Ե. Ն. Տէր-Անտոնեանց, 1200 միաւոր, Երևան, 1985, էջ 342;
- Արտասահմանեան Երկրների Երաժշտական Գրականութիւն — Բ. Լէիկի (Խմբագիր), Գրակ. Ե., Թրգմ. Ռուսերէն չորրորդ հրատարակութիւնից, Երևան, 1984;
- Երկեր — Եղիշէ Զարեհ, Դպրոցական Գրադարան, Երևան, 1985, էջ 478;
- Հեռացող Լեռներ — Վլադիմիր Աւետիսեան, Քերթուածներ, Երևան, 1986, էջ 99;
- Խաղաղութիւն — Ս. Գաբրիէլեան (Կազմող), Ժողովածու, Երևան, 1984, էջ 112;
- Հրաբուխի Մաղիկ — Տանիա Յովհաննիսեան, Քերթուածներ, Երևան, 1986, էջ 102;
- Սիրոյ Երգեր — Մարօ Մարգարեան, Քերթուածներ, Երևան, 1984, էջ 162;
- Պատմուածքներ եւ Վիպակներ — Բաֆֆի, Երևան, 1986, էջ 335;
- Քեռի Թոմասի Արժիթը — Հարրիէթ Բիչլը Սթոու, Վէպ, Անգլերէնից Թարգմանեց Նրաչ Բուլիկանեան, Երևան, 1985, էջ 533;
- Կապոյտ Երգնկա — Նորայր Աղաւեան, Երևան, 1985, էջ 183;
- Երկրագունդը Կլոր է — Գէորգ Դերիկեան, Երևան, 1985, էջ 247;
- Մանկութիւն Զունեցող Մարդիկ և Երազային Հալէպը — Անդրանիկ Մառուկեան, Երևան, 1985, էջ 302;
- Բողոքան Մալթանով — Յովհաննէս Ղուկասեան, Երևան, 1985, էջ 502;
- Վարպետը եւ Մարգարիտան — Միխայիլ Բուլգով, Թատերական Վէպ — Վէպեր, Թարգմանեց՝ Արմէն Յովհաննիսեան, Երևան, 1985, էջ 615;

- Ճակատագիրը եւ Քար - Էսսէներ - Կիմ Բակչի: Թարգմանիչներ՝ Վոլոդիա Վարդան-
եան և Ռաֆայէլ Աւագեան: Խմբագիր՝ Բ. Չուգասոբեան: Երևան, 1985, էջ 398:
Նուիրում - Իսաէր Նօնէշվիլի: Բանաստեղծութիւններ: Վրացերէնից թարգմանեց՝
Սիլվա Կապուտիկեան և ուրիշ: Կազմեց և խմբագրեց՝ Մ. Բարամեան: Երևան,
1986, էջ 159:
Նոր Նախիջևանի Հայկական Գաղութի Պատմութիւն (1861-1917 թթ.) -- Վլադիմիր
Բ. Բարխուդարեան: Երևան, 1985, էջ 390:
Լիբանանը ԺԸ. Դարի Վերջին և ԺԹ. Դարի Առաջին Կէսին - Եղիա Հ. Նազարեան:
Երևան, Արևելագիտութեան Ինստիտուտ, 1985, էջ 379:
Հայերէն Ձեռագրերի Հիշատակարաններ (Ե. - ԺԲ. դդ.) - Ա. Ս. Մաթևոսեան: Երե-
ւան, 1988, էջ 366:
Մնացորդաց - Յակոբ Օշական: Ա. Հատոր, 551 էջ - Բ. Հատոր, 534 էջ - Գ. Հա-
տոր, 624 էջ: Անթիլիաս, Տպարան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, 1988:
Հայոց Հին եւ Միջնադարեան Դրականութեան Պատմութիւն - Սրբուհի Պ. Հայրա-
պետեան: Հրատ. Հիւսիսային Ամերիկայի Արևմտեան Թեմի: Անթիլիաս, Տպ.
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան, 1988, էջ 756:
Հայկական Վագրը - Անդրանիկ Սարեան: Պէյրուս, Տպ. «Զարթօնք», 1986, էջ 193:
Տեղեկատու - Լիբանանի Ազգային Առաջնորդարանի: Ա. Տարի, 1984, էջ 79 և Բ.
Տարի, 1985, էջ 85. Տպ. Արագ - Գ. Տարի, 1986. Տպ. Էրեբունի, էջ 93:
Պախուրցը - Արման Վարդանեան: Թատերախաղ: Իսթանպուլ, 1988, էջ 188:
Մատենագիտութիւն (Հայաստան Օտար Լեզուով Տպագիր Գիրքերու) - Ա. Հ. Գար-
տաշեան: Փարիզ, Հրատ. «Ռուբէն Սևակ» Մշակ. Հիմնարկի, 1987, էջ 766:
Ովքեր են Ի Վերջոյ Արիացիները (Մենագրութիւն) - Ալեքսանդր Վարպետեան:
Ֆրանսա, Հրատ. ըստ Նախորդին, 1988, էջ 207:
Տարեկան Տեղեկագիր Հայկական Բարեգործական Ընդհ. Միութեան: Դեկտ. 31, 1985:
Ներկայացուած 73րդ Ընդհ. Ժողովին, Փարիզ: (Հայերէն և Անգլերէն): էջ 103:
Գալիթ Ժամանակներու Տեսիլք մը - Նազարէթ Թօփալեան: Փարիզ, 1988, էջ 52:
Կու Գանք ու Կ'երթանք ... «Տերեւթափ» - Գրիգոր Գ. Մազմանեան (Մազգիր):
(Քերթուածներ): Թրոնթօ, Գանատա: Մոնթրէալ, 1987, էջ 160:
Եսայի Նչեցի եւ Գլածորի Համալսարանը (1280-1340 թթ.) - Լ. Գ. Խաչերեան: Լոս
Անճէլէս, 1988 թ.: Կլէմէյլ, Գալիթ., Ալքօ Բրինթինկ, 1988, էջ 448:
Ապաշխարութեան Համարածի Շարականք - Հայց. Առաք. Ուղղափառ Եկեղեցւոյ:
Նիւ Ռօշէլ, Նիւ Եորք, Ս. Ներսէս Աստուածաբանական Ժեմարան, 1988, էջ 29:
Հայկական Երգ ու Նուագ - Ռուբէն Գրիգորեան (Խմբագրող): Ուոթըրթաուն,
Մէսս., Հայ Վերածնունդ Միութիւն, 1988, էջ 25: [ներու համար:
Նոյնէն 3 տետրակ և, իւրաքանչիւրը 6ական էջ, երաժշտական զանազան գործիք-
ակրցախմբան Տարեգրութիւն - Արօ Պողիկեան և Եղուարդ Արէլեան (խմբագիրներ):
Լոս Անճէլէս, Հրատարակութիւն «Ասպարէզ», 1988, էջ 224:
Death and Resurrection — Antranig Antreassian. A Novel of the Armenian Massacres.
Translated from the Armenian by Jack Antreassian. New York, 1988, pp. 313.
Kohar — Jack Antreassian. Letters to a Grandchild. New York, 1987, pp. 84.
Land, Love, Century — Gevorg Emin. New and Selected Poems. Foreword by Yev-
geny Yevtushenko. Washington, D. C., Three Continents Press, 1988, pp. 83.
Needle, Thread and Button — John Yervant. Survivors' Memoirs 2. Cambridge, Mass.,
published by the Zoryan Institute or Contemporary Armenian Research and
Documentation, Inc. 1988, pp. 93 + 14 photos.
The Making of the Georgian Nation — Ronald Crigor Suny. London, 1989, pp. 395.
My Six Trips to Armenia — Souren Tashjian. Cambridge, Mass., 1988, pp. 61.
About Time — Diana Der Hovanessian. Poems. New York, 1987, pp. 96.

- Dated Armenian Manuscripts as a Statistical Tool for Armenian History* — Dickran Kouymjian. Offprint from T. Samuelian & M. Stone, etc. «Medieval Armenian Culture». Chico, California, Scholars Press, 1983, pp. 425-439.
- The Eastern Case: The Classical Tradition in Armenian Art and the Scaenae Frons* — Dickran Kouymjian. Offprint, pp. 155-171.
- William Saroyan and the Armenian Ethnic Experience in America* — D. Kouymjian. Offprint from «Journal of Armenian Studies» (III, 1-2), 1986-87, pp. 161-174.
- Third Annual Banquet - Armenian Studies Program* — Leon S. Peters. To Commemorate the opening of the Leon S. Peters Business Building and Center for Armenian Studies. October 22, 1988. California State University, Fresno, pp. 15.
- Yovhannes Tlkuranci and the Mediaeval Armenian Lyric Tradition* — James R. Russell. Atlanta, Georgia, Scholars Press, 1987, pp. 198 + Texts in Armenian.
- The Fables of Mkhitar Gosh* — Translated with an Introduction by Robert Bedrosian. Edited by Elise Antreassian. Illustr. by Anahid Janjigian. N. York, 1987, pp. 188.
- Armenian Genocide Resource Guide* — Washington, D. C., Armenian Assembly of America, 1988, pp. 56.
- Incarnate Love: Essays in Orthodox Ethics* — Vigen Guroian. Notre Dame, Indiana, University of Notre Dame Press, 1987, pp. 212.
- Christ in East and West* — Paul R. Fries & Tiran Nersoyan (Editors). Introduction by Jeffrey Gross. Macon, Georgia, Mercer University Press, 1987, pp. 223.
- A Lytell Cronycle* — Hetoum. Edited by Glenn Burger. Toronto, 1988, pp. 202.
- Syntactical Peculiarities in the Translations of the Hellenizing School* — Abraham Terian. Greppin, ed. First Int. Conference in Armenian Linguistics, N. York, 1979/80.
- The Hellenizing School (Its Time, Place and Scope of Activities Reconsidered)* — Abraham Terian. Offprint from: «East of Byzantium: Syria and Armenia in the Formative Period». Nina Garsoian, Thomas Mathews and Robert Thompson, 1982. Washington, D. C., Dumbarton Oaks, Symposium of 1980, pp. 175-186.
- Alèxander - Vel de Ratione Quam Habere* — Abraham Terian - Introduction, Traduction et Notes par lui. Paris, Editions du Cerf, 1988, pp. 223.
- The Months of the Hebrews* — Michael E. Stone. Extrait - «Le Muséon» - Revue d'Etudes Orientales. Tome 101 - Fasc. 1-2. Louvain, Belgique, 1988, pp. 5-12.
- Armenie: 3000 Ans d'Histoire* — R. H. Kévorkian & J.-P. Mahé et Collaborateurs. Marseille, Edité par la Maison Arménienne de la Jeunesse et Culture, 1988, pp. 894.
- La Region d'Artsakh ou Garabagh - Passé et Présent* — L. Mkertchian. Athènes, Publication de Bureau F. R. A., 1988, pp. 52 + *Paysage et Civilisation de l'Artsakh*.
- Histoire de la Federation Revolutionnaire Armenienne Dachnaktsoutioun -1890/1924* — Hratch Dasnabedian. Traduction et Chronologies: Haroutiun Kurkjian. Milano, Oemme Edizioni, 1988, pp. 217. [1988.]
- La Galerie Basmadjian* — Garig Basmadjian. (In Russian & French). Gentilly, France.
- L'Égypte Vue Par Des Arméniens (XIe-XVIIe Siècles)* — Angèle Kapoian-Kouymjian. Préface par Jean Leclant. Paris, 1988, pp. 93 + VIII planches.
- Zwischen Rhein und Arax* — Enno Meyer & Ara J. Berkian. Neunhundert Jahre Deutsch-Armenische Beziehungen. Oldenberg, Holzberg Verlag, 1988, pp. 216.
- Armenier: Auf der Suche Nach Dem — Geo. Verschwundenen Volk.* Pages 102-114 of «GEO» Das Neue Bild der Erden. Nr. 3/Mars 1986. Hamburg, West Germany.

(Շարախակիի)

ՍԱՀԱԿ ԳՈՂՍԵՃՅԱՆ
Գորակար Մանենադարանի

ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ճնշմանական գիր՝ Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետեն	2
» » Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետեն	3
» » Վասիկանեն	4
» » Քեկերպրիկի Արեւախնայան	5
Ճնշմանական հեղափոխութիւն՝ յոլաձ Խ. Արդուն	6
ԽՍՏԱԳՐԱԿԱՆ	
— Նոր ձեռնագրութեան եպիսկոպոսներն ու	
վարդապետները Ս. Արդուն	7
— Անցնող տարին	14
Քաղաքական ձեռնագրութիւն	12
ԿՐԾԱԿԱՆ	
— Նոր Տարւածն պատգամը	Արդուն Կր. ԶԶԱՆԱՆԱՆ 16
— Տեղեկագրութեան	» » 17
— Համաժողովին	Գեորգ. Ս. ՃԻՆԻՎԻՋԱՆԱՆ 18
ԱՆՆԱՏԵՆԴՆԱԿԱՆ	
— Ամանորին	Գ. ՃԱՐՏԱՐ 19
— Անկերտագիր	» » 19
ՀԱՅ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐ	
— Հայ Նկարիչներ ԺԱ. - ԺԵ. Գալստիանի	Ն. ԱՐԲ. ՆՈՎԱԿԱՆ 20
Յուսկապատմ	Ն. - 23
Աղբամար	ՍՏԵՓԱՆ ՄԱՆԱԿԱՆԱՆ 26
ԱՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ	
— Le Testament de Norayr N. Buzandatz	ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ 30
ԳՐԱԽՅԱԿԱՆ	
— Հայերէն Ձեռագրերի Հիշատակարաններ	Ն. ԱՐԲ. ՆՈՎԱԿԱՆ 34
— Հոգեկոյժ Յոլիք	Գ. ՃԱՐՏԱՐ 36
ՅԱՍՈՒՆԱԿԱՆ	
— Անակնկալ եւ անժամանակ մահ Տ. Թորոն Գալս. Գուսկեանի	37
Եկեղեցիներու Միութեան եօթնեկար Միութեան յիշ	Գ. 38
Վերանորոգութիւն Ս. Յարութեան Տանարի	ԿԻՐԻՆՆԱՆ ԵՊՍ. ԳԱՐԻԿԵԱՆ 40
Ս. ԱՆՈՒՆԱԿԱՆ	
— Հեղափոխ	44
— Վարդապետական գաղափարի զարգացում	44
— Եկեղեցական-Բնական	44
— Պատմական	47
Ցանկ՝ Կիլիկիական Մասնագրութեան կողմէ ստացուած գրքերու	48

ՆՈՐԱՅՐ ԱՐՔ. ԾՈՎԱԿԱՆ

ՀԱՅ ՆԿԱՐՈՂՆԵՐ

(ԺԱ. - ԺԷ. Դար)

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄ
ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ
1989

ԼՈՑՍ ՑԵՍԱԴ

Ս. Աթոռոյս "Եղիվարդ Գունասիպ Տպարան", Էն

✠ ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳԻ ✠

Ե. Տպագրութիւն 1989